

Концепція національної політики щодо збереження культурної спадщини в Україні

[проект]

Проект Європейської Комісії
«Регіональне співробітництво
для збереження культурної спадщини»

Проект Європейської Комісії
Регіональне співробітництво
для збереження культурної спадщини

**КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
ЩОДО КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
В УКРАЇНІ
(Проект)**

КИЇВ 2014

УДК 719:72; 72.025.3/4
ББК Щ79
Д33

Концепція національної політики щодо культурної спадщини в Україні (Проект). /Під ред. О.П. Олійник. – К.: Архитектура и престиж, Середняк Т.К., 2014. – 134 С. ISBN 978-617-7257-16-4

Підготовка документів і видання фінансується Європейським Союзом. Здійснюється в рамках Культурної програми Східного Партнерства. Думки, висловлені в даному документі, не обов'язково відображають позицію Європейського Союзу.

ISBN 978-617-7257-16-4

© Архитектура и престиж, 2014

© Regional Cooperation for

Cultural Heritage Development, 2014

Цей документ був розроблений в рамках проекту, фінансованого ЄС «Регіональне співробітництво для розвитку культурної спадщини» за програмою «Культура Східного партнерства».

Головний партнер проекту – ICOMOS Грузії. Партнери: ICOMOS Вірменії, ТОВ «Архітектура і престиж» (Україна) та Норвезьке управління з культурної спадщини. Асоційовані партнери: Кавказська Мережа природоохоронних НПО (CENN); Історико-археологічний музей-заповідник "Еребуні" (Вірменія) та НДІ пам'яток охоронних досліджень (Україна).

В документі розглядаються проблеми, пов'язані виключно з нерухомою культурною спадщиною. Запропоновано концепцію національної політики щодо нерухомої культурної спадщини України з урахуванням потреб сталого розвитку міст, розвитку та збереження спадщини на основі відновлення історичної пам'яті та ідентифікації нації. Відправною точкою є ідея про те, що шлях до євроінтеграції, обраний українським народом ціною тисяч невинних жертв, є незворотнім процесом.

Робота над документом проходила в непростих умовах. Розпочато її було в період правління корупційного уряду і політичного занепаду, а завершується робота в умовах перманентної виснажливої війни з Росією, коли частина культурної спадщини України знаходиться на анексованій території – в Криму, а ще частина знаходиться під загрозою цілковитого знищення. Проте саме зараз, в умовах прагнення української нації до цілковитого оновлення держави, після підписання Асоціації з Євросоюзом, питання розробки концепції національної політики збереження культурної спадщини, що втілювала би ідеї європейського вибору України, єдності нації та її самоідентифікації, стають як ніколи актуальними.

В документі проведено аналіз стану культурної спадщини в Україні, законодавчої та нормотворчої бази, запропоновано рекомендації щодо реформування містобудівної політики з урахуванням пріоритету культурної спадщини, розвитку галузі реставрації, культурного туризму, удосконалення законодавства, системи управління та адміністрування у сфері розвитку культурної спадщини. З метою покращення ресурсного забезпечення процесу збереження та реставрації культурної спадщини проаналізована можливість створення систем благодійництва та пільгового оподаткування, а також популя-

ризації збереження культурної спадщини, що сприятиме залученню широких кіл громадськості до пам'яткоохоронної справи. При розробці даного документу використані матеріали наукових досліджень, друковані статті та видання з даної проблематики, а також електронні ресурси, що були опрацьовані в процесі розробки проекту «Регіональне співробітництво для розвитку культурної спадщини» за програмою «Культура Східного партнерства» протягом 2011-2014 рр., результати опитувань, консультацій, спеціальних досліджень.

Використані матеріали публікацій та наукові розробки наступних авторів: О.П. Олійник (1.1, 2.2, 3.5, 8.1, 9.3, загальна редакція), НДІ пам'яткоохоронних досліджень (1.1-1.4, 4.1,4.2), О.М. Сердюк (1.2), Л.М. Кириленко, Н.І. Ошеги (1.3), Г.О. Андрес (1.3, 5.1-5.4), О.А. Пламеницької (1.4), Л. Чупрія (1.6, 7.2-7.4, 9.4), Ю.О. Маслова (2.1,3.1), БФ «Свята Софія» (2.1), Б.С. Черкеса (2.2), Ю.Г. Лосицького (2.3, 2.4, 3.6, словник термінів), Л.В. Прибеги (3.2), В.В. Вечерського, Л. Апостолової-Сосси (3.3, 3.4), Н. Бут (3.4), Г.М. Савчук (4.1), Л.Р. Гнатюк (4.2), Українського державного науково-дослідного та проектного інституту «УкрНДІПроектреставрація» (5.4, 5.5, 5.6, 6, 7.1, 7.3, 9.1), С.І. Здіорука (8.2, 8.3), Н.Чурикової, Ю. Рудницького, О. Лисака (9.2.), Інституту аеропортів НАУ та ін.

Дана Концепція включає лише певну частину питань з тих, що охоплює національна політика в галузі культурної спадщини. Проаналізовано наступні аспекти: законодавчу, нормотворчу бази та систему управління; проблеми охорони культурних ландшафтів та видів, концепцію розвитку культурного туризму, методи ресурсного забезпечення культурної спадщини, напрямки міжнародного співробітництва та містобудівну політику. Решта питань розглядалися лише дотично і потребують подальшого опрацювання.

Необхідні посилання

<http://www.euroeastculture.eu/en/granted-projects/view-29.html>

<http://www.rcchd.icomos.org.ge/?l=E&m=4-4>

<https://www.facebook.com/pages/Regional-Co-operation-for-Cultural-Heritage-Development/197901370332029>

https://www.facebook.com/NationalPolicyforCulturalHeritage?ref_type=bookmark

Зміст

1.	Історико-культурна спадщина в Україні	7
1.1.	Стан культурної спадщини в Україні	7
1.2.	Категорії пам'яток. Пам'ятки Світової спадщини в Україні	15
1.3.	Аналіз законодавчої та нормотворчої бази	18
1.4.	Поняття «предмет охорони» пам'ятки архітектури та його негативні наслідки для пам'яткоохоронної справи і реставраційної діяльності	21
1.5.	Система управління	30
1.6.	Проблеми фінансування сфери збереження культурної спадщини	33
2.	Стратегія національної політики на сучасному етапі	37
2.1	Цілі, засади, пріоритетні завдання національної політики щодо культурної спадщини.	37
2.2	Збереження культурної спадщини як відображення ідентичності нації. Явище культурного геноциду.	40
2.3	Втрати і фальсифікації культурної спадщини України	42
2.4	Відновлення втрачених об'єктів як підґрунтя реконструкції історії України	45
3.	Містобудівна політика в галузі культурної спадщини. Сталий розвиток міст на основі культурної спадщини	48
3.1	Стратегія розвитку історичного населеного місця на основі пріоритету культурної спадщини	49
3.2	Межі та режими використання зон охорони пам'яток	50
3.3	Характерні порушення режиму охорони в буферних і охоронних зонах історичних міст	54
3.4	Охорона культурних ландшафтів та видів	59
3.5	Напрямки співпраці пам'яткоохоронних структур і архітекторів	66
3.6	Законодавчі аспекти реставрації забудови історичних центрів	69
4.	Удосконалення системи управління та адміністрування	73
4.1	Удосконалення законодавчої бази	73
4.2	Приватизація пам'яток та управління пам'ятками, що знаходяться в недержавній власності	77
4.3	Проблеми управління реставраційною галуззю	80

5.	Концепція розвитку культурного туризму	82
5.1	Вплив туризму на охорону культурної спадщини	82
5.2	Проблеми розвитку культурного туризму в Україні	85
5.3	Методи стимулювання розвитку культурного туризму	89
5.4	Перспективи розвитку місцевих туристичних ресурсів.	90
5.5	Взаємозв'язок культурного туризму та місцевого самоврядування.	91
5.6	Результати впровадження програми культурного туризму	93
6.	Інформаційне та наукове забезпечення і моніторинг історико-культурної спадщини	95
7.	Ресурсне забезпечення сфери збереження нерухо-мої культурної спадщини.	97
7.1	Європейська модель державно-приватного партнерства	97
7.2	Фінансування сфери збереження нерухокої культурної спадщини. Створення інституту меценатства	98
7.3	Стан нормативно-правового регулювання благодійної діяльності. Податкові пільги на реставраційну діяльність	100
7.4	Новітні форми та тенденції розвитку благодійної діяльності	105
8.	Міжнародне співробітництво в сфері збереження та розвитку нерухокої культурної спадщини.	106
8.1	Антикризова програма повоєнного відновлення. «План Маршалла» щодо культурної спадщини.	106
8.2	Шляхи культурного співробітництва й культурних обмінів	110
8.3	Залучення зарубіжних фахівців для участі у вирішенні найбільш важливих питань збереження культурної спадщини міста	113
9.	Популяризація збереження культурної спадщини. Соціальні та освітні програми.	114
9.1	Комплексна програма удосконалення спеціалізованої професійної освіти із підготовки кадрів	114
9.2	Підвищення ролі громадськості та громадських організацій в сфері розвитку культурної спадщини	115
9.3	Соціальна програма збереження культурної спадщини	117
9.4	Популяризація спадщини та благодійної діяльності	120
10.	Першочергові заходи. Висновки. Очікувані результати	123
	Словник термінів	125
	Використана література	129

1. Історико-культурна спадщина в Україні

1.1 Стан культурної спадщини в Україні

Культурна спадщина України є невід'ємною частиною світового культурного надбання. Необхідність її збереження обумовлена Конституцією України.

(<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>), Законом України «Про охорону культурної спадщини» (1805-14), іншими нормативно-правовими актами.

Збереження і примноження культурних цінностей належать до пріоритетних напрямів політики держави у сфері культури. Відповідно до ратифікованих Верховною Радою України міжнародних конвенцій, охорона культурної спадщини є міжнародно-правовим зобов'язанням нашої держави перед світовою спільнотою. Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що закріплено в Законі України «Про охорону культурної спадщини», де визначаються основні положення національної політики в цій сфері.

Практично в усіх країнах колишнього СНД і Східної Європи збереглася ієрархічна структура обліку пам'яток архітектури. В першу чергу це зареєстровані об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (Грузія – 3; Вірменія – 8; Україна – 8; Молдова – 1), що складає менше 2% загальної кількості об'єктів Всесвітньої спадщини (всього в списку 1007 об'єкт на 2013 рік). Не тому, що в цих країнах мало пам'яток культури якраз навпаки, щільність історичної спадщини доволі висока, але просто процедура внесення об'єктів до списку спадщини поки складна для багатьох держав.

Так, загалом в Україні на державному обліку перебуває 143424 пам'ятки; з них 16874 пам'ятки архітектури та містобудування, понад 64000 пам'яток археології; понад 54000 пам'яток історії; близько 7000 пам'яток монументального мистецтва; 272 – пам'ятки садово-паркового мистецтва, 4 – ландшафтні. В процентному відношенні з них майже 49,8% – пам'ятки археології, понад 37% – пам'ятки історії, понад 11% – пам'ятки архітектури та містобудування й понад 2% – пам'ятки монументального мистецтва, науки і техніки, садово-паркового мистецтва. Як правило, найбільший суспільний інтерес становлять пам'ятки містобудування і архітектури, а також створені на їх основі історико-культурні заповідники.

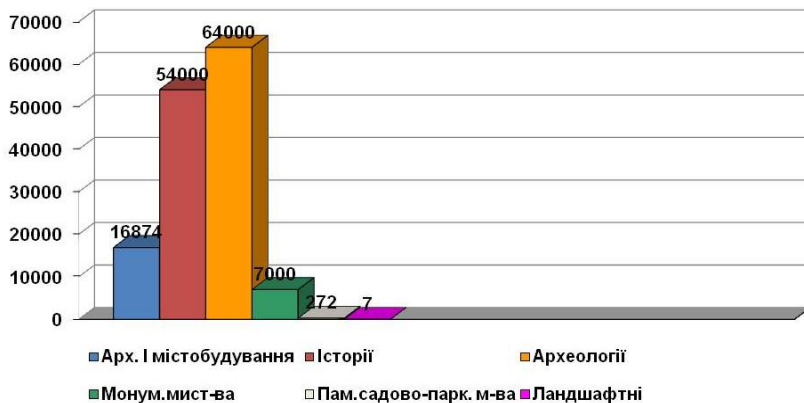

Рис. 1. Типологія пам'яток за групами

Майже півтори тисячі міст і селищ та понад 8 тисяч сіл України мають цінні об'єкти культурно-історичної спадщини. Окрім цього, близько 9400 населених пунктів України володіють понад 70 тис. об'єктів культурної спадщини, що ще потребують додаткових досліджень та взяття на облік. 401 населений пункт в Україні включено до Списку історичних населених місць, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року N 878 (878-2001-П).

На базі комплексів пам'яток, що мають особливу культурну цінність, в Україні діє 63 **історико-культурних заповідників**, третина з них отримала статус національних. Міністерству культури України безпосередньо підпорядковано 25 історико-культурних заповідників.

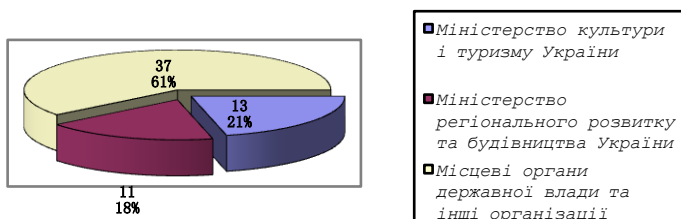

Рис. 2. Підпорядкування заповідників.

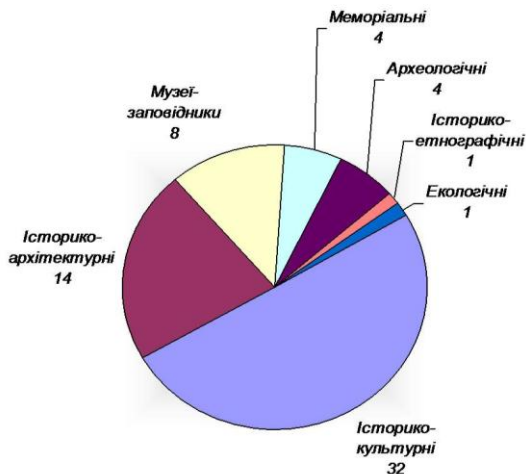

Рис. 3. Класифікація заповідників за видами

Станом на 01.01.2013 р. Міністерством затверджені межі та режими використання історичних ареалів для 28 історичних населених місць. Крім того розроблено 126 комплектів науково-проектної документації з визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток культурної спадщини.

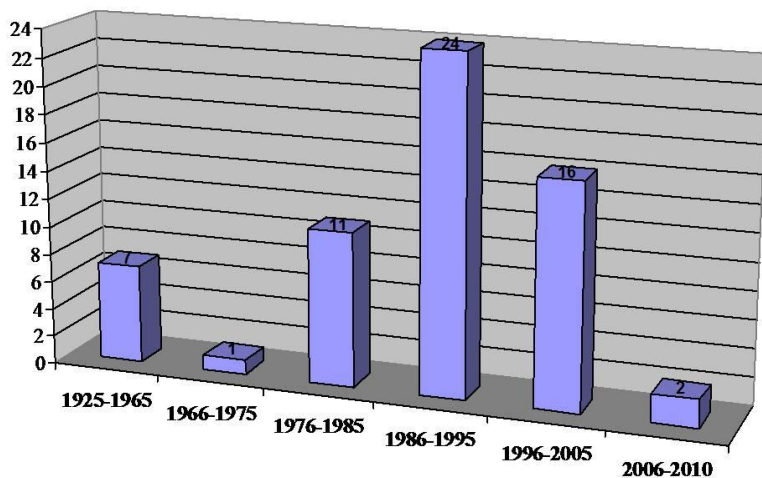

Рис. 4. Кількість створених заповідників по роках.

Державний реєстр нерухомих пам'яток України формується з 2005 року і на сьогоднішній день включає 5256 об'єктів, з яких: 1977 – пам'ятки історії, 177 – монументального мистецтва, 1028 – археології, 19 – науки і техніки, 2032 – архітектури і містобудування, 4 – ландшафту, 10 – садово-паркового мистецтва, 9 – містобудування. Тільки за 2012 рік до Реєстру занесені 1439 пам'ятки, з них 1292 місцевого значення, 147 національного значення (Табл.1).

Занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України провадиться відповідно до **категорії пам'ятки**: пам'ятки національного значення постановою Кабінету Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини; пам'ятки місцевого значення рішенням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини за поданням відповідних органів охорони культурної спадщини або за поданням Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, науково-дослідних організацій, до статутних завдань яких належить питання охорони культурної спадщини.

Можливо, час підняти питання щодо зміни терміну національного або місцевого «значення» на «підпорядкування», тому що значення будь-якої пам'ятки, незалежно від її розміру, віку побудови, стану збереженості або що вимірюється в першу чергу її історико-культурною цінністю, як однією з шаблین зведеної пам'яті народу. Мабуть, цей термін залишився нам у спадок з радянських часів, коли ранжування пам'яток за значенням забезпечувало ієрархію їх недоторканості: статус «національної» гарантував більшу безпеку і певну гарантію від раптового знесення (хоча і не завжди), а зараз, мабуть, коректніше говорити про шабель підпорядкування споруди органам державної опіки, а не про її власну цінність, яка у кожній пам'ятки невимірنا.

Більш широке розповсюдження децентралізації допоможе підвищити значущість пам'яток місцевого значення, перетворивши їх в головну окрасу і гордість кожного невеличкого населеного пункту.

Таблиця 1. Кількість об'єктів культурної спадщини, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України станом на 01.01.2013

№	Області	історія		монументальне мистецтво		археологія		наука і техніка		архітектура та містобудування		ландшафт		садово-паркове мистецтво		містобудування		Всього
		національного	місцевого	національного	місцевого	національного	місцевого	національного	місцевого	національного	місцевого	національного	місцевого	національного	місцевого	національного	місцевого	
1	АР Крим	26	405		16	23	35		1	14	236					3	2	761
2	Вінницька	7	3	2	1	19	1				7							40
3	Волинська	7		1	1	15	2				14							40
4	Дніпропетровська	10	78		5	13	102			1	12							221
5	Донецька	3	45	2	2	9												61
6	Житомирська	3	4	1		12												20
7	Закарпатська		1	2		13												16
8	Запорізька	3	1				9	127			14							154
9	Івано-Франківська	9	6	1	2	12	16			9	9							64
10	Київська	6	50		1	25	2			7	72	1						164
11	Кіровоградська	2	1		3	4	11				16							37
12	Луганська	7	373		28	3	6			9	22							448
13	Львівська	15	7	3		14	1		1	7	33							81
14	Миколаївська	2	2		1	27							1					33
15	Одеська	2	108	5	20	16	2	1	5	2	862				2			1025
16	Полтавська	14	4	5		13					1							37
17	Рівненська	1	2			16	1				1							21
18	Сумська	8	27	3	10	20	27			6	12							113
19	Тернопільська	2	37			3	58		1		1							102
20	Харківська	10	123	4	5	15	85		1	5	11				1			260
21	Херсонська	2	2	2		30												36
22	Хмельницька	5	121	1	3	11	19	3		2	5							170
23	Черкаська	9	20	1	4	29	5			1	10		2		1			82
24	Чернівецька	4				14	7				33							58
25	Чернігівська	46	9	1	1	32	67			1	81				1			239
26	м. Київ	124	215	9	26	23	2	1	5	2	514		1		1	6	1	930
27	м. Севастополь	4	2	5		14	18											43
Всього:		331	1646	48	129	434	594	5	14	66	1966		4	1	9	6	3	5256
		1977		177		1028		19		2032		4		10		9		

Крім того, розподіл пам'яток на пам'ятки архітектури, містобудування, історії, археології, монументального мистецтва, науки і техніки та ландшафту теж є досить штучним і не відповідає нинішнім завданням збереження та розвитку культурної спадщини, що передбачають її існування в умовах забезпечення сталого розвитку міст. Так, наприклад, історичні будинки можуть знаходитись в групі пам'яток історії, містобудування або архітектури; пам'ятники визначним людям або місця поховань – історії або монументального мистецтва. Тобто потрібен комплексний підхід до охорони середовища і класифікація окремих об'єктів нерухомої спадщини за її історичною функцією¹.

Окрім того, Реєстр включає трохи більше п'яти тисяч пам'яток, а їх загальна кількість налічує більше 140 тисяч. До цього списку ще з радянських часів входять об'єкти, які на сьогоднішній день повинні бути виключені із списку пам'яток культурної спадщини незалежної України, проте продовжують перебувати на обліку.

Слід зазначити також, що в Реєстрі *відсутнє поняття «культурного ландшафту»*, а такі важливі елементи історичного міського середовища, як пам'ятки містобудування та ландшафту, представлені поки що поодинокими об'єктами (див. табл. 1 – відповідно 4 і 9). Крім того, наявність категорії т.зв. «предмету охорони» перетворює процедуру наповнення Реєстру в суб'єктивний процес². Суб'єктивність формування Реєстру до того ж ускладнювалась непрозорістю діяльності у 2011-2013 рр. дорадчих органів Міністерства культури, відповідальних за розгляд запропонованих до Реєстру пам'яток.

¹ Наприклад, в Грузії Реєстр включає такі види пам'яток: житло; ландшафт; релігійні; фортифікації; світські; надгробки; містобудування; археології; сільської археології; вирублені в скелі; сільськогосподарські; доісторичні; інженерні споруди; промислові.

² Детальніше про це див. Пламеницька О.А. Казус «предмету охорони» пам'ятки архітектури як методологічна проблема / Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. Вип. 21. – К., 2013. – С. 133-146.

При цьому **переважна більшість з внесених в Реєстр пам'яток, крім об'єктів всесвітньої спадщини, не забезпечена повністю необхідною документацією**. А саме: охоронним договором, паспортом об'єкта, а для заповідників та заповідних територій ще планом управління і планом організації території. Не захищені документацією пам'ятки безперервно знищуються. Щороку Україна втрачає більше 100 об'єктів культурної спадщини. Отже, задеклароване збереження спадщини не тільки не гарантовано державою, але знаходиться під ризиком постійного руйнування, і ця тенденція набула за останні 5-10 років масового розповсюдження.

За останні сім років в деяких регіонах культурна спадщина зазнала більше втрат від зносів та перебудов, ніж навіть за роки II Світової війни. Більше того, обок прямого знищення пам'яток іде фальсифікація історії, будівництво підробок, клонів, що мають на меті знищення історичної пам'яті. Яскравий приклад – невпинні намагання збудувати просто на рештках Десятинної церкви (елементу пам'ятки археології національного значення – "Міста Володимира") новий собор Московського патріархату, закріпивши таким чином навіки верховенство Московії в спільній слов'янській історії. За умов невизначеного статусу пам'ятки реконструкція часто приймає форми непрофесійної імітації.

В Звіті Міністерства культури України за 2012 рік зазначаються основні проблеми у сфері охорони культурної спадщини:

- недостатній контроль за збереженням пам'яток з боку органів влади, що приводить до численних випадків їх пошкодження чи знищення;
- недостатні обсяги бюджетних коштів на ремонтно-реставраційні роботи, на поповнення музейних фондів, на технічне переобладнання, на охорону заповідних об'єктів;
- недостатня увага власників та користувачів багатьох пам'яток до стану їх збереження;
- у зв'язку із розпаюванням сільськогосподарських земель значна частина пам'яток археології потребують термінового дослідження та чіткого визначення меж і режимів використання.

<http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=325442>

Неналежний рівень збереження визначних історико-культурних пам'яток України зумовлений невдалим реформуванням системи управління галуззю збереження культурної спадщини, до якої було віднесено реставрацію нерухомої спадщини, здійсненим у 2000-х роках, коли одним з основних завдань, покладених на Міністерство культури, було визначено формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері збереження культурної спадщини. Однак при цьому серед структурних підрозділів згаданого відомства жодне не опікувалось нормативними, технологічними, методологічними проблемами реставрації нерухомої спадщини. Наслідком стала відсутність програмованого та системного підходу до формування державного моніторингу та **недостатність відповідного фінансування галузі**, що відмічає економіст Леонід Чупрій [9]. Внаслідок системного браку коштів реставрація та ремонт пам'яток проводились в недостатніх обсягах, тому нині до 50-70% об'єктів історичної культурної спадщини в багатьох регіонах України мають незадовільний технічний стан, до 10 % – аварійні. Приблизно 300 пам'яток національного значення потребують ремонтно-реставраційних або консерваційних робіт. З двадцяти тисяч пам'яток архітектури та містобудування кожна десята пам'ятка потребує негайного втручання реставраторів. Близько мільйона одиниць зберігання музейних цінностей на сьогодні також потребують реставраційних робіт. За попередніми розрахунками, орієнтовна вартість лише першочергових протиаварійних і ремонтно-реставраційних та консерваційних робіт становить близько 600 млн. гривень.

Разом з тим втрати культурних цінностей, нерухомої спадщини, історичного вигляду наших міст є незворотними і непоправними. Будь-які втрати культурної спадщини неминуче відображаються на нинішньому та майбутніх поколіннях, приводячи до духовного жебрацтва, фальсифікації історії, втрат історичної пам'яті, знищення інтелектуального та творчого потенціалу суспільства в цілому. Вони не можуть бути компенсовані ані створенням нових визначних творів, ані розвитком культури в цілому.

1.2. Пам'ятки Світової спадщини UNESCO в Україні.

Культурна спадщина та її збереження є невід'ємною частиною єдиного загальноєвропейського культурного процесу. Ставлення до пам'яток історії і культури є показником рівня розвитку держави та духовної зрілості її громадян. Збереження культурної спадщини сьогодні визначається як пріоритетний напрям зовнішньої культурної політики.

Концепції збереження культурної спадщини формуються під впливом політичних, ідеологічних, економічних, соціальних та етнологічних факторів. Теоретичні основи пам'яткознавства насамперед пов'язані з визначенням критеріїв відбору, класифікації, систематизації та періодизації пам'яток, встановлення термінів, за яких об'єкт може вважатися пам'яткою.

Становлення державної системи охорони культурної спадщини України пройшло довгий і складний історичний процес. Першу половину ХХ ст. галузь опиралася на поодинокі нормативні акти, а створення прямого закону гальмувалося. В кінці 50-х рр. Україна стає членом UNESCO, а як незалежна держава (в 1995) – членом Ради Європи. Свідченням уваги держави до питань охорони культурної спадщини стала ратифікація Україною в 1988 р. «Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» 1972 р., що вперше диференціювала поодинокі та комплексні пам'ятки і давала розгорнуту трактовку поняття «культурної спадщини», до якої віднесені нерухомі об'єкти, що мають універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва, естетики, етнології та антропології.

За радянських часів існувала тенденція нівелювання національних культурних особливостей, масового впровадження норм єдиної стандартизованої і централізованої культури. Національна культурна спадщина в цілому, за винятком реально обробленої, просіяної і затвердженої її частини, була не потрібна програмованій нормативній радянській культурі.

Це підтверджено тим фактом, що за часів Радянського Союзу від України до Списку всесвітньої культурної спадщини були запропоновані лише дві всесвітньо відомі пам'ятки. Радою Всесвітньої Спадщини 12 грудня 1990 р. № 527 до Списку Всесвітньої Спадщини було занесено Собор Святої Софії з ансамблем монастирських будівель та Києво-Печерську лавру у м. Києві.

У 1999 р. до Списку всесвітньої культурної спадщини було внесено центр м. Львова, в 2011 – резиденцію православних

митрополитів Буковини і Далмації в Чернівцях, а в 2013 список поповнився ще 4-ма пам'ятками. Отже, до списку *Світової спадщини UNESCO* від України на даний момент занесено **8 об'єктів**: Софійський собор та Печерська лавра в Києві, Ансамбль історичного центру Львова, Пункти геодезичної дуги Струве, Букові праліси Карпат, Резиденція Буковинських митрополитів, 8 дерев'яних церков Закарпаття та Херсонське городище в Севастополі.

В *попередньому листі знаходяться ще 15 об'єктів*, серед яких: заповідник «Кам'яна могила» в Запоріжжі; астрономічні обсерваторії України; історичний центр Бахчисараю та Палац кримських ханів; Судакська фортеця; культурні ландшафти Печерних міст Криму та Кам'янець-Подільського каньйону, дендрологічний парк «Софіївка», історичні центри Чернігова та Одеси, заповідник «Асканія-Нова» та інші.

Готуються для подання до UNESCO матеріали щодо інших визначних пам'яток, зокрема пам'яток міста Кам'янця-Подільського, з метою включення їх до цього Списку.

<http://rcchd.icomos.org.ge/?l=E&m=4-4&JID=2&AID=14&12>

Серед цих об'єктів одним з найбільш визначних є комплекс археологічних пам'яток «Кам'яної могили», який не має прямих аналогів серед світової археологічної спадщини і датується 20 тис. до н.е.

«Печерні міста» Криму, в особливості такі, як городища: Бакла, Чуфут-кале, Успенський монастир, Тепе-кермен, Киз-кермен, Качи-кальон, Сюйренська фортеця, Чилтер-коба, Мангуп, Ески-кермен, Чилтер-мармара, Шулдан, Інкерман є унікальними у чорноморсько-середземноморському басейні і мають спільну особливість – наявність штучних печер. Їх поява в Гірському Криму відноситься до періоду раннього середньовіччя (VI-VII ст.) і пов'язана з певними ландшафтними особливостями цієї частини півострова. За своїми характеристиками та станом збереженості вони цілком відповідають критеріям щодо пам'яток всесвітньої спадщини.

Однак до цього часу до Списку не було включено цілий ряд археологічних пам'яток, без яких уява про значення національної культурної спадщини для становлення і розвитку європейської цивілізації є не повною. В загальному європейському контексті саме пам'ятки давньої історії (археології)

на території України репрезентують становлення і розвиток індоєвропейської цивілізації.

Так, добу бронзи в Україні представляє унікальна багаточасова комплексна пам'ятка, внесення якої до Списку збагатило б уяву не тільки про нашу країну, а й про світову цивілізацію – Національний заповідник «Хортиця». Острів Хортиця, розташований на кордоні двох ареалів Дніпра, є найбільшим річковим островом Європи і з прадавніх часів відігравав важливу стратегічну роль на Дніпровському річковому шляху. Острів є комплексною історико-культурною та природною пам'яткою, на території якої нараховується близько 70 пам'яток археології та історії. Унікальністю особливостю Хортиці є те, що на острові представлено всі тополандшафтні зони України – від степу до гір.

Серед пам'яток археологічної спадщини України особливе місце посідає Трипільська культура, яка в контексті індоєвропейської цивілізації є однією з найбільш знакових для України. На думку дослідників, саме з цією археологічною культурою пов'язують процес створення підвалин сучасної цивілізації на території України – розвиток сільського господарства, обробки металів, становлення певного світогляду. Територія поширення спільності Трипільської культури охоплює частину території сучасних Румунії, Молдови та України, тобто від Прикарпаття на заході, до долини Дніпра на сході, в межах лісостепової смуги. Культура на території Румунії має назву Кукутень, звідки і походить ще одна назва – Кукутень-Трипільля.

Таким чином, декілька європейських країн разом з Україною могли б увійти до так званого транскордонного проекту. Певні кроки в цьому напрямку розпочато на Київщині в с. Трипільля, там відкрито музей, де представлені археологічні пам'ятки, а в Тернопільській області можна оглянути одну з найвизначніших пам'яток трипільської культури – унікальну печеру Вертеба. Однак ця тема потребує наукового опрацювання, визначення базових пам'яток, створення відповідних проектів музеєфікації, підготовки презентаційних матеріалів спільно з фахівцями Молдови та Румунії.

Однією з найбільш перспективних тем досліджень і номінацій вважається великий літописний торговий шлях «Із Варяг в Греки». Опрацювання цієї глобальної за своїм харак-

тером теми дозволить охопити широке коло питань і дасть можливість розглянути проблеми унікальних ландшафтних характеристик ріки Дніпро в новому контексті та внести до Списку всесвітньої спадщини такі Національні заповідники: історичний центр м. Чернігова, Канівський «Могила Шевченка», «Хортицю» і «Херсонес Таврійський», та інші. Слід зазначити, що комплекси пам'яток та території заповідників, які розташовані на цьому шляху, є перспективою для майбутнього великого транскордонного проекту, до якого могли увійти такі країни, як Норвегія, Швеція, Росія, Білорусь, Україна, Румунія, Туреччина. Ось далеко не повний перелік тем номінацій, які б могли поповнити Попередній список всесвітньої спадщини і гідно репрезентувати Україну в світовій спільноті.

Незалежна Україна сьогодні прагне зберегти свою культурну спадщину, національні традиції, історичну пам'ять, зайняти належне місце в сучасному європейському культурному процесі.

Тому саме зараз процес поглибленого вивчення пам'яток національної спадщини, їх взаємозв'язків і впливів на світовий, зокрема європейський культурний процес, є надзвичайно важливим.

<http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=11&itemID=231>

http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BE%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2_%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%AE%D0%9D%D0%95%D0%A1%D0%9A%D0%9E_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96

1.3. Аналіз законодавчої та нормотворчої бази.

Законодавство є важливим фактором, який впливає на ефективність збереження культурної спадщини. Крім міжнародного рівня, в кожній країні існують свої системи захисту пам'яток, які складаються з концептуальних підходів, правових норм, організаційних структур, засобів фінансування та методів використання пам'яток.

Аналіз правової системи захисту пам'яток у розвинутих державах свідчить про наявність системи законодавчих актів,

що створюють оптимальний механізм захисту культурної спадщини; принципів відношення до історико-культурних об'єктів, які знаходяться у приватній власності, а також норм, які регулюють співвідношення державного й приватного володіння культурним майном. Загальним положенням для цих країн є прийняття законів національного рівня щодо захисту пам'яток.

Отже, важливе значення у справі збереження пам'яток має діяльність державних органів як гарантів виконання прийнятого законодавства. На сучасному етапі в Україні сформульована концепція збереження пам'яток історії та культури, яка в порівнянні з іншими пострадянськими країнами відносно відповідає міжнародним документам. Але сучасна діюча в Україні нормативна база, яка регламентує проектування реставраційних робіт та будівництва в історичних районах і ареалах культурної спадщини, часто змінюється, знаходячись в стані постійного «покрощення» і вдосконалення.

Основним документом, що визначає державну політику в галузі, є Закон України **«Про охорону культурної спадщини»** від 08.06.2000 № 1805-III, який передбачає проведення єдиної державної політики в галузі, визначає особливу відповідальність держави за виявлення, облік, вивчення, реставрацію й охорону культурної спадщини, невідчужуваний характер особливо цінних об'єктів культурної спадщини; забезпечення доступу до них. До нього протягом чотирнадцяти років додано чимало змін, найголовніша з яких від 16.12.2004р., де стаття 22 заборонила «зміну пам'ятки».

До основного Закону долучаються місцеві та міжнародні, ратифіковані Україною, документи:

Закон України від 08.06.2000 № 1805-III **«Про охорону культурної спадщини»;**

Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII **«Про охорону навколишнього природного середовища»;**

Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII **«Про природно-заповідний фонд України»;**

Закон України від 18.03.2004 № 1626-IV **«Про охорону археологічної спадщини»;**

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини / ЮНЕСКО, 1972 р. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР від 04.10.1988 р. № 6673-XI;

Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини / Рада Європи, 1992 р. Ратифіковано Законом України від 10.12.2003 р. № 1369-IV (1369-15);

Європейська ландшафтна конвенція / Рада Європи, 2000 р. Ратифіковано Законом України від 07.09.2005 р. № 2831-VI;

Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи / Рада Європи, 1985 р. Ратифіковано Законом України від 20.09.2006 р. № 165-V (165-16)

Конвенція про охорону підводної культурної спадщини ЛЮНЕСКО, 2001 р. Ратифіковано Законом України від 20.09.2006 р. № 164-V із заявами;

Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства 27.10.2005 р. Ратифіковано Законом України № 581-VII від 19.09.2013;

Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини;

Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження.

Наявність цих законів означає, що громадськість, чиновники й органи охорони пам'яток зобов'язуються виконувати всі охоронні вимоги до цих об'єктів. Звичайно, завжди існували випадки, коли під час розробки і реалізації проектів реставрації, ревалоризації, реабілітації відбувалися порушення діючих норм. Але завдання керівника розроблення проектної документації – дотримуватися всіх вимог законодавства та загальноприйнятої методики реставрації об'єктів культурної спадщини. Проте, непоодинокими є випадки, коли саме архітектори найбільше порушують закон «Про охорону культурної спадщини», прикриваючись визначенням «предмету охорони» пам'ятки культурної спадщини. Цьому сприяють існуючі недоліки в законодавстві і недостатньо розроблений механізм їх виконання.

Важливим документом стала **Загальнодержавна програма збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 рр.** (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1692-15>), де було розроблено ряд важливих заходів. Зокрема, пропонувалося внести зміни до Кримінального кодексу України (2341-14) та Кодексу України про адміністративні правопорушення (80731-10, 80732-10), що стосуються відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, фізичних осіб за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини; до Земельного кодексу України (2768-

14) щодо необхідності погодження органами охорони культурної спадщини проектів відведення земельних ділянок, що приватизуються громадянами. На жаль, цю програму і досі не виконано навіть вполовину.

Крім того, не врегульовані питання заохочення фізичних та юридичних осіб до участі у фінансуванні заходів із збереження об'єктів культурної спадщини, зокрема шляхом надання їм відповідних пільг. Законодавством України передбачені податкові пільги в частині звільнення від плати за землю заповідників, музеїв та інших закладів культури; пільгове оподаткування прибутку при проведенні пам'яткоохоронних робіт, однак механізми надання таких пільг недостатньо пророблені. Потребує також подальшого вдосконалення система обліку, використання, консервації, реставрації, музеєфікації об'єктів культурної спадщини, контролю за власниками, уповноваженими ними органами, користувачами зобов'язань щодо утримання пам'яток у належному стані.

Отже, **основні законодавчі акти України в пам'яткоохоронній сфері загалом відповідають вимогам міжнародного права**, але декларативний характер окремих норм, відсутність налагодженої системи контролю за виконанням свідчать про потребу подальшого вдосконалення нормативно-правової бази.

Як зазначає О. Пламеницька, «досвід останніх десятиліть свідчить, що в Україні відбувається стагнація, а, скоріше, зворотний відкат у пам'яткоохоронній справі. Це не потребує доказів: достатньо подивитись на обсяг деструктивних змін історичного середовища більшості міст, в тому числі заповідників, пов'язаних з руйнацією спадщини, новобудовами, реконструкціями тощо. Найбільшим парадоксом є те, що здебільшого все вищезазначене відбувається у «правовому полі»: базуючись на чинній законодавчо-нормативній базі, практично неможливо довести хибність прийнятих і реалізованих рішень.» [11]

1.4. Поняття «предмет охорони» пам'ятки архітектури та його негативні наслідки для пам'яткоохоронної справи і реставраційної діяльності

Найбільші суперечки серед фахівців викликає законодавче поняття **«предмет охорони» пам'ятки архітектури** з точки зору його негативного впливу на пам'яткоохоронну діяльність в цілому та архітектурну реставрацію зокрема. Так, ґрунтовна

публікація видатного теоретика вітчизняної архітектури О. Пламеницької [1] цілком присвячена дослідженню цієї проблеми. Наводимо фрагменти статті із деякими скороченнями.

«У Законі про охорону культурної спадщини закладені змістовні суперечності, які провокують відхід від міжнародних пам'яткоохоронних принципів і вносять методичну плутанину у реставраційну діяльність. Закон сформульовано таким чином, що достатньою умовою збереження «пам'ятки de jure» є збереження лише її «предмету охорони». Про це прямо говорить стаття 13: «Із занесенням до Реєстру на об'єкт культурної спадщини, на всі його складові елементи, що становлять предмет його охорони, поширюється правовий статус пам'ятки». (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/page2>)

Отже, заакцентуємо важливу методологічну проблему: пам'ятка розглядається не як цілісна структура, а як **сукупність «складових елементів»**, на частину яких правовий статус не поширюється. Відтак пам'ятка охороняється частково. Цей висновок підтверджує стаття 15: «Вилучення пам'ятки з Реєстру здійснюється лише у разі: якщо пам'ятку зруйновано; якщо пам'ятка втратила предмет охорони». Іншими словами, якщо предметом охорони визначено головний фасад, можна перебувати всю пам'ятку, крім фасаду, і вона не втратить охоронного статусу. Ця норма є прихованою нормою непрямой дії основоположного принципу закону: статусу «пам'ятки» для її охорони недостатньо, потрібно визначити що саме в ній охороняти. Але процедура цього визначення в законі відсутня, як відсутній в Україні й інститут офіційних державних експертів кваліфікованих і авторитетних фахівців, підпис яких є гарантом професійності й неупередженості.

Наявність «предмету охорони» є зручною хвірткою в законодавстві, яка при потребі перетворюється на величезну браму, через яку можна «винести» все, включно з самою пам'яткою, залишивши лише її символічний предмет охорони.

Проаналізуємо – на якій стадії визначається «предмет охорони». Згідно статті 5 Закону про охорону культурної спадщини на центральний орган охорони культурної спадщини (з 2006 р. – Міністерство культури України) покладається функція «ведення Державного реєстру нерухомих пам'яток України. У постанові Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1760 (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-%D0%BF>) з'явилася

норма, згідно якої «занесення об'єкта культурної спадщини до Реєстру без облікової документації не допускається. Облікова документація на об'єкт культурної спадщини включає облікову картку, його паспорт, коротку історичну довідку, акт технічного стану, довідку про майнову цінність об'єкта».

Отже, умовою занесення пам'ятки до Реєстру є бюрократична вимога щодо наявності цілого пакету документів, які потребують розроблення і затвердження, а отже, державного фінансування. Вже лише одна «майнова оцінка пам'ятки», методика якої до сьогодні остаточно не визначена, потребує настільки значних коштів, що перетворюється на непереборне гальмо усій програмі паспортизації. Зрештою, чи так вже важливо, скільки «коштує» Софія Київська, собор св. Юра у Львові, Троїцький собор у Новомосковську чи Склеп Деметри для того, щоб визнати їх пам'ятками культурної спадщини? Питання риторичне.

Форму облікової картки та паспорта нового зразка було затверджено через три роки після виходу згадуваної постанови 2001 року³. Паспорт складається з 19 розділів і включає опис навколишнього ландшафту, опис самої пам'ятки, історичну довідку про неї, перелік архівних джерел, характеристику пербудов і втрат пам'ятки, опис наявних у ній творів мистецтва, довідку про її майнову цінність, акт технічного стану, опис зон охорони, перелік проведених науково-дослідних та реставраційних робіт, кресленики обмірів, фотофіксацію тощо. Не треба бути фахівцем, щоб зрозуміти, що отримання, опрацювання і комплектування усєї цієї інформації вимагає немало часу, коштів а, отже, затягує підготовку паспорта на невизначений час.

Чи треба ставити включення пам'ятки до Реєстру в залежність від підготовки і затвердження об'ємного паспорта? Звісно, ні. Тим стосовно пам'яток, які згідно із попередніми державними списками вже декілька десятиліть мають статус пам'яток і, зрештою, так чи інакше охороняються державою.

³ Див. Спільний наказ Міністерства культури та Держбуду України «Про затвердження форм облікової картки і паспорта об'єкта культурної спадщини» від 13 травня 2004 р. № 295/104.

Для включення споруди до Реєстру достатньо обґрунтованого експертного висновку профільного фахівця. Решту досліджень, обмірів тощо можна проводити вже після набуття спорудою охоронного статусу. Але за існуючої ситуації включення пам'ятки до реєстру відбувається за принципом виборювання прав. У найменш вигідному положенні опиняються «щойно виявлені об'єкти культурної спадщини», які у цьому статусі перебувають упродовж десятиліть: на розроблення їх паспортів коштів немає.

За простою логікою заручником цієї ситуації стає і сам Державний реєстр нерухомих пам'яток України – головний державний документ, що фіксує наявність у державі спадщини. Але Державний реєстр є не самоціллю, а необхідною інформаційною основою для подальшої організації збереження спадщини планування заходів щодо виділення коштів, реставрації, музеєфікації тощо. Наразі цієї основи держава не має.

Найбільший парадокс полягає в тому, що у 2000 році, на момент введення законодавчої норми щодо формування і ведення Реєстру, на переважну більшість пам'яток національного значення (а це близько 2000 об'єктів), а також частину пам'яток місцевого значення згідно з урядовою програмою паспортизації, прийнятою в СРСР ще 1969 року, було розроблено паспорти старого зрізця. Паспорти являли собою багатосторінкові документи, що містили ґрунтовну наукову, технічну, та фіксаційну інформацію про пам'ятки. Кілька тисяч розроблених паспортів було передано до Держбуду України⁴ та до профільних відділів облдержадміністрацій. На основі цієї роботи в 1982-1986 рр. було надруковано чотиритомне довідкове видання «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР».⁵

Приймаючи у 2001 постанову № 1760, про масштабну паспортизацію пам'яток архітектури України просто «забули». З державницького погляду є незрозумілим, як можна було зро-

⁴Паспорти зберігалися у відомчому архіві пам'яткоохоронної документації Держбуду України (згодом Міністерства регіонального розвитку і будівництва України).

⁵Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: (Иллюстрированный справочник-каталог). В 4-х т. / Гл. Редкол.: Н.Л.Жариков (гл. ред.) и др. К.: Будівельник, 1983-1986.

бити вигляд, що цього масиву фахової інформації – результату багаторічної роботи великого професійного колективу – не існує. Але паспортизацію розпочали спочатку, затвердивши нову державну програму. Результатом виконання постанови № 1760, яка узалежнила формування Реєстру від бюрократично-управлінських процедур, став повний провал роботи з формування Державного реєстру нерухомих пам'яток. Доказом цього є матеріал, оприлюднений на офіційному сайті Міністерства культури України: Реєстр досі перебуває у стадії формування⁶.

Враховуючи, що загальна кількість пам'яток архітектури національного й місцевого значення в Україні становить понад 21000 (з них близько 3300 пам'яток національного значення), а до Реєстру за 14 років внесено лише 2153 пам'ятки, шанси побачити Реєстр у найближчі роки мінімальні⁷.

Стратегічна помилка Міністерства культури у роботі над Реєстром полягає в тому, що його розуміють як герметичний список, який публікується раз на декілька років, на кшталт списків пам'яток радянських часів. Якщо до українського Реєстру за сім останніх років об'єкти вносились лише двічі (рішенням 2009 р. – 744 пам'ятки, рішенням 2012 р. – 147 пам'яток), то в Польщі лише за перше півріччя 2013 року було прийнято 199 рішень щодо включення нових об'єктів до Реєстру пам'яток, 48 рішень про вилучення, а по 354 пам'ятках прийнято уточнюючу інформацію щодо попередніх рішень [15]. Визнаючи, що Реєстр пам'яток є відкритою системою, польські пам'яткоохоронці постійно працюють над його веденням, причому в цій роботі задіяні численні солідні наукові й управлінські установи. У 2003 році Польща оновила «Закон про охорону пам'яток та збереження пам'яток» [16] відповідно до стандар-

⁶ Державний реєстр нерухомих пам'яток України знаходиться на офіційному сайті Міністерства культури України:

<http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/294593>

⁷Наразі паралельно існують старі списки пам'яток архітектури, затверджені постановами ради Міністрів Української РСР у 1963 та 1979 р. Формування Реєстру відбувається шляхом введення (або не введення) до нього пам'яток з цих списків та доповнення нових.

тів Євросоюзу та прийняла демократичну процедуру державної реєстрації пам'яток.

На жаль, попри тривалі дискусії, що велися на початку 2000-х років щодо концепції, структури розділів, системи охоронних номерів та порядку ведення Реєстру, думки і пропозиції науковців до уваги взято не було [17], і нині запроваджена форма Реєстру є примітивною, анахронічною, позбавленою пам'яткоохоронної логіки, неповороткою по відношенню до сучасних інформаційних технологій і абсолютно непрозорою. Поступ науки давно випередив консервативне мислення вітчизняних управлінців, а країни Євросоюзу, минувши стадію створення національних реєстрів, перейшли до формування міждержавних інформаційних систем по пам'ятках культурної спадщини. Україна за цією шкалою поступу, так би мовити, тупцює десь на інформаційному узбіччі, навіть не розпочавши рух. Враховуючи щорічні втрати десятків об'єктів архітектурної спадщини саме через недосконалість державної системи охорони, не здатної захистити культурну спадщину, ***стан підготовки Державного реєстру нерухомих пам'яток можна визнати за національну катастрофу.***

Внесення пам'яток до Реєстру повинно стати фаховою і прозорою загальнонаціональною справою, а не прерогативою вузького відомчого підрозділу, переобтяженого обсягом повноважень не на користь справі. Тож в контексті завдань євроінтеграційної політики України необхідно якомога швидше спрямувати увагу на практичний досвід європейських країн щодо державного обліку пам'яток.

Формування реєстру є лише частиною нормотворчих казусів вітчизняної пам'яткоохоронної системи. Поширення поняття «предмет охорони» на реставраційну сферу дає простір для маніпуляцій, які завдають непоправної шкоди пам'яткам та історичному середовищу.

Оскільки частина пам'яток знаходиться в деградованому (перебудованому, зруйнованому) стані, лише в процесі їх передреставраційних досліджень та реставраційних робіт, під час яких видаляються пізніші малоцінні нашарування та відкриваються невідомі цінні елементи пам'ятки, з'являється теоретична можливість визначити «предмет охорони». До проведення досліджень та реставраційних робіт, тобто при візуальному обстеженні на стадії підготовки облікової картки та

паспорта, будь-яка «експертна» оцінка лише частково буде відображати реальну цінність об'єкта. Водночас після проведення реставрації (інші роботи на пам'ятці неприпустимі) визначення предмету охорони буде позбавлене сенсу, оскільки пам'ятка після реставрації набуває науково обґрунтованого вигляду. Фактично пропонується розчленувати цілісну пам'ятку на елементи, з яких вибрати ті, що належить охороняти⁸. Чи ці визначення всебічно описують цінність пам'яток і чи їх достатньо, щоби захистити ці пам'ятки в разі виникнення намірів їх перебудови? Безперечно, що ні.

Останнім часом визначення «предмету охорони» набуло форми самостійної «наукової» роботи, виконуваної на замовлення власників пам'яток установами, які мають преференції у виконанні таких робіт, втім працівники яких часто не мають навіть фахової архітектурної освіти, не говорячи вже про кваліфікаційні ступені. Ці «наукові» роботи, затверджені Науково-методичною радою Міністерства культури, мають силу вироку пам'яткам. Загальновідомим наслідком визначення «предмету охорони» у подібній роботі з її подальшим використанням в якості зброї проти пам'ятки стало позбавлення охоронного статусу Гостиного двору в Києві, відновленого в 1980-1990-ті рр. провідними спеціалізованими реставраційними установами відповідно до методики реставрації пам'яток. Перегляд реставраційного рішення, затвердженого профільними науково-реставраційними радами майже 25 років тому і формальне визнання Міністерством культури «втрати предмету охорони» спричинили зняття об'єкта з державної реєстрації та блискавично швидке затвердження проекту його перебудови. Офіційно причиною зняття охоронного статусу було названо неповну автентичність Гостинного двору і втрату ним в процесі реставрації «предмету охорони»⁹. Це створило правовий преце-

⁸ Відтак, для Лаврської дзвіниці «предметом охорони пам'ятки є її об'ємно-просторова композиція з історичними параметрами конструктивної схеми, а також архітектурно-пластичне та декоративне вирішення фасадів».

⁹ Київський апеляційний адмінсуд нарешті скасував рішення Київради про виділення землі забудовнику Гостиного двору під протиправну реконструкцію будівлі. Відповідне рішення від 20 вересня 2012

дент, який можна поширити на інші об'єкти реставрації (історична справедливість щодо відновлення статусу об'єкту культурної спадщини відновлена Наказом Мінкультури №869 від.15.10.2014 р.)

Отже, «предмет охорони» є зручним інструментом, за допомогою якого можна в будь-який час адміністративно ревізувати фахові дії реставраторів. Зауважимо, що жодна європейська країна не має законодавчих категорій, подібних до «предмету охорони», хоча саме там пам'ятки давно перебувають у приватній власності¹⁰.

З методологічної точки зору поняття «предмет охорони» пам'ятки архітектури є антинауковим. ***Пам'ятка є цілісним утворенням, в якому інтегровано матеріальну та духовну цінність***, виявлену у формах і художній пластиці, конструкціях, матеріалах і будівельних технологіях, архітектурному декорі, мистецькому оздобленні, предметах монументального та ужиткового мистецтва тощо.

Поступ пам'яткоохоронної методології у світі демонструє максимально широке трактування пам'ятки включно з її оточенням. Вихід на ширше бачення пам'яткової цінності призвів до запровадження нових пам'яткоохоронних категорій культурних ландшафтів. Пам'ятні місця розглядаються як контекстуальне ціле, сформоване з матеріальних і нематеріальних складових. Ці принципи задекларовані у доктринальних документах ICOMOS – Ксіанській декларації про збереження оточення споруд спадщини, визначних місць і території (Ксі-

року (№137/8421) більшості на чолі з Галиною Герегою оскаржували активісти. <http://kiev.prawda.com.ua/news/53a98f26c57a3/>

¹⁰ Як визначає доктор мистецтвознавства А. Баталов, «Предмет охорони є міною, закладеною під кожну пам'ятку. Він блискуче служить інтересам інвестора... Поняття «предмет охорони» дозволяє проводити маніпуляції з пам'ятками» [Баталов А.]. Предмет охраны это мина замедленного действия, заложенная под памятники: интервью доктора искусствоведения Андрея Баталова // [http:// www.regnum.ru/news/720826.html](http://www.regnum.ru/news/720826.html)

ань, 2005) та Хартії про інтерпретацію та презентацію визначних місць культурної спадщини (Квебек, 2008) [18].

Оскільки «предмет охорони» здебільшого визначається до початку реставрації (істориками, мистецтвознавцями, а іноді непрофільними фахівцями, які розробляють паспорти пам'яток), автор проекту реставрації формально опиняється в ситуації заручника визначеного кимось «предмету охорони». І нерідко запропоноване ним реставраційне рішення чиновниками трактується як заборонена законом «зміна пам'ятки». А водночас перебудова «реконструкторами» тієї частини пам'ятки, яка свідомо виведена зі складу «предмету охорони», отримує зелене світло пам'яткоохоронних органів. Приміром, якщо предметом охорони будинку є його головний фасад, то неважко уявити ступінь свободи, який отримує проектувальник так званої «реставрації».

Поняття «предмет охорони» пам'ятки архітектури, як показано вище, заторкує багато суміжних питань і проблем пам'яткоохоронної та реставраційної діяльності. Його введення є питанням контроверсійним, в якому, на нашу думку, наразі набагато більше «проти», ніж «за». Вважаємо, що настав час провести його методологічну ревізію з метою скасування і визначення інших бар'єрів для несанкціонованих (і санкціонованих) втрат архітектурної спадщини. Хто її буде проводити питання не з легких, особливо після ліквідації в державі єдиного профільного інституту, який займався теоретичними та методологічними проблемами історії архітектури, охорони та реставрації пам'яток архітектури (їдеться про Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування) і мав авторитетних і незалежних фахівців.

На нашу думку, поява категорії «предмет охорони» за всю історію його функціонування в українському законодавстві не допомогла жодному фахівцеві вирішити жодне професійне питання, пов'язане з реставрацією, оскільки фахова діяльність проводилась і проводиться за спеціальними фаховими нормами. Про негативні наслідки дії цієї норми для охорони архітектурної спадщини та її державної реєстрації було сказано вище і достатньо, щоб дійти логічного висновку: ця норма має бути скасована» [11].

Отже, для включення споруди до Реєстру достатньо обґрунтованого експертного висновку профільного фахівця, а **по-**

няття «предмет охорони» повинно бути скасоване за поданням центрального органу управління у сфері охорони культурної спадщини — Міністерства культури.

1.5. Система адміністрування та управління

Державна система охорони культурної спадщини усе ще перебуває в стадії формування і є дуже забюрократизованою. Розвал тоталітарного СРСР та його планової економіки, в рамках яких мусила розвиватися національна пам'яткоохоронна галузь, виявили її неготовність до існування без державної опіки, адміністративної та фінансової підтримки.

В СРСР справа охорони культурної спадщини і в центрі, і на місцях була зосереджена в Міністерстві культури. Існувала єдина система управління охорони культурної спадщини, яка проводила певну державну політику. І тільки в двох республіках Українській та Естонській ця сфера була поділена між двома відомствами: Державний комітет Ради Міністрів з питань будівництва республіки (Держбуд) відповідав за пам'ятки архітектури та містобудування, а республіканське Міністерство культури – за всі інші види пам'яток (археології, історії, мистецтва).

Однак навіть в таких умовах Закон УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13.07.1978 №3600-ІХ у статті 32 робив важливу обмовку: «Проекти планування, забудови та реконструкції міст та інших населених пунктів, що містять пам'ятки історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва, підлягають узгодженню з відповідними органами охорони пам'яток». Покінчити з двовладдям у сфері охорони культурної спадщини повинен був Закон України «Про охорону культурної спадщини», прийнятий в 2000 році і чинний досі. Він визначив єдиний центральний орган у сфері охорони культурної спадщини ним стало Міністерство культури України¹¹.

¹¹До 2005 р. функцію центрального органу у сфері охорони архітектурно-містобудівної спадщини виконував Держбуд України (нині Міністерство регіонального розвитку і будівництва України), з 2006 р. Міністерство культури України.

З того часу аж до нинішнього року питання державної політики у сфері обліку, захисту, збереження, належного утримання, відповідного використання, консервації, реставрації і музеєфікації всіх видів і типів пам'яток впроваджувала в життя створена в 2000 р. при Міністерстві культури Державна служба охорони культурної спадщини, реорганізована пізніше в Державну службу з питань національної спадщини. На сьогоднішній день службу розформовано; її функції передано в Міністерство культури.

Проте це ніяк не вплинуло на процес нищівної забудови історичних центрів міст. Так, за період з 2000 по 2011 роки жодна пам'ятка архітектури або містобудування національного значення не була занесена до Держреєстру. Від ненормованої, надвисокої забудови історичних центрів за останні 10-15 років постраждали Київ, Львів, Одеса, Кам'янець-Подільський, Дніпропетровськ, Севастополь та багато інших міст. Прийнятий в 2011 році ***Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» скасував всі обмеження для будівництва в історичному ареалі***, у тому числі й участь громадськості та пам'яткоохоронних організацій в обговоренні проектів забудови. Офіційно вказаний закон був позиціонований як спрямований на впорядкування та спрощення дозвільних процедур для планування й забудови територій. Проте найбільшу вигоду цей документ приніс величезним інвесторам-збудовникам. Так, пунктом 19 Перехідних положень даного нормативно-правового акту було скасовано обов'язкове проведення археологічних експертиз земельних ділянок на етапі проектування. Скасування цих експертиз не мало б такого нищівного впливу, якби всі пам'ятки історії та архітектури вже перебували на обліку. Але специфіка ситуації полягає в тому, що багато пам'яток або не обліковані, або знаходяться в прихованому стані і можуть бути виявлені тільки після проведення польових робіт.

Принагідно слід відзначити, що в підпорядкуванні Міністерства регіонального розвитку та будівництва залишався ряд реставраційних та науково-дослідних організацій, які могли забезпечувати безперервне вивчення, збереження та реставрацію пам'яток архітектури. Проте майже всі вони були поступово знищені: у 2007 році ***ліквідований Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури***, при цьому значна частина унікального інститутського архіву передана до Державної

наукової архітектурної бібліотеки ім. В.Г.Заболотного. Нез'ясованою залишається доля архіву пам'яток колишнього Держбуду України, вивезеного в невідомому напрямку з «Софії Київської» в листопаді 2011 року. А минулого року було **ліквідовано ДНТЦ «Конрест»** – авторитетну в Україні та Європі організацію, що успішно освоювала технології реставраційних робіт – його було приєднано до УДНДПІ «УкрНДІпроектреставрація». Провідні проектні інститути галузі: «УкрНДІпроектреставрація» (Київ) та «Укрзахідпроектреставрація» (Львів) зберегли професійні колективи науковців та реставраторів, однак перебувають у скрутній ситуації за відсутності з боку держави системного фахового підходу до проблем моніторингу та фізичного збереження спадщини, а тим паче повної відсутності програмного фінансування з бюджету.

Разом з тим, багато фахівців пам'яткоохоронної галузі, в тому числі Український національний комітет ІКОМОС та інститут «УкрНДІпроектреставрація» наполягають на поверненні повноважень проведення процесу реставрації пам'яток у відомство, яке має можливість забезпечити на сьогодні, принаймні, нормативний, технологічний, методологічний контроль реставрації нерухомої спадщини – Мінрегіон України. В свою чергу найболючішими залишаються необхідність негайного коригування Мінрегіоном нормативно-правової бази: впровадження пріоритету питань охорони спадщини в архітектурно-будівельній діяльності, повернення в законодавче поле археологічної експертизи, регулювання містобудівної діяльності та багато інших.

Отже, сучасну ситуацію в галузі охорони культурної спадщини в Україні можна трактувати як перехідну: стара модель трансформується під впливом нових економічних і політичних реалій, і новостворена система на сучасному етапі функціонує із значними труднощами. Проблеми постійної кризи, в поєднанні з недосконалою державною політикою, потребують об'єднання зусиль і ресурсів центральних, регіональних і місцевих органів влади, недержавних організацій, залучення міжнародного досвіду та створення інституту меценатства.

1.6. Проблеми фінансування сфери збереження культурної спадщини

Фінансування пам'яткоохоронної справи також залишається одним з найбільш складних питань. Історично ситуація з дослідженням, охороною та реставрацією пам'яток в Україні склалася таким чином, що ця галузь фінансувалася переважно з державних коштів. Разом з тим в усьому світі джерелами фінансування системи збереження історико-культурної спадщини є державні, муніципальні кошти, внески компаній і окремих громадян. Відрізняючись за розмірами, ці джерела спрямовуються на здійснення різних програм: державних, що складаються з масштабних проектів національного рівня; місцевих, що розраховані на збереження пам'яток регіонального значення; приватних, що встановлюють догляд за групами пам'яток чи окремими об'єктами.

В пам'яткоохоронній справі кожної країни важливе місце займає фінансова підтримка програм із збереження. Так, з кінця 1970-х – початку 1980-х рр. в США були запроваджені податкові пільги для програм збереження і розвитку історико-культурних та природних об'єктів. Європейські країни й Канада фінансують пам'яткоохоронну систему через встановлені законодавством субсидії та гранти.

Сучасний стан охорони спадщини Україні зумовлений загальною економічною ситуацією, що не сприяє збереженню культурного надбання. Галузь орієнтована передусім на бюджетне фінансування, що має істотні недоліки, головним з яких зостається «залишковий принцип» фінансування. Розподіл мізерних коштів, що виділялись на сферу охорони пам'яток, завжди залежав від уподобань корумпованої чиновницької системи, і майже ніколи не доходив до користувача в тому обсязі, який був потрібен. В наведеній таблиці 2 видно, що фінансування галузі охорони культурної спадщини посідає від 0,07 до 0,06% бюджету тобто менше однієї десятої проценту.

Збереження спадщини в таких умовах не тільки не є гарантованим, а й піддається **ризиком цілеспрямованого руйнування**.

Справжній руйнівний характер ця тенденція набула з початком нового тисячоліття. Спадщина, яка перебуває під охороною держави, в нових соціально-економічних умовах опинилася поза її економічним життям. На сьогоднішній день не

існує ніяких державних програм, направлених на її оновлення, реставрацію, а найголовніше адаптацію до сучасного життя із залученням широких верств населення та недержавних коштів.

Держава не надає інвесторам жодних стимулів для дбайливого відношення до збереження пам'яток або регенерації середовища. Крім того, що багато об'єктів спадщини розташовані на дорогій землі, «історичність» будівлі або розташування нового будівельного об'єкту поблизу видатного місця може у багато разів підвищити його ринкову вартість.

В більшості випадків збудувати новий об'єкт значно дешевше, ніж реставрувати існуючий, тому інвестиції, як правило, працюють не на збереження, а на знищення пам'ятників.

Таблиця 2. Розподіл державного бюджету на охорону культурної спадщини.

Стаття фінансування	2007 год			2012 год		
	Сумма (млн.грн.)	Сумма (млн.долларов США)	Часть в расходах Государственного бюджета (%)	Сумма (млн.грн.)	Сумма (млн.долларов США)	Часть в расходах Государственного бюджета (%)
Всего расходов на сохранение культурного наследия, в т.ч.	286,8	56,8	0,16	277,3	34,7	0,07
Охрана культурного наследия (Сохранение историко-культурного и архитектурного наследия в заповедниках, осуществление мероприятий по охране культурного наследия, паспортизация, инвентаризация и реставрация памятников архитектуры и памятников культурного наследия)	115,5	22,9	0,07	247,3	30,9	0,06
Субвенции из государственного бюджета местным бюджетам на охрану культурного наследия	188,3	37,3	0,1	25	3,1	0,006
Субвенции из государственного бюджета областным бюджетам на охрану культурного наследия	53,0	10,5	0,03	5	0,6	0,001
Всего расходов Государственного бюджета на год	174 631,4	34 580,5	100	396 683,1	49 585,4	100

Навіть державні будівельні норми не передбачають якогось особливого ставлення до старовинних будинків в процесі пристосування, реставрації чи реконструкції – збереження існуючих дерев'яних конструкцій, сходів, перекриттів, деталей фасадів стає неможливим через систему діючих протипожежних та інших будівельних норм.

Звідси найпоширеніший спосіб «реконструкції» знесення з подальшим зведенням муляжу «історичної» будівлі, а частіше й зовсім чужерідного історичному середовищу об'єкта.

Значним недоліком і проблемою в роботі з історичною забудовою центрів міст залишається **недостатнє фінансування робіт з пам'яткоохоронної справи**, відсутність служби «головного реставратора міста». Залишаються невирішеними питання регенерації кварталів в історичних частинах міст, що дало б змогу комплексно вирішувати питання реконструкції, розвитку та будівництва об'єктів в центральній частині міста. Окремої постійної опіки, державної і громадської підтримки потребують також історико-культурні заповідники, де необхідно постійно здійснювати моніторинг, провадити науково-дослідницьку роботу і здійснювати комплекс реставраційних заходів.

Таблиця 3. Фінансування робіт із збереження культурної спадщини історико-культурного заповідника в м.Жовкві

Джерела фінанс.	2001 - 2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Всього	21369,3	1163,4	8000,5	6514,8	5134,6	195,0	535,3	1048,0	838,0
Бюджетні кошти, в т.ч.	10972,3	853,4	6140,5	3610,8	4904,6	-	209,0	463,0	20,0
<i>держбюджет</i>	6906,8	488,9	2630,4	3254,8	3000,0	-	-	30,0	20,0
<i>обласний бюджет</i>	2978,0	-	-	-	98,6	-	10,5	23,0	-
<i>районний бюджет</i>	679,8	-	1026,6	-	-	-	-	-	-
<i>міський бюджет</i>	407,7	364,5	2483,5	356,0	1806,1	-	198,5	440,0	20,0
<i>Інші джерела</i>	10397,0	310,0	1860,0	2904,0	230,0	195,0	326,3	555,0	778,0

До 1992 року, обок державного фінансування, існувала можливість додаткового фінансування пам'яткоохоронної справи через **Українське товариство охорони пам'яток історії та культури**, яке щорічно забезпечувало проведення певного обсягу ремонтно-реставраційних робіт, а з початку 1990-х, з ініціативи керівництва товариства, зокрема академіка Петра Тронька, - також і відбудову втрачених за радянського режиму

архітектурних пам'яток. Однак наприкінці 1990-х років активність Товариства і його можливості значно зменшились. На сьогоднішній день у складі УТОПІК діють 24 обласні організації, а також прирівнювані до них Київська і Севастопольська міські та Кримська республіканська організації. Організацій низового рівня (міських, районних, міжрайонних) та первинних осередків налічується близько 450, проте діяльність їх зведена до наукової та популяризаторської роботи.

Отже, охорона та збереження культурної спадщини вимагає не тільки правових та організаційних, а й фінансових, матеріально-технічних заходів, здійснюваних органами державної влади в межах їх компетенції, з обліку, запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, контролю за збереженням, утриманням, використанням, консервацією, реставрацією об'єктів. Для цього мусить існувати вибудована система адміністрування та фінансування, куди, крім державних, повинні входити також інші джерела надходження коштів.

Разом з тим Україна має багаті історичні *традиції у сфері благодійництва*. На весь світ відомі такі українські меценати та промисловці, як Терещенки, Ханенки, Бродські, Галагани, Гірші, Дідушицькі, Любомирські, Симиренки. Зокрема, славетна династія цукрозаводчиків Терещенків залишила нащадкам храми, медичні установи, громадські споруди в різних містах України, заснувала до півсотні навчальних закладів у Києві, Глухові, на Правобережній та Лівобережній Україні. Загалом родина Терещенків пожертвувала на благодійні цілі понад 5 млн крб¹². Інший славетний українець Г.П. Галаган створив Колегію для малозабезпечених дітей та ряд інших навчальних закладів. Терещенки, Ханенки та О.М. Поль зібрали неоціненні колекції мистецтва й старожитностей, що ввійшли до найкращих вітчизняних музеїв і стали їхньою гордістю. Це насамперед Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків, Київський музей російського мистецтва, Національ-

¹² *Донік О.М.* Добродійна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина XIX - початок XX ст.) /О. Донік. — К., 2001. 194 с.

ний художній музей України, Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І. Яворницького.¹³

Таким чином, на українських землях ще за часів Російської імперії була сформована своерідна культура благодійності, коли більшість підприємців та купців мали за честь допомагати хворим та нужденним, підтримувати різноманітні культурні заходи.

Україна і сьогодні має багату історико-культурну спадщину – вона є однією із провідних країн Європи за кількістю об'єктів історико-культурної спадщини: майже в 2,5 рази більше, ніж у Польщі та удвічі більше, ніж у Росії¹⁴. Але на жаль, цей потужний культурний потенціал не використовується повною мірою. На сьогодні слід відмітити досить низький рівень державного менеджменту у сфері охорони та збереження культурних об'єктів, у просуванні культурно-рекреаційного бренду національної спадщини. Причиною тому слугує інерція адміністративного управління, брак актуальних інформаційних й інтелектуальних технологій, інше. [9]

Отже, питання вдосконалення фінансування галузі є найбільш проблемною її відродження в цілому і одним з фокусів уваги міжнародної спільноти.

2. Стратегія національної політики на сучасному етапі

2.1. Цілі, засади, пріоритетні завдання національної політики щодо культурної спадщини

В Україні її культурно-історична пам'ять невідривно пов'язана з об'єктами нерухомої спадщини, що несуть в собі етнічні коди нації, втілюють її ідентичність, ідеали та надбання. Вся новітня історія України свідчить, що періоди окупації, тоталітаризму та насильницьких змін нашої історії пов'язані в першу чергу із ***руйнуванням та фальсифікацією історичної пам'яті народу***, знесенням аутентичних об'єктів культурної

¹³ Суровцева І. Меценатство в Україні другої половини ХІХ - початку ХХ ст./ І. Суровцева. — Д., 2006. 176 с.

¹⁴ Охорона культурної спадщини в Україні. [Електрон. ресурс] // Журнал «Музеї України»[веб-сайт] - Режим доступу: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php>

спадщини, що призводить до асиміляції, моральної деградації, аж до повного знищення нації. Невипадково культурні, інтелектуальні та історичні цінності суспільства **є об'єктами національної безпеки** (Закон «Про основи національної безпеки України»).

Отже, на сучасному етапі, як ніколи, збереження спадщини є пріоритетом політики та ідеології держави. Терміново необхідний **перегляд списку об'єктів історико-культурної спадщини** та навіть тих пам'яток, що вже знаходяться в Реєстрі. Пріоритет повинен надаватися об'єктам, що підкреслюють давнє походження, значення і роль держави, особливо в періоди незалежності. Це пов'язане з необхідністю відновлення історичної пам'яті.

В Документі «Пріоритети на 2014-2015 роки та створення передумов для реанімаційного пакету реформ» Міністерства культури України зазначено: «Як простір свободи і відповідальності, конкурентоздатності і креативу, культура є основою для консолідації українського суспільства»¹⁵. І далі в тому ж документі: «Культурна спадщина України, як частина загальнолюдського культурного надбання, є однією з форм збереження колективної пам'яті, долучення до якої необхідне для розвитку особистості. Однак, потрапляючи у зону конфліктів інтересів, нерухомі та рухомі пам'ятки Україні нерідко стають предметом маніпуляцій або заручником ситуацій, що несе високий ризик втрати цих унікальних ресурсів розвитку країни і її громадян. Сьогодні культурна спадщина потребує всебічної уваги та захисту».

Стратегію національної політики України щодо культурної спадщини повинні визначати кілька чинників: з одного боку, **втілення за допомогою пам'яткоохоронної доктрини європейських демократичних цінностей** і, з другого, **підсилення прояву національної, патріотичної складової, ідентифікації нації**.

В теоретичному плані — перехід від охорони окремих пам'яток до збереження і розвитку середовища в цілому (Cultural Heritage Development vs Preservation), його активної

¹⁵ <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=367057>

адаптації до сучасних потреб, створення умов до збереження історичної пам'яті. Пріоритет збереження існуючого ландшафту і ландшафтних об'єктів культурної спадщини як вияв сучасного комплексного підходу до територіального збереження історичного середовища. Ландшафтні об'єкти культурної спадщини можуть включати в себе окремі об'єкти культурної спадщини всіх видів та типів.

Авторитет України як держави у світі значною мірою залежить від того, наскільки дбайливим буде ставлення в країні до своєї історико-культурної спадщини, збереження та розвиток культурної спадщини є однією з умов реальної євроінтеграції України.

Стратегічним напрямком удосконалення пам'яткоохоронної справи на початку нового тисячоліття є приведення українського пам'яткоохоронного законодавства у відповідність з міжнародними угодами та конвенціями, рекомендаціями Ради Європи та ЮНЕСКО — зокрема, беручи до уваги концепцію ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій, переходу в пам'яткоохоронній справі від збереження окремої пам'ятки до збереження середовища, як органічного цілого. ***Це означає перехід від ідеології охорони до ідеології збереження та розвитку спадщини.***

Питання щодо територіального підходу до збереження культурної спадщини знайшли своє відображення у міжнародних документах: Рекомендаціях щодо охорони краси та характеру ландшафтів і місць (1962 р.), Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.), Провідних настановах ЮНЕСКО щодо втілення у життя Конвенції про всесвітню спадщину (1992 р.), Декларації про збереження історичних міських ландшафтів (2005 р.), Віденському меморандумі «Всесвітня спадщина та сучасна архітектура управління історичним міським ландшафтом» (2005 р.), Ксіанській декларації про збереження оточення історичних споруд, визначних місць та територій (2005 р.), Хартії про інтерпретацію та презентацію визначних місць культурної спадщини (2008 р.), Європейської ландшафтної конвенції (2000 р.).

<http://rcchd.icomos.org.ge/?l=E&m=4-4&JID=1&AID=3&l2>

2.2. Збереження культурної спадщини як відображення ідентичності нації. Явище культурного геноциду.

Незалежність, так легко і несподівано отримана Україною в 1991 році, за двадцять три роки так і не знайшла відображення в національній політиці щодо культурної спадщини. Ідеологічне підґрунтя пам'яткоохоронної діяльності, як за радянських часів, і досі опирається на пропаганду та героїзацію історії СРСР. Богдан Черкес, доктор архітектури, директор Архітектурного інституту у Львові, в своєму фундаментальному дослідженні «Національна ідентичність в архітектурі міста», аналізуючи національну, політичну та культурну ідентичність українського народу, доходить висновку, що за роки незалежності українська нація не змогла створити єдиної міфології, системи героїчних образів, необхідних для консолідації нації. Західна та Східна частини України, що мали дуже різні шляхи формування самосвідомості народу, так і не знайшли спільних рис в тисячолітній історії України, окрім героїзації радянської історії та етнографічного епосу. Україні не вистачило сучасної героїчної історії для об'єднання всієї території країни [19].

Національна ідентичність - найважливіша складова існування кожної держави, його національної ідеї. Нова ідентичність нації, яка є наслідком політичних змін, може визрівати всередині народу або нав'язуватися ззовні. Для України був притаманний певний дуалізм — поступовий зріст усвідомлення себе народом як незалежної нації и в той же час певна залежність від глибоко укорінених імперських радянських традицій та тісний зв'язок з Росією. До цього слід додати олігархічно-бандитський капіталізм, націлений на повне знищення патріотизму и поневолення українського народу.

Отже, на сучасному етапі слід підіймати питання про послідовний і цілеспрямований **культурний геноцид** української спадщини, історії та архітектури, що тривав протягом всієї радянської історії, і який досі покладений в основу пам'яткоохоронної діяльності. Таким чином, головне завдання нинішнього етапу розвитку суспільства - затвердження нової ідентичності, створення нарешті відповідної системи цінностей, нової міфології. Ідентифікувати себе з нацією – це більше, ніж ідентифікувати себе з професією або з колективом; це спо-

сіб забезпечення особистого безсмертя через спільних предків, пише Черкес. Традиційні цінності і міфологеми нації відображаються в творах культури та архітектури, впливаючи на свідомість людей.

Необхідний *перегляд самого поняття «пам'ятка»* — воно походить від слова «пам'ять», отже, треба включати в перелік пам'яток не тільки будівельні об'єкти, а пам'ятні місця, ландшафти, відбудовані об'єкти, музеєфіковані комплекси. Пам'ятка завжди слугувала для розвитку майбутнього, а не лише зберігала минуле.

Треба відновлювати, підтримувати та пропагувати багатотомову історію нашої держави України-Русі, особливо часів незалежності. Це здається очевидним, але охорона спадщини - частина політики та ідеології держави. Слід згадати, скільки пам'яток - як археологічних, так і архітектурних, - було знищено цілком свідомо або перебудовано до невпізнання якраз для того, щоб стерти історичну пам'ять про велич і значення нашої держави. Тому найголовніше завдання сьогодення — відновлення пам'яті¹⁶.

Всі археологічні об'єкти повинні бути музеєфіковані. Головний акцент — на *популяризацію нашої спадщини*. Навіть,

¹⁶ Так, повчальним і несподіваним був аналіз переліку пам'яток місцевого значення Луганської області (<http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=316061>), наведений на сайті Мінкульту. Серед 478 пам'яток, що перебувають на обліку — 30 пам'яток археології, 24 історичні будинки, 45 пам'ятники відомим людям; а решта — це 422 об'єкти! — посідають братські могили радянських воїнів, що загинули під час Другої світової війни. Це — 88 відсотків! Притому вони взяті на облік переважно в 2010-2012 рр. В Херсонській області під державною охороною налічується 1919 пам'яток, пам'ятних місць, присвячених подіям Великої Вітчизняної війни. З них: братських могил — 528, одиночних — 1058, меморіальних комплексів та пам'яток на честь загиблих земляків — 277, пам'яток бойової техніки — 15, пам'ятних місць та пам'ятних будинків — 39. Ось де криється коріння ворожої ідеології у викривленій пам'яткоохоронній доктрині, що і нині діє в Україні!
<http://partyofregions.ks.ua/news/5241c258289a37dd936400e5#sthash.zO U49UaK.dpuf>

якщо від прадавнього поселення нічого не лишилося, треба демонструвати місце, прекрасні ландшафти, як, наприклад, у Витичеві, де була древня столиця Трипілля. Україна дуже багата на **пам'ятки археології**, проте вони абсолютно невідомі широкому людству. В самій тільки Луганській області знаходиться біля 12000 курганів, проте в Реєстрі їх налічується за ледве 30. Більше того, ці пам'ятки, можливо, частково й досліджені, проте абсолютно не музеєфіковані і невідомі широкому колу людства. Земля з-під курганів не виведена із складу земель сільськогосподарського призначення, немає жодних вказівників чи спеціальних знаків, як того вимагає законодавство. Це призводить до того, що спадщина руйнується і грабується чорними археологами.

Також, майже повністю втрачена **народна архітектура України** з її виразними регіональними особливостями, проте збереглися її малюнки, описи і фотографії в спадщині видатного вченого В.П. Самойловича, і це може стати підґрунтям для її відродження. Авторами даної концепції разом з Національною спілкою архітекторів вже досягнуто домовленості щодо проведення в Українському музеї Нью-Йорку першої світової виставки «Народна архітектура України».

2.3. Втрати і фальсифікації культурної спадщини України

Пам'ятки епохи Київської Русі — найважливіший пласт історії нашої держави, який весь час знаходився в процесі послідовного і невпинного знищення. Відомий дослідник і реставратор Ю. Лосицький зазначає: «Згідно з письмовими джерелами на всій території домонгольської Русі (яка належить тепер до України, Білорусі, Росії і Польщі) існує та розкопано 202 давньоруські пам'ятки, але не знайдено ще 45¹⁷. Тобто за весь період від існування Давньоруської держави (до татарської навали 1240 р.) було збудовано біля 250 кам'яних споруд. З них на території сучасної України в тому чи іншому стані збереженості вище рівня землі залишилось 16, а в Києві – 5.

Історію самої України у вузькому і цілком конкретному розумінні її власної національної культури репрезентує досить

¹⁷ Раппопорт П.А. Русская архитектура X-XIII вв.: Каталог памятников. Археология СССР, выпуск Е1-47. - Л.: "Наука", 1982. - 132 с.

нечисленна кількість пам'яток [20]. До них відносяться, за поодинокими винятками, споруди, побудовані заново або перебудовані з давньоруських на невеликій території адміністративного Лівобережжя (української автономії в складі Росії). За період менше 100 років - з останнього десятиліття XVII до третьої чверті XVIII століття - межі адміністративного Лівобережжя включали Київ на правому березі Дніпра і смугу на лівому між Черніговом з півночі і Переяславом з півдня, а період активного будівництва таких споруд починається з гетьманства Мазепи і закінчується знищенням Катериною II української автономії — це час, який може прожити одна людина». [21]

Кількість збережених донині мурованих пам'яток лівобережної архітектури тієї епохи, уточнює Ю. Лосицький, приблизно визначена за книгою М. Цапенка,¹⁸ — це близько 40 церков і соборів, і стільки ж споруд інших типів дзвіниць, трапезних, навчальних закладів, палаців, будинків, кам'яниць. Якщо додати до цієї кількості втрачені споруди того ж часу, скажімо, за каталогом Тита Геврика з картою Людмили Проценко¹⁹, то тільки по Києву це ще близько 20 споруд. Тобто загальна кількість кам'яних споруд, що залишились від епохи української (давньоруської) держави або автономії, навряд чи перевищить сотню.

Серед втрачених — найбільш і найславетніші споруди, які уособлюють культурну ідентичність України, саме ті, історія яких найбільше пов'язана з боротьбою за її незалежність. Перелік цих споруд для Києва, складений за суто формальною ознакою величиною (будівельним об'ємом), об'єктивно проілюструє ситуацію:

- Успенський собор Печерської лаври (зруйновано)
- Софійський собор (вцілів)
- Михайлівський собор з дзвіницею (зруйновано)
- Богоявленський собор з дзвіницею (зруйновано)
- Військово-Микільський собор з дзвіницею (зруйновано)

¹⁸ Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVIII-XVII веков. - М., 1967.

¹⁹ Тит Геврик. Втрачені пам'ятки Києва. - Нью-Йорк - К., 1991.

- Петропавлівська церква з дзвіницею (зруйновано)
- Церква Богородиці Пирогощі (зруйновано)
- Кирилівська церква (вціліла)
- Трьохсвятительська (Василівська) церква (зруйновано)
- Георгієвський собор Видубецького монастиря (вцілів)
- Дзвіниця Кирилівського монастиря (зруйновано)
- Церква Миколи Набережного (вціліла)
- Церква воскресіння Христового (зруйновано)
- Церква Миколи Притиска (вціліла)
- Церква Різдва Христового (Шевченкова) (зруйновано)
- Михайлівська церква Видубецького монастиря (вціліла)
- Церква Миколи Доброго (зруйновано)
- Покровська церква (вціліла)
- Церква Костянтина і Єлени з дзвіницею (зруйновано)
- Іллінська церква (вціліла)
- Церква Всіх святих на Шекавицькому кладовищі (зруйновано)
- Фонтан «Самсон» (зруйновано)

Стан національної архітектурної спадщини являє собою дуже сумну картину: найвизначніші кам'яні споруди — православні храми (особливо часів Мазепи) — зруйновані, а на їх місці у більшості випадків нові забудови; дерев'яна архітектура, яка протягом століть формувала силуети містечок і сіл України, не лишила після себе і сліду; вся оборонна архітектура, яка на Лівобережжі і в Києві була дерев'яно-земляною, зникла повністю.

Як бачимо, визначальні елементи історичного середовища, притаманні українській культурі, - або втрачені в часі, або зруйновані навмисне. Якщо порівняти наш Київ з будь-яким історичним містом Європи від Жовкви і Львова і далі на захід, де збереглися і кам'яні собори і ратуші, середньовічне планування центру з історичною забудовою і фрагменти оборонної системи, виникає відчуття пустки, серед якої деінде стоять поодинокі церкви.

Тобто зберігати, консервувати і реставрувати нам, звичайно, поки є що, але найзначуща частина національної спадщини знищена і вимагає саме відтворення.

В таких умовах потреба відновлення справжньої історії потребує її широкого пропагування і категоричної заборони подальшого нищення або фальсифікації. Треба категорично протистояти забудові археологічних решток Десятинної церк-

ви і зведенню тут сучасного храму Московського патріархату. Завдання пам'яткоохоронної діяльності - підсилити значення Києва як столиці Київської Русі, ввести більш жорстокий режим заборони будівництва.

2.4. Відновлення втрачених об'єктів як підґрунтя реконструкції історії України

Найскладнішою проблемою збереження історико-культурної спадщини є питання можливості й доцільності відтворень.

Питання, що важливіше — автентичний вигляд чи автентичні рештки — залишається, як правило, на розсуд реставраторів. З одного боку, саме автентичну частину пам'ятки, яку було спотворено, зруйновано і перероблено, начебто й треба реставрувати, а з іншого, тоді не можливо забезпечити її збереженість, бо вона отримала зовсім не автентичний вигляд.

Бувають об'єкти, що ідеально збережені, яким, наприклад, 200, 300 або навіть 1000 років, але вони завжди мають якісь нашарування, отримані протягом свого існування. Наприклад, первісна структура Софійського Собору XI ст. є автентичною для об'єму, який був у той час. Нашарування XVII ст. є автентичними для XVII ст. Отже, головне — автентичність; тільки питання — чого, матеріальної основи чи мистецького твору, якій несе образ смаків і мистецтва минулих часів. На підставі цього і розробляється документація як з реставрації, так і з пристосування тощо.

Якщо виникає безліч питань навіть при частковому відновленні або реставрації існуючої споруди, то що й казати про відтворення знесених пам'яток, щодо вигляду яких немає достовірної інформації?

Усвідомлення того, що сліди історії збагачують середовище існування, вперше з'явилося десь в XVII-XVIII століттях, і на теренах нашої держави вилилось в будівництво мальовничих руїн, які можна і зараз бачити в парках Софіївка, Олександрія, Качанівка та інших. Тепер це безперечні пам'ятки архітектури, які уособлюють народження найпершого, ще дуже вульгарного усвідомлення цінності відновленого історичного архітектурного спадку.

В середині XIX ст., коли ще лишалася величезна кількість середньовічних споруд, спотворених тогочасними переробка-

ми, отримав широке розповсюдження метод цілісної реставрації художнього образу споруди. У першій половині ХХ ст., коли в результаті двох нищівних війн було знищено значну частину європейського архітектурного спадку, практика беззаперечного відновлення зруйнованого почала зустрічати опір і піддаватись критиці. Відтворення зруйнованого почали трактувати як підробку, фальсифікацію історії, яка замінює автентичні рештки копіями. Афінівська хартія 1931 р. та «Венеціанська Міжнародна хартія з охорони та реставрації нерухомих пам'яток та визначних місць» 1964 р., практично рекомендують «анастилоз», як головний метод реставрації. Декларація Хартії наголошує, що «реставрація закінчується тоді, коли починається гіпотеза».

Але ситуація в Україні дещо відрізняється від загальноєвропейської розмахом тотального знищення справжньої історії. З цього кола найвидатніших споруд втрачено не просто більше половини — зруйновано саме найславетніші споруди, які уособлювали культурну ідентичність України, і насильницька втрата яких закарбована в пам'ять багатьох поколінь.

На превеликий жаль, згідно діючого тепер в Україні законодавства, відтворена споруда не вважається пам'яткою в жодному сенсі, тому правильність її відтворення і ступінь подоби копії до оригіналу не захищені законом і не контролюються, а виконання проекту відтворення прирівнюється до проекту сучасної споруди і не вимагає сертифікації фахівця-реставратора. Таким чином, реставраційна копія не захищена від варварських перебудов та будь-яких змін її вигляду.

Але ж навіть місця знищених творів архітектури, по суті, слід розглядати як пам'ятку, бо тут зберігається пам'ять не лише про знищення споруд, а й про страшні події класової боротьби нового культу з попереднім, терору, тотального руйнування храмів, репресій, голодомору, безглузких воєнних втрат і т.п.

Зараз уже треба говорити про те, що тенденції знищення автентичної нерухокої спадщини досягли такого критичного рівня, за яким послідує безповоротне знищення традиційного характеру середовища історичних міст, втрати самоідентифікації багатонаціональної культури України, а також різке зниження привабливості держави на міжнародному рівні. Відновлення втрачених споруд — дуже важливе, ідеологічне

питання. Враховуючи культурний геноцид, яким було спотворено обличчя справжньої української історії та спадщини, відновлення найбільш цінних споруд та навіть фрагментів територій повинно бути кроком до реконструкції правдивої історії України, встановлення істини.

Сьогодні реставраційна наука невинувато поширює беззастережний пріоритет автентичності і на сферу естетичної виразності, тобто на цінність споруди саме як твору мистецтва. Відтворення втрачених споруд визнається лише як вимушене виключення реставраційної практики. Відтворені твори архітектури, що не містять автентичної основи, одержали незаслужено презирливі назви фальшивок, макетів у натуральну величину тощо, а практика відтворення засуджувалась як непрофесійна, антинаукова і протизаконна.

Складові будь-якого художнього твору – це процес творення, виконання і носій. Створення (твору) — це народження інформації, якою автор викликає емоції глядача або слухача. Саме ця створена автором інформація, яка відрізняє статую від манекена, живопис від фотографії, вірш від службової записки тощо і є основою будь-якого твору мистецтва. Виконання є лише засобом передачі створеної інформації через певний носій (матеріал, звук, колір), який безпосередньо діє на органи відчуття зір або слух.

Твори культури, яку ми називаємо духовною (тобто нематеріальною), створюються автором, як правило, саме для виконання іншими. Пам'ятка матеріальної культури – давня річ, яка є коштовною саме завдяки своїй автентичності, і зовсім не важливо, наскільки ця річ є твором мистецтва. Єдина якість, що визначає поняття «пам'ятки матеріальної культури» – це автентичність і раритетність. Автентичність не відновлюється, і якщо оригінал втрачається, то і пам'ятка матеріальної культури втрачається без вороття.

Архітектуру називають застиглою музикою, і її твори можуть бути високим мистецтвом. Саме такого роду втрачені споруди і намагаються відновити будь-якою ціною. Архітектурний твір (форма) створюється автором для виконання іншими, і в цьому архітектура подібна до музики, а роль архітектора – до ролі композитора. Як і в музиці, носієм мистецтва і твором духовної культури в архітектурі є саме авторський задум (проект) – це образ, пропорції, виразність, що ви-

кликають емоції і роблять споруду твором мистецтва, тобто твором духовної культури.

Отже, питання відтворення архітектурних споруд, які повертають пам'ятним місцям їх історичну ідентичність, постає перед нами з усе більшою гостротою і вимагає позитивного вирішення від усього суспільства, краща частина архітектурної спадщини якого і була зруйнована саме для того, щоб позбавити цілий народ його етнокультурної ідентичності.

3. Містобудівна політика в галузі культурної спадщини

Розвиток міст з урахуванням історичної спадщини – одна з найбільш актуальних тем сучасного містобудування. Не секрет, що історична пам'ять стає вразливим місцем людства. У зв'язку з бурхливим розвитком міст і політичними змінами відбувається постійне зменшення числа пам'ятників й зміна вигляду міст.

Питання збереження історично усталеного характеру давніх міст, зокрема їхніх центрів, не є новим і гостро постало ще в середині ХХ ст. Негативна реакція пам'яткоохоронної громадськості на втручання в історичну забудову спонукала навіть на законодавчому рівні вжити низки заходів, зокрема, обмежити або навіть повністю заборонити нове будівництво в межах історичних територій, запровадивши зони охорони об'єктів культурної спадщини. Щоб захистити окремі містобудівні утворення (ансамблі чи комплекси), інколи їм надавали статусу заповідників. [22]

В наші дні одним з ефективних пам'яткоохоронних заходів збереження успадкованого характеру міст і, відповідно, обмеження новобудов в історичному середовищі, вважається надання історичним територіям поселень статусу *історичних ареалів*.

Встановлення зон охорони пам'ятки, надання територіально організованим утворенням (ансамблям, комплексам) статусу заповідників чи пам'яток містобудування або ж виділення в системі міст історичних ареалів, що спрямовані на обмеження і регламентацію нового будівництва на відповідних територіях, загалом визначаються як територіальні заходи збереження об'єктів нерухомої культурної спадщини.

Територіальні заходи передусім дозволяють визначити в системі міста межі та класифікувати за історико-культурною значимістю **ділянки успадкованої містобудівної тканини**, а саме:

- території осібних пам'яток і пам'яток містобудування, у тому числі й заповідників;
- території охоронних зон пам'яток усіх видів і категорій;
- території об'єднаних охоронних зон пам'яток в межах історичних ареалів, власне територій ареалів;
- археологічні території, що охороняються;
- території ландшафтів, що охороняються;
- території зон регулювання забудови.

3.1. Стратегія розвитку історичного населеного місця на основі пріоритету культурної спадщини

Політика в сфері збереження нерухомої культурної спадщини повинна бути нерозривно пов'язана і виходити з національної політики сталого розвитку населених пунктів держави, яка визначає перспективи нормативно-правового регулювання, планування та забудови територій, стимулювання інвестицій, вдосконалення податкової політики, наповнення і раціонального використання місцевого бюджету для соціально економічного розвитку міста.

Сучасне розуміння усталеного життєздатного розвитку є значно ширше первинної екологічної парадигми і охоплює, крім екологічних, соціально-економічні та соціально-гуманітарні компоненти в безпосередньому зв'язку з культурою, яка є носієм етнічного коду нації, застави її життєздатного розвитку. Тому завдання у сфері збереження спадщини повинні ставитися досить широко відповідно до її винятково важливого значення - збереження етнічного коду нації заради максимального відтворення та наступності між майбутніми поколіннями.

Збереження культурної спадщини — ключовий елемент стратегії міського оновлення. Принцип комплексного збереження спадщини повинен включати ініціюючу, контролюючу і координуючу функції виконавчих органів державної влади із створенням водночас партнерських відносин з громадськістю та недержавним сектором.

Завдання збереження спадщини повинні вирішуватися не тільки органами охорони пам'яток, а й тими структурами, які

відають питаннями містобудування та архітектури, економіки та промислового розвитку, екології, транспорту, благоустрою, майнового комплексу, житлово-комунального господарства, юридичних служб.

Сучасні принципи розвитку міста повинні передбачати активну участь суспільства в збереженні спадщини, інтеграцію спадщини в соціальне та економічне життя міста, надання об'єктам спадщини нових функцій, корисних для міської спільноти. Нова стратегія повинна будуватися на основі збалансованих і гармонійних відносин між вимогами громадськості, державних органів, релігійних конфесій, економічної діяльності та охорони історичного середовища.

В умовах сучасних ринкових взаємовідносин нерухомі пам'ятки слід розглядати як об'єкти, що мають велике соціально-культурне значення та об'єкти потенційного інвестування і розвитку фінансових, технічних, науково-технологічних засад формування сфери охорони культурної спадщини. [23]

3.2. Межі та режими використання зон охорони пам'яток

Межі та режими використання зон охорони пам'яток²⁰ визначаються відповідною науково-проектною документацією і затверджуються органом охорони культурної спадщини. У серпні 2013 року був розроблений проект наказу Міністерства культури України «Про затвердження Порядку визначення та затвердження меж і режимів використання зон охорони пам'яток культурної спадщини та внесення змін до них», спрямований на практичну реалізацію Закону України «Про охорону культурної спадщини» стосовно затвердження порядку визначення меж і режимів використання пам'яток

²⁰ Порядок визначення та затвердження меж і режимів використання зон охорони пам'яток та внесення змін до них встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини згідно з ДБН Б.2.2-2-2008 («Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування»)

<http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/346100;jsessionid=62C6646611AD7981AA602DCA464A2358.app1>

У процесі охоронних зонувань передусім визначається **територія пам'ятки та її охоронна зона**. Л.В. Прибега аналізує в своїй статті [22] містобудівні обмеження в історичних ареалах міста. «Охоронна зона пам'ятки — це територія, що необхідна для збереження найближчого довкілля об'єкта. До неї входять ділянки історичної забудови, ландшафтів, відкритих просторів, які становлять характерне середовище пам'ятки, а також цінні оглядові майданчики. Згідно з історичною практикою, в охоронній зоні допускається зведення нових споруд, однак за висотою, розмірами в плані та масштабністю вони підпорядковуються пам'ятці та історичному середовищу. Таким чином, серцевиною охоронної зони є територія пам'ятки. Оскільки статус території пам'ятки є вищим за статус охоронної зони, то будь-яка господарська діяльність, зокрема й зведення нових об'єктів на територіях пам'ятки, недопустимі.

Територію історичного ареалу також слід розглядати як об'єднану охоронну зону пам'яток. Територіально в історичному ареалі інтегруються території пам'яток, охоронні зони об'єктів культурної спадщини, території пам'яток містобудування, заповідників та археологічні території, що охороняються. Території історичних ареалів не варто ототожнювати з пам'ятками містобудування. На відміну від історичних ареалів (визначаються територіально поєднаною сукупністю пам'яток), пам'ятки містобудування — це історичні ансамблі або комплекси, де ансамбль — композиційно згармонізована й територіально цілісна система будівель, споруд і відкритих просторів (склалася історично), а комплекс — територіально структурізована система функціонально та історично споріднених будівель».

Формування відкритих просторів є основою містобудівної творчості. Отже, вважає Леонід Прибега, «територію цінних містобудівних утворень слід вважати пам'яткоохоронною: довкола неї встановлюється охоронна зона та зони регулювання забудови. Очевидним є те, що не дозволяється зведення нових споруд на територіях: особніх пам'яток, пам'яток урбаністики, а також в зонах археологічних територій і ландшафтів, що охороняються. Однак в охоронних зонах пам'яток, в тому числі в системі історичних ареалів (окрім території пам'яток), та в

зонах регулювання забудови будівництво нових об'єктів, з дотриманням пам'яткоохоронних вимог, не виключається. Аналогічний підхід поширюється й на охоронні зони заповідників». Таким чином, ґрунтуючись на засадах пам'яткоохоронного зонування в системі історично успадкованої забудови міста насамперед виявляються території, на яких за певних умов та обмежень можуть бути розміщені об'єкти нового будівництва.

Однак, це лише перший крок. Для уточнення місць об'єктів сучасної архітектури в системі утворення, визначення характеру об'ємно-просторової структури та пластичного трактування нових споруд, необхідне осмислення сутності історичного середовища в межах відповідної зони.

Середовище старовинної частини міста, означене єдиним просторово-часовим полем, не є однорідним за історично-культурною змістовністю. Ділянки містобудівної тканини, насичені пам'ятками та пам'ятковими ансамблями і комплексами в поєднанні з найближчим довкіллям, вирізняються значно більшою змістовністю і визначають історико-культурне обличчя міста, формують його образ. Отже, саме автентичні архітектурні форми, автентичний стан матеріальної основи пам'яток (як документальних свідчень історії і творів архітектурно-містобудівного мистецтва) разом з просторовим каркасом відповідного довкілля здатні надавати середовищу змістовності та підтримувати його історико-культурний образ.

Л.В. Прибега, на відміну від Ю.Г. Лосицького, вважає, що «поширення ретроверсій в сучасній архітектурній творчості не лише призводить до театралізації та фальсифікації історичного середовища містобудівних утворень, спотворення історико-культурного образу міста, а й загалом, гальмує розвиток архітектурної культури, орієнтує її у зворотньому напрямку.

Не варто захоплюватися й реставраційними відтвореннями чи реконструкціями втрачених споруд просторового каркасу. Реставраційні відбудови давно поруйнованих визначних архітектурних творів є винятковим явищем і можуть бути доцільними лише тоді, якщо вони становлять особливу історико-мистецьку чи містобудівну цінність. Тобто нові споруди, де б вони не зводилися, в тому числі й в історичному середовищі, мають бути сучасними, відображати сучасний, в контексті світових досягнень, рівень архітектурної творчості і в той же час віддзеркалювати національні традиції.» Погоджую

чись з такою позицією в цілому, слід все ж таки зазначити, що нинішній період є особливим для історії України, коли в першу чергу необхідно підсилити патріотичну та євроінтеграційну складову, в тому числі засобами відтворення втрачених пам'яток.

Нові споруди мають підпорядковуватись історично усталеному устрою середовища, а також бути співмасштабними та гармонійно вписуватись в історичний контекст забудови, що значною мірою залежить від культури і професіоналізму архітектора. Проте такий підхід поширюється лише на охоронні зони пам'яток в межах територій історичних ареалів. Стосовно ж середовища пам'яток урбаністики, як і заповідників, що за своєю суттю є пам'ятками містобудування, то воно має зберігати свій історично успадкований просторово-часовий устрій і не порушуватись новобудовами. Що ж до археологічних територій та ландшафтів, що перебувають під охороною, то новобудови тут взагалі виключаються. В інших зонах історичного середовища, зокрема в зонах регулювання забудови, пам'яткоохоронними заходами регламентуються лише висотні параметри сучасної архітектури.

На сьогоднішній день зберігається **невизначеність процедури розроблення науково-проектної документації меж і режимів використання зон охорони пам'яток**; суб'єктів, які мають право на розроблення такої документації; стандартних чинників, що повинні братися до уваги розробниками науково-проектної документації при визначенні меж і режимів використання зон охорони пам'яток.

Отже, необхідно встановити єдині вимоги до територіальної організації пам'яток та врегулювати адміністративні відносини між органами охорони культурної спадщини та суб'єктами господарювання - спеціалізованими науково-дослідними проектними організаціями, що виникають під час розроблення та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток, а також забезпечити інформування суб'єктів господарювання, що провадять господарську діяльність або певні види господарської діяльності у зонах охорони пам'яток, щодо стандартних умов та обмежень, пов'язаних з режимом використання цих територій.

3.3. Характерні порушення в зонах охорони. Вимоги до нової забудови

Містобудівна регламентація районів історичної забудови, зонування території, регулювання основних містобудівних параметрів відповідно до охоронного статусу міського середовища, рівня історико-культурного потенціалу території та особливостей трансформації традиційного міського ландшафту є найважливішим пріоритетом вдосконалення містобудівного законодавства в контексті збереження культурної спадщини.

Найвищу цінність в місті мають його містобудівний каркас, зв'язок між різними міськими просторами (забудованими, вільними і озелененими); історичні міські ландшафти, які несуть містоформуючу роль; загальні історичні силуети міста сукупність і співвідношення природних ландшафтів із системою архітектурних домінант, композиційні осі та напрямки сприйняття домінант, видові точки, з яких розкриваються архітектурні ансамблі, панорами і перспективи відкритих просторів, основних історичних вулиць і площ; зв'язки міста з навколишнім середовищем, природною і створеною людиною. Згідно Закону про культурні ландшафти величезною цінністю і перевагою історичного міста є його панорами.

Одним з нагальних завдань нинішньої політики в галузі культурної спадщини повинна бути необхідність проведення постійного моніторингу історико-культурної спадщини з занесенням відповідних даних до матеріалів історико-архітектурного опорного планів міст для коригування кількості об'єктів історико-культурної спадщини на території міста, територій їх охоронних зон, і т. ін. для запобігання численним порушенням

Проблеми характерних порушень законодавства в буферних і охоронних зонах історичних міст простежуються на прикладі найбільш цінної і відомої *пам'ятки Всесвітньої спадщини Києва Софійського собору*. Територія, прилегла до заповідника «Софія Київська» - більше 100 гектарів - формує *буферну зону пам'ятника*. Незважаючи на найсуворіший охоронний статус, ця зона знаходиться в стані перманентного будівництва, що призводить до поступового знищення найхарактерніших традиційних видових точок і втрати домінуючого положення дзвіниць цих комплексів як основних містобудівних домінант. На 37-й сесії Комітету Світової спадщини ЮНЕСКО,

яка пройшла 16-27 червня 2013 в Камбоджі, спостережна місія ЮНЕСКО заявила, що Україна вже багато років не виконує приписи в сфері охорони пам'яток світового значення на територіях Києво-Печерської Лаври та Софії Київської.

Під загрозою перебуває також *територія монастиря Києво-Печерської Лаври* і комплексів печер. Буферна зона переважана новими дисгармонійними спорудами, існує загроза підвищення рівня ґрунтових вод, осідань ґрунту та зсувів. Мальовнича панорама дніпровських схилів поступово захаращується надвисокою новою забудовою. Є побоювання, що якщо не буде запроваджено мораторій на будівництво в буферних зонах, Софія та Лавра можуть бути внесені в список об'єктів, що перебувають під загрозою виключення зі Списку пам'яток світового значення ЮНЕСКО. Перше попередження Україна отримала ще в 2009 р.

Найстрашніше, що нове незаконне будівництво неухильно охоплює і *схили Дніпра* дивовижний, унікальний ландшафт, що знаходиться формально під державною охороною, знищується висотними будівлями. Загальна площа Комплексу Київських гір і долини Дніпра становить приблизно 400 гектарів за законом тут можна будувати тільки споруди, що обслуговують комплекс пам'яток.

Ситуація за межами буферних зон всесвітньої спадщини ще менш контрольована. Славля в забудові центру міста розпочалося з реконструкції головної вулиці міста Хрещатика наприкінці 90-х. Нагадаємо, що головна вулиця Києва була значно зруйнована під час другої світової війни і відбудована в новому масштабі в 40-50-і роки. Його цілісний і гармонійний ансамбль був унікальним об'єктом того періоду, вдало вписаним в ландшафт київських схилів. Однак реконструкція центральної площі Майдану Незалежності, будівництво підземних торгових центрів в кінці 90-х років змінили вигляд Хрещатика не в кращу сторону.

Не кращою є ситуація, в якій перебуває стале середовище й інших *громадських просторів*. Київ поступово втрачає фрагменти містобудівної тканини — вільні простори, що забудовуються висотними будівлями.

Ставлення до історичної спадщини в Києві набуло характеру цинічного загравання — висотні будівлі для більшої «контекстуальності» прикрашаються псевдобарочним декором і

аляпуватими завершеннями — мансардами тощо, при цьому висота їх не знижується. В останні роки невідповідність охоронюваному середовищу і навіть первинним проектам стала особливо кричущою.

Інший приклад непрофесійного, варварського ставлення до спадщини — будівництво псевдоісторичних споруд, багато з яких не підкріплені навіть текстовими описами, не те що графічними документами. Таким чином, замість справжньої історії будується уявна, яка не має нічого спільного з реальністю.

Особливо драматичною є ситуація з Десятинною церквою, святинею всього слов'янського народу, першої християнської церквою Київської Русі. Вона була зруйнована в 1240 р. Її вигляд достеменно не відомий, збереглися тільки фундаменти. Навіть варіантів планування існує більше 20. Однак останні два роки церковна адміністрація Московського патріархату активно просуває ідею навіть не відтворення, а нового будівництва величезного храму просто на рештках пам'ятника археології.

Велику стурбованість у київських фахівців викликає ***історико-архітектурний опорний план Києва***, розроблений для нового «генплану» 2025, яким намагаються підмінити затверджений генплан 2020. Затвердження цього зовсім непідготовлений «документу», який не відповідає законодавству щодо збереження історико-культурної, архітектурної, містобудівної та природної спадщини м. Києва та не пройшов громадських обговорень, загрожує ще більшим руйнуванням історико-культурної спадщини Києва.

«На жаль, переважну більшість зауважень («з проекту історико-архітектурного опорного плану») не було усунено; вивконавці обмежилися «косметичними» правками, які не вирішують проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва. Це є неприпустимим, оскільки дія нового Генерального плану і, відповідно, історико-архітектурного опорного плану та меж зон охорони і історичних ареалів, передбачається безстроковою. Як показує аналіз, Генеральний план юридично узаконює здійснене де-факто і заплановане незаконне будівництво в історичних ареалах, що спотворює культурний ландшафт міста, для чого істотно зменшує територію ареалів, ігнорує архітектурно-містобудівну спадщину та землі історико-культурного призначення, не встановлює параметри збереження унікальних видів, панорам та природних краєвидів міста. Концептуа-

льно він спрямований на агресивну забудову історичного Києва, а відтак становить реальну загрозу для збереження його культурної та природної спадщини, зокрема пам'яток, внесених до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО». <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10204393779312896&set=p.10204393779312896&type=1&theater>
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10204393564787533&set=pcb.10204393741791958&type=1&theater>

Отже, можна звести численні **порушення пам'яткоохоронного законодавства в зонах охорони** столиці до наступних:

- висотне будівництво;
- будівництво фальшивих пам'яток, імітацій;
- знищення пам'яток археології та історії;
- знищення історичних панорам і видів;
- декорування нових будівель псевдоісторичними деталями.²¹

²¹ Ситуація, що склалася в нашій країні із новою забудовою в історичних ареалах, далеко не нова. В Європі існує навіть термін «брюсселізація» (Bruxellisation), що означає хаотичний підхід до реконструкції міст, при якому відбувається неконтрольований масовий знос історичної забудови, що заміщується сучасними будівлями. Термін виник у зв'язку з масовим знесенням історичної забудови Брюсселя в 1960-х і 1970-х роках перед проведенням всесвітньої виставки ЕКСПО-58. Будівельні компанії, за підтримки комун і міських властей, розгорнули масову забудову. Цілі квартали очищалися від населення і забудувалися офісними будівлями. Серед знесених пам'ятників і забудова XVIII століття, і відносно молодий Народний дім Віктора Орта. У Брюсселі 1960-х років сформувалася масова практика «добровільного» доведення кварталів до аварійного стану. Девелопери вміло організували чутки про прийдешнє знесення, мешканці з'їжджали з засуджених будинків, покинуті будинки (скуплені задешево) протягом декількох років приходили в повну непридатність.

Друга відмінна риса брюссельської практики, що успішно використовується в сучасній інвестиційній політиці пострадянських країн, закритість проектної діяльності, відмова від відкритих конкурсів і публічного обговорення проектів. Третя особливість Брюсселя відсутність інтеграції між розвитком міста і прилеглих територій.

Прийняті пізніше обмеження не змогли змінити в цілому ситуацію в місті, тому що в Брюсселі під охороною знаходиться мізерна кількість будівель. Це призвело до того, що Брюссель більше постраждав від модернізації в другій половині ХХ століття, ніж від воєн.

Сучасна архітектура в контексті охорони нерухомої культурної спадщини — одна з важливих складових стратегії збереження культурної спадщини. Зони регулювання забудови повинні визначати можливості нового будівництва на територіях незавершеного або деградованого міського середовища, розірваних вуличних фронтів, внутрішньоквартальних ділянок і на місцях втрачених будівель.

Нове будівництво має служити реставрації містобудівної тканини, відтворенню втрачених елементів історичного міського ландшафту, планувальної структури, масштабу, членувань, ритму, силуету, візуальних зв'язків, просторових співвідношень забудови. Регенерація і реновація як більш творчі методи повинні диктувати новій архітектурі необхідність виявлення внутрішніх закономірностей історичного середовища, архітектоніку художніх образів.

Архітектори, як правило, працюють поза зоною дії пам'яток архітектури, і в більшості європейських країн їх діяльність обмежена системою приписів. Але в багатьох країнах нашого регіону, в першу чергу це стосується пострадянських країн, закони носять декларативний характер, не забезпечені необхідною документацією і погано виконуються. Саме зараз прийшов час для об'єднання зусиль архітекторів, громадськості та організацій, що займаються охороною спадщини.

Адже нерухома спадщина – це не тільки зріз культури, але перш за все архітектурний, творчий витвір. Френк Ллойд Райт писав: «Всі прекрасні архітектурні цінності є людськими цінностями, інакше це не цінності». Популяризуючи архітектуру минулих років, ми підвищуємо рейтинг архітектури нинішньої; ставлячись з повагою до робіт наших вчителів, ми виховуємо і наших учнів у повазі до нас. Працюючи контекстуально, ми зберігаємо обличчя наших міст для нащадків.

Тільки архітектори можуть дати друге життя нерухомій спадщині. Культурною спадщиною треба користуватися, її треба залучати до програм розвитку.[24]

Весь негативний досвід «брюсселізації», на жаль, активно використовується в забудові столиці незалежної України.

3.4. Охорона культурних ландшафтів та видів

Ландшафт як першооснова розвитку історичних територій несе в собі не тільки історичну, культурну та естетичну цінність, але й історичну пам'ять, асоціативні аспекти. У формуванні індивідуального архітектурного вигляду міста ландшафт відіграє позитивну та визначальну роль. Питання взаємодії ландшафту, історичної забудови і сучасного будівництва є актуальною проблемою з точки зору збереження історичного вигляду міста.

На даний час в пам'яткоохоронній практиці існує *два методи збереження історичних ландшафтів*:

I. Визначення зони охоронюваного ландшафту історичного населеного місця;

II. Взяття на державний облік як ландшафтного об'єкта культурної спадщини.

В першому випадку *режим зони охоронюваного ландшафту* має забезпечувати охорону природного та переважно природного оточення пам'ятки. Він передбачає збереження і відтворення цінних природних і пейзажних якостей пов'язаного з пам'яткою ландшафту, ліквідацію чи візуальну нейтралізацію будівель, споруд і насаджень, що спотворюють цей ландшафт.

Заходи щодо збереження ландшафту повинні забезпечувати охорону особливостей рельєфу, водоймищ, рослинності і відтворення їх історичного вигляду, збереження візуальних зв'язків пам'ятки з природним та переважно природним оточенням, що має історичну цінність, захист берегових, лукових територій від зсувів та розмиву, укріплення схилів, ярів, їх озеленення; проведення інших природоохоронних заходів. Територія, визначена як зона охоронюваного ландшафту, може використовуватись для рекреації з мінімальним упорядкуванням та для традиційної діяльності, що не порушує ландшафт.

Термін *«ландшафтні об'єкти культурної спадщини»* з'явився в законодавстві України в кінці 2004 р. з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 16.12.2004 р. № 2245-IV та був визначений як природні території, які мають історичну цінність (п. 2, ст. 2). Враховуючи взяті Україною міжнародні зобов'язання, термінологічні визначення «ландшафтний об'єкт культурної спадщини» та «культурний ландшафт» вживаються як тотожні.

Увага до ландшафтних об'єктів культурної спадщини — це вияв сучасного комплексного підходу до територіального збереження історичного середовища.

Ландшафтні об'єкти культурної спадщини є специфічним видом нерухомих пам'яток, які відносяться до типу «визначні місця». За розмірами, формами території та складом елементів, що визначають культурну цінність, автентичність та цілісність, ландшафтні об'єкти культурної спадщини відносяться до групи найбільш різноманітних і здебільшого комплексних видів визначних місць. Вони можуть охоплювати різноманітні утворення від міських чи сільських скверів, садів та парків до великих неурбанізованих територій різного призначення.

Ландшафтний об'єкт культурної спадщини має відповідати хоча б одному критерію:

- володіти особливою історичною та культурною цінністю;
- відповідати критерію автентичності, тобто зберегти свої природні складові, просторовий устрій, форму і матеріально-технічну структуру;
- впливати на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту, регіону, країни;
- бути безпосередньо пов'язаним з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей певного населеного пункту, регіону, країни;
- бути зразком ландшафту, що ілюструє значні періоди історії суспільства;
- репрезентувати шедевр творчого генія, включати етапні твори видатних архітекторів.

Видається найбільш доцільним використання в якості зразка ***пам'яткоохоронної концепції Польщі***, що опирається на уявлення про культурну спадщину як низки історичних ландшафтів, пов'язаних між собою і середовищем перебування людини. Там виділено кілька типів культурних ландшафтів:

- гармонійний культурний ландшафт;
- антропогенний (цілеспрямовано створений) ландшафт;
- індустриальний ландшафт;
- ландшафт поля бою;
- ландшафт взаємопов'язаних пам'яток природи і техніки;
- священний ландшафт;
- релігійний ландшафт;

- міський ландшафт.

http://www.ifapcom.ru/files/Monitoring/onufrienko_polska.pdf

Таким чином, **пам'ятки ландшафту (культурні ландшафти)** – це вияв територіального підходу збереження культурної спадщини в її різноманітті. Вони дають можливість комплексного збереження територій, цілісності середовища, архітектурно-містобудівної, природно-ландшафтної та композиційно-художньої взаємодії різних пам'яток. Вони є важливою складовою загального масиву культурної спадщини і можуть включати в себе окремі об'єкти культурної спадщини всіх видів та типів.

Для збереження традиційного характеру середовища, культурного простору соціуму, ландшафтні об'єкти культурної спадщини набувають найбільшої ваги та потребують виявлення, дослідження та взяття на державний облік.

Так, унікальну особливість середовищу історичних районів Києва надає симбіоз відкритих просторів і щільної рядової забудови. Відкриті простори є невід'ємною частиною архітектурно-містобудівної спадщини. Разом з водними артеріями вони формують комплекс культурних ландшафтів та екологічно стійких територій історичного середовища.

Господарська діяльність людини супроводжується інтенсивним перетворенням природи, що дуже часто призводить до її деградації. Цей процес набув таких масштабів, що на сучасному етапі можна констатувати: втрачаються унікальні за своєю самобутністю національні ландшафти, які сформувалися в рамках конкретних природних умов та географічного положення і впродовж століть увічнювали в матеріальних формах історію та культуру народів.

Актуальність даного питання підсилюється й тим, що у чинному земельному та екологічному законодавстві України немає нормативного визначення поняття **«ландшафтного використання та охорони земель»**.

Пояснюється це тим, що в Україні лише започатковується формування нової юридичної моделі регулювання земельних відносин з урахуванням сучасних тенденцій та перспектив правового регулювання відносин щодо використання та охорони земель. Україна стала учасницею багатьох екологічних угод і проводить активну роботу із запровадження європейських норм у вітчизняне законодавство.

Така спрямованість розвитку законодавства України узгоджується з Європейською ландшафтною конвенцією, ратифікованою відповідним Законом України від 07.09.2005 р. Згідно з рекомендаціями Загальноєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття від 25.10.1995 р., Урядом України розроблено Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000 - 2015 рр.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» завданням законодавства в даній сфері є регулювання відносин з охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, збереження ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною та ін. Закон закріплює положення щодо збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів.

Існуюча на сьогодні класифікація ландшафтів повинна бути переглянута спеціалістами архітектури та містобудування. Тобто *основою класифікації земель* (поділу земель за цільовим призначенням) має виступати соціально-економічна та екологічна функції ландшафту, які треба враховувати при визначенні правового режиму земель та забезпеченні їх ландшафтного використання фізичними та юридичними особами у здійсненні заходів з охорони і раціонального використання земель різних категорій.

Відповідно до розд. 1 Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000- 2015 рр.», формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення (на підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної доцільності) частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів. *Багатство природних ландшафтів є надбанням Українського народу, його природною спадщиною і має служити нинішньому та майбутнім поколінням, як це проголошено в Конституції України.*

Слід зазначити, що законодавство щодо формування екологічної мережі України «не зовсім стигується з законодавством земе-

льним» та зовсім не переплітається з законодавствами архітектури, містобудування та охорони історичних об'єктів.

Важливе значення у забезпеченні ландшафтного використання земель має чинний Земельний кодекс України, який встановив екологічні імперативи, що регулюють господарську та іншу діяльність землевласників і землекористувачів.

Закон України «Про охорону земель» встановлює, що основою поділу земель за цільовим призначенням є районування (зонування) земель як процедура поділу їх на групи за природними характеристиками, установлення в межах окремих зон необхідних видів екологічних обмежень у використанні земель

Забезпеченню належного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів присвячений Закон України «Про благоустрій населених пунктів» [27], який містить низьку «ландшафтно-орієнтованих» норм. Хоч його положення мають загальний характер, не відтворюють особливостей використання земельних ділянок для тих чи інших потреб з врахуванням ландшафтно-організаційної території, норми цього закону можуть бути використані для визначення правового режиму земель житлової і громадської забудови.²²

²² Крім названих вище нормативних джерел, у забезпеченні ландшафтного використання земель, здійсненні прав на землю з урахуванням ландшафтно-організаційної території є об'єктом земельного правового регулювання: переміщення (перенесення) ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) та рекультивация земель; засобів із боротьби з ерозією ґрунтів та формування сталих агроландшафтів; землеустрою; проведення державної земельно-порядкової експертизи; районування (зонування) земель, впорядкування угідь; містобудівної та архітектурної діяльності, планування й забудови територій та зонування (зонінгу); планування використання земель як основи ландшафту; організаційно-правового забезпечення регулювання відносин щодо «ландшафтних перетворень» та охорони ландшафтних об'єктів культурної спадщини; проведення ландшафтних рубок з метою формування лісопаркових ландшафтів; моніторингу земель; обмеження прав на землю; державної статистичної звітності із земельних ресурсів; картографування ландшафту, ведення державного реєстру земель, індивідуалізації ландшафту (інвентаризації) тощо.

Прийняті за часи незалежності України нормативно-правові акти складають досить значний законодавчий масив. За кількісними показниками структура земельного законодавства України налічує понад 80 законів, серед яких правову основу формування юридичної природи інституту ландшафтного використання та охорони земель складають близько 10, за допомогою яких термін ландшафт згадується понад 100 разів.

У чинному законодавстві України і досі переважають норми, які мають декларативний характер і не відтворюють особливостей правового режиму земель з точки зору їх ландшафтного використання, збереження довкілля, права на екологічну безпеку, забезпечення реалізації конституційного принципу «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [28, ст. 14] тощо.

Це не дозволяє твердити про ефективність норм, закріплених у Земельному кодексі України щодо забезпечення ландшафтного підходу до регулювання земельних відносин. Перспективним у цьому контексті вбачається приведення Кодексу у відповідність з принципами та загальними підходами, викладеними у нормах не лише екологічного законодавства,²³ а також процедур їх реалізації через планування **урбанізованих земель**, зокрема в порядку зонування, районування та ландшафтного підходу, гармонізації правових приписів законодавства України із законодавством ЄС, зокрема у сфері ландшафтного підходу до регулювання використання та охорони, участі громадськості у прийнятті рішень з планування територій, а також урахування основних тенденцій сучасного права ЄС щодо збереження ландшафтного різноманіття, **охорони історичних ландшафтів**.

²³ Зокрема у законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», «Про екологічну мережу України», через призму об'єкта правового регулювання (землі та земельної ділянки як основи ландшафту) шляхом встановлення переліку основних обмежень і приписів щодо використання земельних ділянок.

Якщо більш детально заглибитися в законодавство держав членів ЄС та асоційованих держав у сфері регулювання та охорони ландшафтів, то отримуємо таку статистику: у 7 державах (Бельгія, Італія, Мальта, Португалія, Словацька Республіка, Швейцарія, Македонія) ландшафт як об'єкт статей закріплений Конституцією; у 8 (Франція, Угорщина, Італія, Литва, Мальта, Чехія, Швейцарія, Македонія) ландшафт є об'єктом спеціального закону. У деяких країнах ландшафт є об'єктом статей інших, більш загальних законів. Наочним прикладом спеціального ландшафтного законодавства можуть слугувати: в Італії – Кодекс ландшафтів та культурної спадщини, Чехії – Закон про захист природи та ландшафтів, Норвегії – Ландшафтна стратегія.

Очевидно, в Україні існує нагальна потреба у створенні спеціального нормативно-правового акта, мета якого полягатиме в узагальненні, уніфікації положень про ландшафти, що містяться в інших законах, їх подальшій деталізації та розвитку, який охоплював би всі можливі питання, що можуть виникати у сфері регулювання ландшафтами.

Сучасний стан правової бази у сфері регулювання ландшафтів характеризується його фрагментарністю і відсутністю системного підходу. ***Ландшафти (а особливо історичні), як самотійні об'єкти правового регулювання, в чинних законах України по суті не розглядаються.*** Оскільки всі основні акти екологічного законодавства України було прийнято раніше, ніж країна приєдналася до Європейської ландшафтно-ї конвенції, вони не могли враховувати вимоги цієї конвенції, що повинно бути виправлено. Саме цьому і має послугувати розробка спеціального закону.

При розгляді такого важливого й актуального питання, як правовий режим ландшафтів, теоретичне і практичне законодавче надбання України та Європейського Союзу у цій сфері має сприяти формуванню нового напрямку розвитку екологічного права, що у майбутньому призведе до позитивних результатів і на практиці.

Формування та впровадження ландшафтно-ї політики в Україні забезпечить можливість просторового структурування економічної, соціально-ї й екологічної складових громадського життя в Україні за об'єктивними ландшафтними критеріями, а не тільки за адміністративними границями, дозволить уни-

кнути волюнтаристичного й хаотичного сценаріїв розвитку країни. Комплексне використання потенціалу природних і антропогенних ландшафтів забезпечить не тільки високу рентабельність, але й соціальну, а також охоронну ефективність.

Отже, термін «культурний ландшафт» було офіційно введено ЮНЕСКО в міжнародну пам'яткоохоронну термінологію у зв'язку з реалізацією положення статті 1 Конвенції, яке стосується «спільних творінь людини та природи» або, за вітчизняною термінологією, природно-антропогенних утворень. Введення цього терміна у вітчизняне законодавство слід вважати не лише правомірним, а й обумовленим обов'язками України як члена ЮНЕСКО і сторони Конвенції, яка являє собою форму міжнародного договору, ратифікованого Україною.

Утворення, охоплені терміном «культурний ландшафт», мають відноситись до об'єктів культурної спадщини типу «місця» (за вітчизняною термінологією – «визначні місця») і на них має поширюватись дія законодавства про охорону культурної спадщини.

З метою приведення Закону України «Про охорону культурної спадщини» та Земельного кодексу України у відповідність до норм та принципів ЮНЕСКО, які стосуються об'єктів, охоплених терміном «культурний ландшафт», необхідно підготувати та в установленому порядку подати на розгляд до Верховної Ради України відповідні пропозиції з цього питання.

На підставі відповідних положень Конвенції, пов'язаних з нею «Провідних настанов», Рекомендації ЮНЕСКО щодо охорони краси та характеру ландшафтів і місць, Венеційської хартії, Флорентійської хартії, Нарського документа про автентичність, з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду слід розробити методичні рекомендації або положення щодо ключових аспектів охорони пам'яток, охоплених терміном «культурний ландшафт».

3.5. Напрямки співпраці пам'яткоохоронних структур і архітекторів.

Не існує будівель поза контекстом. Кожна будівля, кожна пам'ятка архітектури, заповідна територія вимагають правильної адаптації, програми використання, плану організації. І тільки архітектори можуть створити таку діяльну силу, яка

допоможе зупинити хаос в забудові історичних центрів та забезпечити їх сталий розвиток і зберегти їх для нащадків. Ще в 1980-і роки ЮНЕСКО і ООН були прийняті ряд документів про принципи роботи архітекторів в історичних центрах. Але за останні 20 років ці документи міцно забуті. Очевидно, настав час знову розробити і підписати ряд міжнародних конвенцій.

Одним із таких документів став *Віденський меморандум* [29], в якому чітко проголошується: «В історичних містах особлива увага повинна приділятися якійсь архітектурі, зокрема необхідно звертати увагу на об'єми та висоту забудови. Важливим чинником для розвитку нового будівництва є *мінімізація прямого впливу на такі важливі історичні елементи, як значні споруди та археологічні культурні шари.*

Збереження об'єктів всесвітньої культурної спадщини включає в себе організацію громадських просторів, при цьому особливу увагу слід приділяти функціональності, масштабу, матеріалам, освітленню, облаштуванню вулиць, рекламі та озелененню.

Якісне управління історичним міським ландшафтом має на меті постійну охорону та покращення просторових і функціональних, пов'язаних із культурою проектування, цінностей. У цьому сенсі особливо слід наголосити на контекстуалізації сучасної архітектури в історичному міському ландшафті, дослідження оцінки культурного або візуального впливу мають супроводжувати пропозиції щодо сучасних втручань».

Отже, сьогодні завдання збереження середовища не зводяться до примітивної охорони пам'яток, а переважно до його *гармонійного сталого розвитку.* Повинна існувати загальнодержавна програма з посилення ролі історико-культурної спадщини в архітектурі міста. Навіть до проектування на нових територіях треба ставитися як до місця, де знаходиться історична пам'ять. Територія історичного міста — носій колективної пам'яті, місце ідентифікації нації та культури держави.

Нинішня методика проектування в Україні не враховує специфіку будівництва в умовах ущільненої забудови, не проводиться містобудівний аналіз контексту оточуючої забудови та оцінка впливу на неї, відсутні конструктивні розрахунки відповідно до державних будівельних норм на несучу здатність і стійкість основних несучих конструкцій реконструйованих будівель в цілому. В містобудівних умовах і обмеженнях, що видаються забудовникам, пропозиції щодо необхідності

доопрацювання проектної документації, у тому числі в частині врахування вимог зі збереження історико-культурного середовища не враховуються.

Цій проблемі була присвячена **конференція «Україна в світовій архітектурній спільноті»**, що була організована НСАУ за сприяння міжнародних експертів проекту «Регіональне співробітництво щодо розвитку культурної спадщини» в рамках зустрічі Президентів II Регіону МСА (UIA) в Києві 7-8 листопада 2013 р. На конференції було визначено, що настав час для об'єднання зусиль архітекторів та пам'яткоохоронних органів. Архітектори повинні прийняти на себе ряд зобов'язань щодо розвитку та збереження історико-культурної спадщини, а саме:

- створити Міжнародну незалежну архітектурну експертизу при Міжнародній Спілці Архітекторів (UIA) в галузі збереження і розвитку історичних центрів міст та об'єктів культурної та природної спадщини;
- активізувати проведення семінарів та курсів підвищення кваліфікації для архітекторів з питань збереження історико-культурної спадщини;
- налагодити роботу з громадськістю і з молоддю, яких залучати до спільних дій та сумісного вироблення рішень щодо забудови історичних ареалів;
- провадити просвітницьку роботу: читати лекції, обмінюватись корисним досвідом;
- Міжнародній спілці архітекторів — активізувати організацію інтернаціональних тренінгів та міжнародних конкурсів сумісно з ІКОМОС по забудові буферних зон пам'яток всесвітньої спадщини.

<http://nsau.org/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/441/%D0%92%D0%98%D0%94%D0%95%D0%9E%D0%97%D0%90%D0%9F%D0%98%D0%A1%D0%AC-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%86%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0-%D0%9D%D0%A1%D0%90%D0%A3-%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%8B-%D0%9E%D0%9B%D0%95%D0%99%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%B8-%D0%9D%D0%A1%D0%90%D0%A3-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC->

[%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BC-%D1%81%D0%BE%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5-%D0%B2-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B2%D1%8B%D0%B9-%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%92%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2-II-%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%9C%D0%A1%D0%90.-%D0%9A%D0%B8%D0%B5%D0%B2-%D0%A6%D0%94%D0%90-7-%D0%BD%D0%BE%D1%8F%D0%B1%D1%80%D1%8F-2013.](#)

Питання співпраці архітекторів та органів охорони культурної спадщини були також обговорені на Всесвітньому Конгресі МСА в Дурбані 3-10 серпня 2014 року. Активну позицію і зацікавленість делегації України в цьому питанні було відмічено серед іноземних колег, що проявилось в призначенні представника України на посаду співдиректора *Робочої програми Міжнародної спілки архітекторів «Спадщина»* на період 2014-2017 рр. Отже, Україна в найближчі три роки отримала змогу певним чином сприяти просуванню ідей збереження культурної спадщини серед світової архітектурної спільноти.

З свого боку, зацікавлені міністерства та відомства, управління охорони пам'яток повинні забезпечити постійний моніторинг та відкритість («гласність») Єдиного державного реєстру пам'яток історії та культури, для чого необхідно створити і наповнювати інтерактивний ресурс для широкого загалу.

3.6. Законодавчі аспекти реставрації забудови історичних центрів

Найбільш чисельну категорію споруд архітектурного спадку складають будівлі житлової або промислової архітектури другої половини XIX – початку XX ст. Їх історична та естетична цінність усвідомлена широкою громадськістю зовсім недавно і, здається, ще не цілком. В основному, вони недавно внесені до переліку пам'яток культурної спадщини, або поставлені в чергу на таке внесення (так звані знов виявлені пам'ятки). Ця категорія споруд захищена законом від довільних змін, але цей, здавалося б, надійний захист створює велику проблему.

Річ у тім, що згідно чинного законодавства для пам'яток архітектури застосовуються ті ж санітарні, протипожежні та

інші державні будівельні норми (ДБН), як і для всіх сучасних споруд. Вимоги сучасних ДБН входять у протиріччя із законами охорони пам'яток, що створює на практиці «патову» ситуацію. Вимоги ДБН, заборонені реставраційними нормами і навіпаки, нормативи реставрації, не відповідають діючим ДБН, що "вдосконалюються" майже кожного року.

Наприклад:

стіни та склепіння автентичного Софійського та відтвореного Михайлівського соборів не відповідають нормам енергозбереження;

Софійський собор, як і всі історичні споруди верхнього міста, стоїть уже 1000 років на просадковому ґрунті, що заборонено ДБН, тому Михайлівський і Успенський собори довелося ставити на пальовий фундамент;

житловий будинок, в якому за 150 років прогнили дерев'яні перекриття, має бути відреставрований лише із застосуванням матеріалів, що не згорають (а значить, важчих і розрахованих за діючих норм навантаження на 1 м², тобто ще важчих, що спричиняє не лише заміну дерев'яних перекриттів залізобетонними, а й необхідність підсилення фундаментів;

зміна функції розташованого в центрі міста будинку з житлової на громадську (заміна квартири офісом або готелем) вимагає влаштування додаткових сходів для евакуації, що не лише дуже дорого, а й неможливе без зміни історичного образу і тому подібне.

Крім забудови із статусом пам'яток місцевого значення, існує досить чисельна кількість подібних будівель цивільної, житлової або промислової архітектури XIX - XX ст., які підтримують зовнішнім виглядом історичний характер середовища, але з тих чи інших причин поки не внесені до переліку пам'яток (наприклад, через неготовність паспортів). Ця категорія історичного спадку нічим не захищена і ніяк не охороняється. На жаль, поняття «фонові забудови», як проміжної категорії між пам'ятками та забудовою, що не має історичної цінності, і на відміну від пам'яток, вимагає збереження лише зовнішнього вигляду, нещодавно зникло з нашого законодавства. Здебільшого це прибуткові будинки, які досі переважають у забудові центру міста. Треба зазначити, що велика кількість таких будинків має значний естетичний потенціал. При реконструкції таких споруд бажання замовника нічим не об-

межуються, що становить проблему збереження історичного вигляду міста в цілому і приводить до загальної деградації історичного середовища.

В містобудівних умовах і обмеженнях, що видаються забудовникам, не враховуються вимоги збереження історико-культурного середовища, в тому числі необхідність доопрацювання проектної документації.

Проте основну масу забудови центрів міст складає житлова квартальна забудова, що створює певний „історичний” фон з вкрапленнями автентичних пам’яток, а решту заповнюють численні будівлі житлової або промислової функції другої половини XIX - початку XX ст. Їх історична цінність громадськості усвідомлена недавно і, здається, не повністю. Здебільшого вони не так давно внесені до переліку пам’яток культурної спадщини місцевого значення, або поставлені в чергу на таке внесення (так звані нововиявлені пам’ятки). Ці категорії споруд також захищені законом від довільної реконструкції, але їм, здавалось би, надійний захист вилився у велику проблему.

Державні будівельні норми не передбачають ані найменшої різниці в частині планувальних нормативів для будівель історичних районів і новітньої забудови. Тому райони історичного центру, побудовані в кінці XIX-початку XX ст. за нормативами того часу, існують з порушеннями нормативів, які діють тепер пожежних, санітарних і планувальних, енергозбереження і всіх інших будівних норм.

Тому, як тільки з’являється необхідність проведення реставрації, виникає колапс зіткнення діючих будівельних норм з державними і світовими реставраційними законами.

Це не дає можливості просто реставрувати об’єкт в тих же конструкціях, з тим же плануванням, з якими він був побудований. Безвихідність ситуації приводить до того, що багато досить відомих в місті споруд десятиліттями стоять в руїнах у самому центрі міста, чекаючи природного руйнування і законірного виводу з переліку пам’яток, що розв’яже забудовникові руки для більш економічно доцільного нового будівництва.

Отже, **вимоги будівельних норм входять у протиріччя з законами охорони пам’яток**, що створює «патову» ситуацію. Те, що вимагається ДБН, заборонено законом про реставрацію і, навпаки, те що прописано для реставрації, не дозволяє ввести споруду в експлуатацію згідно діючих ДБН. Законодавством

не передбачено жодної найменшої різниці і в містобудівельно-планувальних нормативах забудови для районів історичної та нової забудови. Через це переважна більшість районів історичного центру, яка будувалась в кінці XIX - початку XX ст. за діючими на той час нормами, порушує сучасні пожежні, санітарні та містобудівельні норми. Доки споруди просто експлуатуються — проблем немає, але як тільки з'являється потреба реставрації чи реконструкції, виникає колапс зіткнення вимог державних будівельних норм та не менш державних реставраційних правил.

Це не дає можливості просто реставрувати об'єкт в тих же конструкціях, з тим же плануванням, з якими він був побудований. Безвихідність ситуації приводить до того, що багато досить відомих в місті споруд десятиліттями стоять в руїнах у самому центрі міста, чекаючи природного руйнування і закономірного виводу з переліку пам'яток, що розв'яже забудовникові руки для більш економічно доцільного нового будівництва.

Вимога приведення історичних споруд до діючих будівельних нормативів робить їх реставрацію неможливою.

Вихід з «патової» ситуації можливий у разі ухвалення дуже простого закону: ***на будь-яку будівлю на протязі всього її "життя" поширюються ті норми і правила, при яких воно було побудоване.*** Це дасть можливість реставрувати, ремонтувати та експлуатувати історичну будівлю, наприклад — Школу Мурашка 1858-1875 рр. чи міську Станцію швидкої допомоги 1958 р. такими, якими ці споруди були збудовані, використовувались і дожили до нашого часу.

Певний вихід криється ***в комплексній реконструкції кварталів.*** Тоді з'являється можливість використовувати будівельні норми не до одного, а для групи будинків, що полегшує вимоги до їх реконструкції²⁴.

²⁴ Такий метод був апробований авторами при ревалоризації Луцького історико-культурного заповідника в період 1991-1995 рр. В концепцію ревалоризації Луцького історико-культурного заповідника були покладені наступні засади: - Поєднання охоронного поясного зонування з типологією міського середовища; - Середовищне зонування за просторовими характеристикам забудови, обумовленими національно-релігійною диференціацією окремих кварталів в процесі еволюції; - Визначення індексу збереження будівлі (доцільно-

В процесі проведення комплексної реконструкції, як правило, передбачаються наступні заходи із збереження культурної спадщини:

- реставрація і реабілітація пам'яток культурної спадщини;
- модернізація і капітальний ремонт масової історичної забудови;
- реконструкція амортизованих малоцінних будівель та реставрація;
- розвиток інженерної інфраструктури і транспортних мереж;
- озеленення і впорядження територій, вироблення рішень щодо умов втручання сучасної архітектури в історичний міський ландшафт.

4. Удосконалення законодавчої бази, системи управління та адміністрування у сфері розвитку культурної спадщини

4.1. Удосконалення законодавчої бази

Далекою від досконалості є правова база охорони культурної спадщини. Зокрема, на законодавчому рівні існує конфлікт інтересів між суб'єктами містобудування, з одного боку, і суб'єктами дослідження, охорони та популяризації культурної спадщини, з іншої. Типовим прикладом цього є ухвалений Закон України **«Про регулювання містобудівної діяльності»** від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI, яким були скасовані положення законів «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. № 1805-III та «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 р. № 1626-IV щодо обов'язковості погодження центральними та місцевими органами охорони культурної спадщини програм і проектів будівельних робіт на територіях історико-культурних заповідників, в охоронних зонах об'єктів

сті та можливості реконструкції) як сумарної бальної оцінки економіко-інженерних та архітектурно-містобудівних факторів; - Виявлення та збереження стійких тенденцій розвитку і типологічних ознак просторово-планувальної структури заповідника як складної системи; - Переважання зовнішнього простору над внутрішнім; відкритий характер міських просторів; -Інтенсифікація масштабу та щільності забудови вздовж основних зорових вісей; - Множинний, проникаючий характер зорових зв'язків; дискретність, переривчастість міських просторів; - Збереження малоповерхової «розірваної» забудови; диференціація забудови за типами міського середовища; - Переважаючий розвиток культурно-просвітницьких функцій, туризму та житла.

культурної спадщини тощо, а також про обов'язковість археологічної експертизи на територіях майбутньої забудови. Це становить серйозну загрозу для нерухомих об'єктів національного культурного надбання, збереження автентичності історичних культурних ландшафтів, їх туристичного потенціалу. http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kultura_Zdioruk-beb1d.pdf

Варто зауважити, що без чіткої організації на законодавчому рівні рішення про охорону, реставрації та раціональне використання будь-якого об'єкта історико-культурної спадщини є більшою мірою суб'єктивними. На жаль, на національному рівні ***не існує необхідної понятійної системи відмінності термінів «охорона» і «збереження»***. У результаті цього проекти організації охорони того чи іншого об'єкта культурної спадщини виявляються недійсними.

В Україні прийняті та ратифіковані майже всі міжнародні конвенції, прийнятий Закон про охорону культурної спадщини, але вони не працюють в повній мірі.

В Загальнодержавній програмі збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 роки (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1692-15>) були визначені першочергові заходи в регулюванні законодавства:

- внести зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» (1805-14);
- внести зміни до Кримінального кодексу України (2341-14) та Кодексу України про адміністративні правопорушення (80731-10, 80732-10), що стосуються відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, фізичних осіб за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини;
- внести зміни до Земельного кодексу України (2768-14) щодо необхідності погодження органами охорони культурної спадщини проектів відведення земельних ділянок, що приватизуються громадянами; проекту закону про перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації;
- розробити та затвердити в установленому законодавством порядку Положення про історичне населене місце України;
- розробити Список охоронюваних археологічних територій України;

- розробити Порядок проектування, фінансування і здійснення комплексної регенерації районів історичної забудови;
- розробити Порядок видачі та зразок кваліфікаційного документа (відкритого листа), необхідного для одержання дозволу на проведення археологічних розвідок та розкопок;
- ввести в дію Порядок передачі архівній установі наукової документації з польових досліджень;
- затвердити Положення про державне замовлення на проведення ремонтно-реставраційних робіт на об'єктах культурної спадщини;
- затвердити Порядок виявлення та обліку об'єктів культурної спадщини;
- ввести в дію Державні норми щодо проведення робіт з реставрації, консервації, реабілітації та музеєфікації пам'яток;
- порядок розробки, погодження та затвердження генеральних планів історико-культурних заповідників;
- зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2001 року № 1195 (1195-2001-п) «Про затвердження Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним бюджетом та місцевими бюджетами» щодо запровадження коригувальних коефіцієнтів до фінансових нормативів бюджетної забезпеченості видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво, розрахованих виходячи з кількості об'єктів культурної спадщини, предметів основного фонду музеїв, охорона яких здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету;
- внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року № 1761 (1761-2001-п) «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» щодо уточнення переліку пам'яток відповідно до класифікації об'єктів культурної спадщини.

Майже нічого з цієї Програми не було зроблено. До сьогодні так і не існує Положення про історичне населене місце. Всі історичні міста, які занесені до Списку історичних населених місць України, залишилися для чиновників звичайними містами. Доопрацювання та прийняття Закону України «Про збе-

реження архітектурної та містобудівної спадщини» (від 9 листопада 2009 р. № 5329); впровадження Зводу (Кодексу) реставраційних норм і правил (РНіП), затвердження списку охоронюваних археологічних територій України; Порядку проектування, фінансування і здійснення комплексної регенерації районів історичної забудови; Державних норм щодо проведення робіт з реставрації, консервації, реабілітації та музеєфікації пам'яток — ці та інші проблеми і досі потребують нагального вирішення.

Механізм реалізації державної політики збереження нерухомої культурної спадщини повинен опиратися на формування державних гарантій та необхідних фінансових інструментів. До цього процесу повинні бути підключені всі верстви населення. Вдосконалення правових та організаційних механізмів управління сферою збереження нерухомої культурної спадщини відкриє шляхи для забезпечення соціально-економічного розвитку міста та сталого розвитку його історичного середовища.

Рис. 5. Механізм реалізації державної політики збереження нерухомої культурної спадщини

Нормативно-правова база у сфері збереження нерухомої культурної спадщини повинна також включати **міжнародні правові акти**, які існують нині і з'являться в майбутньому, згідно з якими діють зобов'язання держави щодо пріоритету міжнародного законодавства над національним. Відповідно, збереження культурної спадщини України повинно враховувати положення ратифікованих документів міжнародних нарад і конференцій.

4.2. Приватизація пам'яток та управління пам'ятками, що знаходяться в недержавній власності

Одним із шляхів збереження історико-культурної спадщини може бути приватизація історичних пам'яток [30, с.36]. Це — перевірена світова практика, яка дійсно працює, якщо за цим стоїть якась обґрунтована позиція держави, що визначає правила гри, стимулює, охороняє та притягає до відповідальності тих, хто їх порушує. Зокрема, в багатьох європейських країнах поширена практика передачі історичних об'єктів, які перебувають в неналежному стані, в приватну власність практично безкоштовно, але при цьому з майбутнім власником підписується договір про те, що він повинен обов'язково відреставрувати історичний об'єкт. За невиконання умов договору відповідні державні структури накладають на власника штраф на велику суму, а в окремих випадках можуть забрати об'єкт через суд. Наприклад, в Іспанії в 2004 році пропонувався за 1 євро середньовічний замок, який потрібно було лише реставрувати [31].

В Україні питання приватизації об'єктів історико-культурної спадщини регламентуються законом *«Про перелік пам'яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації»* N574-VI від 23 вересня 2008 року. Відповідно до закону тільки 1,86% (2313 об'єктів історико-культурної спадщини) від загальної кількості пам'яток, що перебувають на обліку, будуть залишатися у державній власності. Формально решту об'єктів можна приватизувати.

Аналізуючи положення закону «Про перелік пам'яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації», слід відзначити, що значним недоліком є невизначеність чітких критеріїв, за якими той чи інший історичний об'єкт можна приватизувати чи залишити у державній власності. Відповідно місцеві ради на свій розсуд визначають історичні пам'ятки, які не підлягають приватизації, що призводить до того, що об'єкти, які мають подібну історичну цінність, в одних регіонах можна приватизувати, а в інших приватизація забороняється.

За цим Законом *приватизації може підлягати близько 60% приміщень, де нині перебувають державні музеї*. Приміром, у Києві до приватних власників можуть відійти будівлі Національного художнього музею України, Національного музею «Чорнобиль», Національного природничого музею НАНУ, не кажу-

чи вже про невеликі музейні заклади — Музей однієї вулиці, Музей-майстерню Івана Кавалерідзе, Літературно-меморіальний музей П.Г. Тичини та багатьох інших [32, с.6].

В законі «Про перелік пам'яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації» також чітко не визначені форми контролю відповідних державних органів за станом збереження історичних пам'яток. Відповідно до вищезгаданого закону пам'ятка може бути приватизована лише за умови укладення майбутнім власником з відповідним органом охорони культурної спадщини **охоронного договору щодо цільового використання пам'ятки**, де будуть чітко визначені роботи, які майбутній власник зобов'язується провести на пам'ятці з метою утримання її в належному стані. Але яку відповідальність несе власник пам'ятки в разі невиконання цих умов, в законі не визначається. На стадії передачі пам'ятки в іншу форму власності пам'яткоохоронні структури повинні забезпечити наявність Охоронного договору. Але його відсутність, за законом, не звільняє власника від відповідальності за об'єкт.

Непоодинокі випадки, коли ті пам'ятки, що передані до приватних власників, охороняються дуже умовно, на деякі з них навіть не укладені охоронні угоди. В умовах відсутності належного контролю з боку держави за станом цих пам'яток, це може призвести до значних порушень з боку власників пам'яток. В Україні вже є ряд негативних прикладів, зокрема слід згадати приватизацію **палацу в Старому Роздолі** Лянцкоронського XVIII-XIX ст., який придбав бізнесмен з Києва за 460 тисяч гривень (разом з парком у 12 гектарів!). Власник пам'ятки, замість того, щоб її реставрувати, почав демонтувати з інтер'єру палацу цінні речі. Зокрема, 13 рельєфів копії старих інтер'єрів Греції та Риму. А мармурові автентичні рельєфи Богоматері XVII ст. і портрет Данте були вивезені до Києва, і доля цих скарбів до цього часу невідома. Тільки після втручання прокуратури подальше руйнування пам'ятки було зупинено, але й досі замок перебуває в напівзруйнованому стані²⁵. Щоб не допустити подібних порушень, **потрібно визначити чіткі умови охорони та експлуатації історичних об'єктів**,

²⁵ Іваник М., Гишук І. Фортецям і палацам України пропонують дилему: або занепад, або приватні руки [Електрон. ресурс] М. Іваник. І. Гишук // Львівська пошта. — Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/content/view/464/311/>

яких повинен дотримуватися власник пам'ятки та критерії настання покарання за неналежне утримання пам'ятки.

http://bulava.info/chupriy_optymizatsiya_kultura.html

Особливо болючими є проблеми управління **сакральними об'єктами, що знаходяться в недержавній власності**. Адже роль релігійних громад в управлінні пам'яткою є ключовою. Духівництво та релігійні громади, які здійснюють управління об'єктами сакрального мистецтва та культури, повинні пам'ятати, що керують не своєю власністю, а найбільшими сакральними та національними цінностями, цілісність та непорушність яких необхідно берегти з найбільшою турботою та відповідальністю.

Необхідно розвивати роль релігійних громад в довгостроковому захисті, збереженні та комплексному управлінні сакральними об'єктами всесвітньої спадщини. При цьому бажано розробити: правову основу для збереження, використання, оновлення та управління релігійних об'єктів всесвітньої спадщини; довгострокову стратегію для захисту, збереження та раціонального використання сакральних об'єктів всесвітньої спадщини; рекомендації щодо збереження та комплексного управління сакральними об'єктами всесвітньої спадщини.

Необхідно включати релігійні громади, які можуть складатись з віруючих та місцевих жителів, а також представників органів влади держав, фахівців та експертів у відповідних сферах, власників об'єктів, благодійних організацій та інших користувачів до встановлення діалогу між усіма зацікавленими сторонами.

Захист релігійної спадщини є найпершим завданням та питанням, до яких необхідно звертатись під час впровадження принципів Конвенції всесвітньої спадщини. Існуючі релігійні об'єкти часто вносились до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО за рахунок свого релігійного та духовного значення; в інших випадках, однак, релігійні об'єкти та священні місця можуть бути невід'ємною частиною великих ансамблів, таких як історичні міста, культурні ландшафти та природні об'єкти. Значення таких місць і інтереси релігійних громад повинні бути належним чином визнані в процесах сталого управління.

Безперервний характер релігійної спадщини закликає до діалогу і взаєморозуміння між релігійними громадами, органами влади, науковцями, реставраторами і парафіями. Вони

повинні працювати разом, щоб зберегти значущість культурних змішаних і природних об'єктів, що пов'язані із релігійними. Управління пам'яткою має здійснюватися однією релігійною громадою. Тоді буде легше регулювати процес моніторингу, охорони і збереження пам'яток. Так, в Києві більшість сакральних пам'яток лишається власністю держави і територіальної громади, і це гарантує наявність контролю за її станом.

Богослужіння в пам'ятці повинно відбуватися за спеціально прописаними правилами і тільки в особливих випадках, а не цілодобово.

Необхідно створювати інтегровані навчальні програми у галузі управління релігійними об'єктами у співпраці з консультативними органами, ІККРОМ, ІКОМОС і МСОП, що спрямовані на надання допомоги представникам традиційних релігійних громад для підвищення їх навичок управління. Отже, збереження релігійної спадщини, яка має надзвичайну цінність для майбутніх поколінь, вимагає нових форм діяльності.
<http://rcchd.icomos.org/?l=E&m=4-4&JID=1&AID=10&l2>

4.3. Проблеми управління реставраційною галуззю

Поточний стан справ у галузі реставрації має всі ознаки ***відсутності системного підходу з планування, фінансування та фахового державного контролю*** зі збереження нерухомої культурної спадщини, які спричинили стрімке зниження фахового рівня проєктантів та виробничих кадрів у сфері реставрації. На сьогодні під загрозою руйнації та фізичного занепаду опинилися тисячі унікальних пам'яток архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва в більшості історичних населених місць України. Значна частина цих пам'яток є об'єктами житлового фонду, виробництва та соціального обслуговування населення.

Більшість заходів з елементарної підтримки та/або комплексної реабілітації фізичного стану об'єктів нерухомої культурної спадщини в українських областях відбуваються без кваліфікованого наукового супроводу, залучення професійних реставраторів-проєктантів та виробничників.

Така ситуація, на думку спеціалістів, спричинена кількома обставинами.

- цілеспрямованою політикою попереднього уряду, що не сприяла збереженню історико-культурної спадщини;

- постійним реформуванням системи державного управління галуззю збереження культурної спадщини;
- важким економічним станом, в якому опинилась нині Україна.

Донині Міністерство культури України не має відповідних структурних підрозділів та підвідомчих установ, які могли б в повному обсязі забезпечити професійну організацію та оцінку реставраційних робіт, а також заходів зі збереження нерухомої культурної спадщини. Припинилось формування державних цільових програм, спрямованих на збереження нерухомої культурної спадщини.

Зважаючи на вищезазначене, слід констатувати, що реформування системи управління галуззю збереження культурної спадщини, до якої було віднесено реставрацію нерухомої спадщини, здійснене у 2011 році, поки що не дало бажаних результатів.

На сьогодні виходом з існуючої ситуації, на нашу думку, є концентрація системи управління галуззю реставрації нерухомої культурної спадщини в одному органі державного управління, відокремленому від інших міністерств, як це робиться в інших країнах. Важливим чинником щодо виходу реставраційної галузі з кризи є забезпечення відомчого опікування всім комплексом заходів від формування державного замовлення, координації робіт, контролю за якістю до подальшого моніторингу стану об'єктів. До процесу моніторингу, обстеження, внесення в Реєстр слід активно підключити місцеві громади, що сприятиме поширенню процесу децентралізації та популяризації пам'яткоохоронної справи.

Іншим важливим кроком повинно бути **підвищення професійного рівня кадрів архітекторів-реставраторів** та удосконалення системи професійної освіти. Необхідно:

- ввести в дію атестацію та сертифікацію в галузі реставрації як професіоналів-реставраторів, так і спеціалістів допоміжних галузей: інженерів-реставраторів, технологів-реставраторів, будівельників-реставраторів;
- розробити комплексну програму спеціалізованої освіти для студентів ВНЗ та закладів професійної освіти із підготовкою кадрів по напрямках реставраційної галузі, в тому числі вузькоспеціалізованих (реставрація каменю, цегли, деревини, з позолоти, реставрації металу тощо);

- запровадити атестацію фахівців-дослідників у сфері охорони пам'яток археології з подальшим її систематичним проведенням;
- організувати курси підвищення кваліфікації фахівців з питань охорони пам'яток у навчальних закладах усіх рівнів акредитації;
- затвердити перелік спеціальностей у сфері охорони культурної спадщини, в тому числі для наукових установ та навчальних закладів усіх рівнів акредитації;
- забезпечити підготовку фахівців-реставраторів у вищих навчальних закладах, підвищення їх кваліфікації у вітчизняних спеціалізованих реставраційних організаціях, а також сприяння їх підготовці в організаціях і навчальних закладах інших держав;
- налагодити підготовку та видання підручників і навчально-методичних посібників для фахівців з пам'яткоохоронної і реставраційної справи.

5. Концепція розвитку культурного туризму

5.1. Вплив туризму на охорону культурної спадщини

Культурний туризм охоплює собою відвідування історичних, культурних та інших визначних пам'яток. В рамках терміну *«культурний туризм»* спеціалісти розглядають також молодіжний і природний (екотуризм) ²⁶. Основна мета таких поїздок — ознайомлення з визначними пам'ятками (пам'ятками історії, архітектури, мистецтва; природними й етнічними особливостями; сучасним життям народу і т.п.) [33]. Питання щодо впливу туризму на рівень охорони культурного надбання виникло в середині 70-х років, коли суспільство усвідомило необхідність захисту пам'яток від негативного впливу туризму на стан їх збереження. Останні події у світовій практиці охорони пам'яток показали необхідність щодо знайдення “золотої

²⁶ Культурный туризм и устойчивое развитие. Результаты совместной деятельности органов государственной власти Финляндии и Республики Карелия на приграничных территориях /Подготовили Т.Мякинен, М.Ниemi.

http://www.minedu.fi/opm/hankkeet/sisu/kulttuurimatkailu/julkaisu_rus.doc.

середини” між захистом пам'яток від руйнування, заподіюваного потоком туристів, і розширенням доступу останніх до об'єктів культурної і природної спадщини, що є надзвичайно актуальним на сьогоднішній день.

Культура і традиції відносяться до числа тих ресурсів, що у ХХІ в. почали використовуватися як фактор соціально-економічного розвитку держав. За обсягом цих ресурсів Україна не поступається більшості країн Західної Європи. У державі збереглися традиційні промисли і ремесла, стародавні обряди використовуються в сучасній культурі, як символ наступності і стабільності. В Україні відбувається процес становлення і розвитку внутрішнього культурного туризму.

Туризм сьогодні є **вагомою складовою наповнення бюджетів** як місцевих громад, так і держав. Тому організація туристичних заходів, з урахуванням вимог охорони культурного надбання, повинна базуватися на принципах якості й перспективності, як чинниках процвітання обох галузей. Індустрія туризму, як один із секторів економіки, що найбільш динамічно розвивається, повинна активно брати участь в збереженні культурної і природної спадщини. «Що краще ніж туризм, сприяє взаєморозумінню між народами, викликаючи захоплення спільною природною і культурною спадщиною? Геніальні творіння людини і природи пробуджують у нас відчуття прекрасного. Але неорганізований туризм, неправильно спланований розвиток об'єктів спадщини можуть привести до фатальних фізичних і соціальних наслідків, не тільки для цих місць, але й для місцевого населення»²⁷.

Масовий туризм — масштабне явище останніх часів. Нові стандарти життя, швидкість пересування, впливають на кількість людей, які відвідують об'єкти культурної спадщини²⁸. За

²⁷ Всемирное наследие в руках молодых. // Под ред. Л.С. Лазгиева, Т.А. Мурована / Московское Бюро ЮНЕСКО, 2000. Из доклада Федерико Майор. Всемирное наследие: наше навсегда? Париж, ЮНЕСКО, 1995.

²⁸ По даним Всесвітньої організації по туризму (WTO), у туристичних турах по всьому світі у 1950 р. перебувало 25 млн. осіб, у 1995 р. 528 млн. туристів, а вже тільки в першій половині 2012 року зафіксовано 467 млн туристичних прибуттів, і за весь 2013 рік – 1086, 54 туристи-

даними Всесвітньої організації туризму, за 2013 рік зафіксовано 24,6 млн туристичних прибуттів в Україну — за цим показником вона входить в десятку найбільш популярних країн Європи.

Туризм надає біля 35% від експортних послуг в світі і біля 70% в мало розвинутих країнах [34]. Туризм вважається ключовою галуззю XXI століття. WTO прогнозує, що кількість туристів може, по попереднім розрахункам, становити до 2020 року 2,6 млрд. Туризм, як вид бізнесу, є одним із найприбутковіших. Так, наприклад, у 1950 році туристи витратили 2,1 млн. доларів; у 1993 році — 321 млн. доларів (тобто в 160 разів більше).²⁹

Значно зросла зацікавленість до **відвідування об'єктів, які внесені до «Списку світового надбання**, що має видатну універсальну цінність». Тенденція росту туризму у світі знаходиться в залежності від кількості пам'яток всесвітньої спадщини в державах, рівня їх економічного розвитку (розвинені чи ті, що розвиваються) та політичної стабільності країни.

У березні 2000 р. під егідою ЮНЕСКО було засновано проект «Пам'ять про майбутнє», який присвячений заходам по збереженню об'єктів всесвітньої культурної і природної спадщини. Встановлено, що в тому випадку, коли туризм базується на унікальності об'єкта і його неповторній автентичності, а прибуток від обслуговування туристів лишається місцевим жителям, туризм здатний підтримувати культурну спадщину.

Туризм — це також культурний обмін, за допомогою якого як туристи, так і місцеві жителі, сприймають і пізнають об'єкти культури, а також взаємодіють між собою.

Культурний туризм — **вагома форма музейної роботи**. Проте, в більшості українських музеїв цей напрям ще знаходиться в стадії формування. Музеї продовжують лишатися ізольованими від загального туристичного простору. Причин тому чимало, але матеріальна — не головна. Недостатня взаємoinформованість між музейною і туристичною сферою, відсутність навичок в співпраці — ті напрями роботи, які лишаються до кінця не вирішеними.

чних прибуттів. Тобто кількість туристів за 45 років зросла в 20 разів, а за шістьдесят — вже більше, ніж в 40 разів.

²⁹ Всемирное наследие в руках молодых.

Роль музеїв в розвитку культурного туризму відкриває для закладів реальні перспективи: розробка і впровадження нових методів роботи допоможе адекватно представити музейні скарби всіх регіонів України. Вагому роль тут можуть відіграти громадські організації і фонди музейної галузі.

На рівні з перевагами туризму (нові місця праці, відповідний прибуток до бюджету держави, вдосконалення місцевої інфраструктури та ін.), існують **негативні наслідки**, серед яких:

- Негативний вплив на екологічну ситуацію через збільшення транспортного потоку;
- Погіршення стану культурної і природної спадщини через збільшення кількості туристів, які відвідують пам'яток;
- Забруднення побутовими відходами і будівництво також негативно відбивається на стані спадщини;
- Туризм може бути небезпечним для місцевого населення туристичних зон, особливо в державах, що розвиваються в економічному відношенні;
- Будівництво готелів, ресторанів, розважальних комплексів, паркінгів тощо часто завдає шкоди інтересам населення;
- Також гострою на сьогодні залишається проблема низької самосвідомості і культури окремих туристів (вандалізм, брутальна поведінка та ін.).

5.2. Проблеми розвитку культурного туризму в Україні

Для оцінки можливостей розвитку культурного туризму в Україні треба з самого початку визначити, що саме може запропонувати туристам як об'єкт для огляду наша держава і з'ясувати, які будуть наслідки для цього об'єкта. Отож, для цілей культурного туризму важливо усвідомити сильні і слабкі сторони пам'яток історії і культури.

Можна визначити такі основні загальноприйняті параметри: ідентифікація; картографування місця розташування і доступності; оцінка значущості (національна, регіональна, місцева); цілісність (добре збережена, типова, змінена); оцінка обмежень, зв'язаних з вимогами збереження пам'яток історії і культури; оцінка можливостей туристичної інфраструктури. Іншими словами, потрібно заздалегідь мати чималий обсяг інформації і хоча б орієнтовну оцінку культурних ресурсів регіону.

Проте, в Україні виникла така проблема: немає первинної інформації, а отже – немає пропозицій від інвесторів; немає

інвестицій – немає інфраструктури туризму; немає інфраструктури – не їдуть туристи; немає туристів – величезні втрати у вигляді неодержаного прибутку. Звісно, це мало стосується таких всесвітньо відомих пам'яток, як Софія Київська і Києво-Печерська Лавра.

Відсутністю інвесторів не вичерпуються труднощі розвитку культурного туризму. В *концепції розвитку культурного туризму*, розробленій інститутом «УкрНДПроекстрєставрація», наводиться перелік основних проблем в містобудівній сфері, що заважають сталому розвитку культурного туризму:

- відсутність фінансового та бюджетного ресурсу місцевих громад щодо вирішення містобудівних проблем, погіршення фінансово-економічних показників, занепад містоутворювальних підприємств;
- недостатність залучення державних та інвестиційних коштів для актуалізації містобудівної документації;
- низький рівень розвитку міської інфраструктури, сфери соціальних послуг;
- занепад житлово-комунального господарства та транспортної інфраструктури;
- нерациональне використання туристичних ресурсів, зокрема природно-рекреаційних ресурсів та об'єктів культурної спадщини місцевих територіальних громад;
- невідповідність існуючих об'єктів туристичної інфраструктури та туристичних послуг сучасним вимогам щодо технічної та функціональної якості;
- відсутність планів розвитку інвестиційно привабливих територій, недостатність коштів у бюджетах розвитку територіальних громад для фінансування інфраструктурних об'єктів;
- незадовільність або відсутність механізмів модернізації інфраструктури та науково-освітньої підтримки сталого розвитку територій та туризму.

В такій ситуації треба розпочинати реконструкцію туристичної галузі з вирішення конкретних завдань: створення єдиної інформаційної бази і поступова децентралізація. Потрібне вдосконалення нормативно-правової бази галузі, з огляду на вимоги міжнародного права, які передбачають не тільки відповідне фінансування таких заходів (субсидії, податкові

пільги на розвиток галузі, спонсорська допомога), а й застосування міждисциплінарного підходу (визначити принципи розвитку туризму, ґрунтуючись на діючих правилах у цій сфері, проголошених ЮНЕСКО, Радою Європи та ІКОМОС), міжнародний обмін фахівцями, введення промоційних заходів і відповідних навчальних дисциплін на всіх рівнях освіти.

Загальні європейські тенденції в цій галузі були визначені в рекомендаціях і резолюціях Ради Європи. Так, Рекомендація (98)4 «Про заходи розвитку, цілісного збереження історичних комплексів, що складаються з рухомих і нерухомих пам'яток» пропонує впровадження системи культурних обмінів школярами і студентами між європейськими державами, створення сітки туристичних маршрутів, до яких входила б архітектурна спадщина.

Четверта Європейська конференція Ради Міністрів визнала за необхідне розробку державних стратегій розвитку культурного туризму, тобто створення механізму, що дозволить ввести туризм «високої якості» і культурну спадщину в систему, яка була б економічно вигідною для країни.³⁰ Для цього необхідно застосування нових методів управління в державній системі.

Культурне надбання, що залишилось і перетривало до нашого часу, складає ту спадщину, яка перебуває під опікою інституцій різних відомств. Це ускладнює формування туристичного продукту та вимагає узгоджених механізмів координації. Функціонування пам'яткоохоронних інституцій, які є переважно бюджетними установами, скероване на фіксацію пам'яток, їх консервацію, реставрацію, наукове дослідження. На популяризацію, як правило, ресурсів бракує. Бюджетних коштів не вистачає навіть на те, щоб зупинити природні руйнівні процеси. Особливо загрозливим є стан замків. А вони в Україні є найпривабливішими об'єктами туризму.³¹

³⁰ European cultural heritage (volume II) a review of policies and practice. Strasburg. 2001. P. 95-96.

³¹ Так, замки Олеський, Підгорецький і Золочівський, що належать до Львівської галереї мистецтв, вже мають вдалий бренд «Золота підкова України», але як туристичний продукт вони ще не готові. Якщо не розпочати скоординоване формування багатосегментного і

Процес формування туристичного продукту на основі культурної спадщини можна схематично розділити на три етапи:

- *Відбір*, облік культурної спадщини; аналіз стану готовності до виведення на туристичний ринок; селекція за рівнем готовності.
- *Маркетингові дослідження*: забезпечення найбільш готових об'єктів необхідними ресурсами, інфраструктурою і послугами; формування інвестиційних проектів та визначення потреб у бюджетних дотаціях; забезпечення ресурсів для консервації і реставрації об'єктів.
- *Ринкові процедури*: забезпечення функціонування туристичних маршрутів; формування попиту; реклама; моніторинг.

Цей процес треба починати з укладання концепції розвитку туристичного продукту, визначити зобов'язання держави як власника культурної спадщини щодо функціонального призначення кожної пам'ятки і джерел фінансування, розробити пакет інвестиційних проектів на цілісний продукт, передбачивши потреби на реставрацію унікальних пам'яток і їх подальше функціонування.

Проблема формування і використання туристичного продукту вимагає комплексного підходу, щоб за економічними цілями не втратити функції формування і зміцнення культурної ідентичності, вкоріненості особи, локальних громад і суспільства. При цьому необхідно тримати в полі зору те, що культура є важливим чинником розвитку суспільства, де вагомий потенціал має культурна спадщина, охорона якої є спільною справою. Тому багатосегментні туристичні продукти мають бути елементом стратегічного плану розвитку регіону.

http://tourlib.net/statti_ukr/mazuryk.htm

багатофункціонального єдиного туристичного продукту на основі тих замків, то бренд скоро почне працювати зі зворотнім ефектом, і з цього скористаються прибуткові частини «Підкови», а музейна, реставраційна і пам'яткоохоронна частини залишаться на одинці зі своїми проблемами. Подібна ситуація і в Жовкві.

5.3. Методи стимулювання розвитку культурного туризму

Можна визначити основні пріоритети державної політики для підтримки і стимулювання розвитку галузі «культурного туризму» і охорони культурної спадщини:

- Розробка і вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення збереженості й оптимального використання природних і культурних цінностей у туристичній галузі.
- Підтримка локальної регіональної економіки для збільшення припливу туристів у віддалені місця.
- Підтримка відвідування таких місць через головні туристичні маршрути або обмеження кількості відвідувачів (за необхідністю).
- Фінансова підтримка, податкові пільги, вдосконалення системи кредитів і субсидій для ремонту, консервації і реставрації пам'яток культури і природи, що приведе до збільшення атракційності пам'яток і заохотить туристів для відвідування останніх.
- Створення чи упорядкування інфраструктури, комунікацій і транспорту, що поєднає інтереси туристичної галузі з метою охорони і популяризації культурної спадщини.
- Державна підтримка приватних організацій, робота яких спрямована на екологічний і культурний туризм.
- Співпраця відповідних департаментів, асоціацій, навчальних закладів і дослідницьких інститутів, громадських організацій з органами охорони пам'яток і урядовими владами.
- Наявність відповідної інформації і видань для відвідувачів.
- Створення державної програми соціологічних досліджень і моніторингу за станом об'єктів у туристичних зонах підвищеної активності.
- Популяризація об'єктів культурної спадщини.
- Створення альтернативних туристичних маршрутів з метою зменшення навантаження на основні маршрути.
- Застосування частини прибутку від туризму на відтворення, реставрацію, реконструкцію природних та історичних місць, які зазнали шкоди внаслідок їх неконтрольованого використання.
- Функція держави в цій галузі зводиться до створення загальної політичної лінії, координації зусиль, моніторингу

та аналізу досягнутих результатів, контролю за використанням коштів, забезпечення процесу прийняття рішень, виконання їх тощо.

5.4. Виявлення та перспективи розвитку місцевих туристичних ресурсів

Кожна територія України є потенційно привабливою і не повторною – це джерело прибутку від туризму, спосіб залучення місцевого населення та підвищення патріотизму. Збереження регіональних традицій як метод боротьби проти глобалізації був запропонований в якості творчого інструменту архітекторів на 26 Конгресі Міжнародної спілки архітекторів (UIA), що відбувся в серпні 2014 року в Дурбані. Виявлення місцевого туристичного ресурсу, перспектив розвитку містоутворювальних об'єктів або комплексів – шлях до активізації процесу самоврядування.

Концепція розвитку культурного туризму (розроблена інститутом «УкрНДІпроектреставрація») спрямована на виявлення туристичного потенціалу історичних ареалів міст та розвиток інфраструктури для забезпечення туристичного ресурсу та соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Мета програми:

Залучення органів місцевого самоуправління, територіальних громад та приватної ініціативи до адаптації містобудівного процесу, розвитку місцевого туристичного продукту в контексті сучасних положень законодавства та основних завдань державної політики.

Напрямки реалізації Програми:

- Виявлення місцевого туристичного ресурсу, перспектив розвитку містоутворювальних об'єктів або комплексів.

- Актуалізація містобудівної документації із одночасною розробкою зонінгів та варіативним пошуком інфраструктурного облаштування комплексів об'єктів культурної спадщини. На перехідному етапі доцільна розробка територіально-планувальних концепцій розвитку туристичного ресурсу міст або їх центральних історичних частин, з винесенням на громадське обговорення.

- Виявлення інвестиційно привабливих територій та об'ємно-просторового вирішення інфраструктурних об'єктів.

Рис.6. Перспективи розвитку місцевих туристичних ресурсів.

- Широке залучення до інвентаризації історичних центрів і їхньої планувальної структури, пошуку інфраструктурного облаштування комплексів об'єктів культурної спадщини і виявлення інвестиційно привабливих територій містобудівних кафедр вищих навчальних закладів (далі ВУЗи) на передпроектній стадії. Внесення відповідних пропозицій до навчальних програм ВУЗів

5.5. Взаємозв'язок культурного туризму та місцевого самоврядування

Розвиток та збереження історичної спадщини міст передбачає реалізацію двох основних напрямів:

- Послідовне проведення регенерації історичного середовища;
- Формування місцевого туристичного продукту.

Рис. 7. Завдання органів місцевого самоврядування

Для реалізації цих обох напрямків необхідно виконання наступних положень:

- Забезпечення державними та місцевими органами управління жорсткого дотримання регламентів, встановлених для території історичних центрів міст.

- Здійснення інфраструктурного облаштування комплексів об'єктів культурної спадщини шляхом регенерації історичного середовища центральних районів міст, що забезпечує збереження самоідентифікації історичних населених міст. Забезпечення системного наукового моніторингу стану комплексів та об'єктів культурної спадщини.

- Залучення інвестиційного ресурсу у формування місцевого туристичного продукту шляхом участі в реабілітації комплексів та об'єктів культурної спадщини, благоустрій територій історичних центрів, створення або удосконалення, модернізацію необхідної інфраструктури.

Позитивним наслідком втілення програми стане реструктуризація місцевої економіки (розроблення туристичного продукту, диверсифікація виробництва, орієнтування на туристичний ринок).

Фінансування програм регенерації і підвищення туристичного потенціалу, таким чином, розподіляється між державними та місцевими органами управління, приватними особами та громадськими організаціями.

Рис. 8. Реструктуризація місцевої економіки.

Етапи реалізації Програми:

I. Попередній збір даних, актуалізація містобудівної документації, дослідження місцевого ресурсу та окреслення потенційних перспектив розвитку;

II. Концепція та Програма збереження традиційного характеру середовища історичних середніх та малих міст України;

III. Регенерація історичного середовища міста та формування місцевої туристичної інфраструктури;

IV. Формування місцевого туристичного продукту.

V. Забезпечення фінансової підтримки через державно-приватне партнерство;

VI. Розроблення і реалізація механізмів співпраці між всіма учасниками та партнерами.

Супровідні напрямки та додаткові можливості Програми:

1). Комплексне естетичне вирішення середмість, ансамблів та комплексів об'єктів культурної спадщини з урахуванням сучасних вимог комфортності, функціональності та виразності дизайнерських розробок (розроблення рекомендацій щодо дизайнерського оформлення малих архітектурних форм, інформаційних табло, озеленення, мощення тощо)

2). Популяризація інформації про місто та туристичний ресурс (розроблення стратегії інформаційної підтримки; логотипу та слогана міста; заохочення турагенцій до співпраці)

5.6. Результати впровадження програми культурного туризму

Очікувані результати виконання Програми:

Створення організаційних та економічних механізмів розвитку туристичної інфраструктури як одного з важливих джерел соціально-економічного розвитку середніх та малих міст.

Стимулювання інвестиційної діяльності та сприяння реалізації інвестиційних проєктів.

Забезпечення зростання робочих місць та розвиток житлово-комунального господарства і транспортної інфраструктури.

Забезпечення сталого містобудівного розвитку шляхом популяризації збереження традиційного характеру середовища історичних середніх та малих міст.

Конкретні обсяги фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів визначаються під час розроблення завдань і заходів з виконання Програми.

Реалізація програми сприятиме:

- підвищенню патріотизму;
- створенню нових робочих місць, в першу чергу серед молоді;
- залученню органів місцевого самоуправління, територіальних громад та приватної ініціативи до розвитку культурної спадщини;
- розвитку місцевого самоуправління в контексті основних завдань державної політики;
- відродженню та регенерації історичних центрів міст і сіл;
- раціональному використанню, консервації та реставрації об'єктів культурної спадщини;
- проведенню паспортизації об'єктів культурної спадщини та включення цих об'єктів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, вдосконаленню системи обліку об'єктів культурної спадщини;
- створенню умов для покращення туристичної привабливості міст і сіл України через їх історико-культурну спадщину, залученню об'єктів культурної спадщини до туристичних маршрутів та розвитку туристично-екскурсійного руху серед дітей та молоді;
- популяризації пам'яткоохоронної діяльності, створенню навичок облікової та реставраційної роботи серед молоді;
- створенню сприятливого інформаційного поля для охорони культурної спадщини;
- залученню громадськості до процесів управління та контролю в галузі охорони культурної спадщини, формуванню позитивної громадської думки у сфері використання культурного надбання.

Подальші напрямки реалізації Програми:

Виявлення місцевого туристичного ресурсу, перспектив розвитку містоутворювальних об'єктів або комплексів;

Забезпечення державними та місцевими органами управління жорсткого дотримання регламентів встановлених для територій історичних центрів міст.

Забезпечення системного наукового моніторингу стану комплексів та об'єктів культурної спадщини.

Залучення приватних коштів до формування місцевого туристичного продукту шляхом участі в реабілітації комплексів та об'єктів культурної спадщини, благоустрою територій

історичних центрів, створення або удосконалення, модернізації необхідної інфраструктури.

Туризм, реалізований за принципами *сталого розвитку*, є важливим засобом забезпечення зайнятості населення й економічного розвитку регіону, а також збереження і залучення в соціально-економічний розвиток об'єктів культури.

Педагогічно грамотно організований *молодіжний туризм* поліпшує усвідомлення світу молоддю, підвищує культурний рівень, виховує почуття патріотизму. «Потрібен суворий контроль за відвідуванням цих об'єктів, і тоді туристи будуть відчувати відповідальність за оточуюче середовище, тоді можна досягти нормального забезпечення тривалого збереження цих об'єктів.» («Туризм, екотуризм і охоронювані території». За редакцією Х. Цебалос-Ласкурер, 1996).

Таким чином, *культурний туризм, поєднаний із відповідними діями в галузі охорони культурної спадщини*, дозволить державам, у яких є особливо визначні об'єкти культурного надбання, ствердити свою культурну ідентичність і зробити її більш відомою в цілому світі. Необхідна детальна і обдумана підготовка, щоб пам'ятки стали більш привабливими для туристів. Правильна організація туризму буде сприяти збереженню нашої спадщини і підвищенню економічного розвитку в державі.

Основним принципом розвитку культурного туризму в державі повинен стати принцип стійкого розвитку, що має на увазі підтримку місцевої культури, збереження культурних і природних об'єктів і поліпшення життєвого рівня місцевого населення.

6. Інформаційне та наукове забезпечення і моніторинг історико-культурної спадщини.

Сучасна пам'яткоохоронна робота задля збільшення своєї ефективності повинна використовувати нові ідеї і технології, нове інформаційне забезпечення, оновити свій інструментарій.

В зв'язку з систематичним ігноруванням замовниками необхідності наукових та натурних досліджень пам'яток, що в результаті призводить до викривлення історично сформованого вигляду об'єкту в процесі реставраційних робіт, необхідним є розроблення Державної комплексної програми науково-дослідних та науково-проектних робіт на пам'ятках нерухомої

культурної спадщини в містах республіканського значення та населених пунктів областей України

Програма повинна передбачати широке залучення громадськості (наприклад, в Тбілісі фіксація стану пам'яток проводилася громадянами, які стежили за пам'ятками, розташованими поруч); створення бази даних, котра б підключила всі пам'яткоохоронні інституції та громадськість, яка б могла реагувати на місці.

Інформаційна база повинна бути загальнодоступною і структурованою. Наприклад, у Вільнюсі існує окрема установа, яка займається цим питанням – за допомогою інвестицій Європейського Союзу там було розроблено Програму культурної спадщини, в якій розписані умови використання пам'ятки, визначені пам'яткоохоронні заходи і т.ін. В результаті роботи з громадськістю забудовник (інвестор) розуміє, що є сила, яка може його зупинити, є закон, і може виникнути зворотна реакція. Процес навчання інвестора завдяки невідкупній, агресивно діючій громадськості іде дуже швидко, і результати вражають.

Велику роль відіграють наявність трьохвимірної моделі території історичного ареалу, моніторинг містобудівної ситуації з врахуванням візуальних точок в історичному центрі.

Отже, ***першочергові завдання із збереження та використання об'єктів культурної спадщини, пов'язані з моніторингом та інвентаризацією***, можуть бути наступні:

- проведення інвентаризації об'єктів культурної спадщини;
- забезпечення перевірки стану збереження і наявності культурних цінностей у переданих релігійним громадам культових спорудах, що є пам'ятками;
- доповнення Списку історичних населених місць України;
- проведення обстеження стану пам'яток з метою визначення об'єктів, на яких необхідно першочергово провести дослідні, протиаварійні та консерваційні роботи, та складення їх переліку;
- сприяння розвитку матеріально-технічної бази науково-дослідних організацій у сфері охорони культурної спадщини;
- сприяння розвитку матеріально-технічної бази науково-реставраційних організацій;
- забезпечення оновлення та розвитку матеріальної бази державних історико-культурних заповідників;

- забезпечення розробки генеральних планів історико-культурних заповідників;
- забезпечення видачі історико-культурним заповідникам державних актів на право постійного користування землею;
- забезпечення виконання науково-дослідних і проектних робіт із розроблення історико-архітектурних опорних планів та проектів зон охорони пам'яток, визначення меж і режимів використання територій історичних ареалів населених місць, проведення інвентаризації забудови для подальшого розроблення генеральних планів історичних населених місць;
- забезпечення комплексної регенерації історичних ареалів населених місць;
- проведення обстеження стану пам'яток садово-паркового мистецтва, здійснення заходів щодо їх збереження та використання;
- проведення досліджень, вивчення історичних кладовищ, поховань та меморіалів, здійснення заходів щодо їх збереження;
- забезпечення ведення моніторингу об'єктів історико-культурної спадщини;
- розроблення і застосування неруйнівних методів дослідження археологічних пам'яток з використанням спеціальних технологій, механізмів і приладів.

7. Ресурсне забезпечення сфери збереження нерухомої культурної спадщини

7.1. Європейська модель державно-приватного партнерства.

Ключовим пріоритетом модернізації нормативно-правової бази має стати якісно нове змістове наповнення не тільки законів, а й підзаконних актів, виданих на їх виконання. Так, у культурній сфері й досі незадовільно використовуються механізми, закладені Законом України *«Про державно-приватне партнерство»* від 1 липня 2010 р. № 2404-VI.

Проблема полягає в тому, що українське законодавство, зокрема Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI, відводить неурядовим організаціям, що діють у сфері збереження культурної спадщини, лише допоміжну роль, не надаючи їм управлінських функцій (хоча є позитив-

ний зарубіжний досвід, коли неурядовим благодійним організаціям даються в управління об'єкти культурної і природної спадщини, які вони не лише відновлюють і зберігають, а й займаються просвітницькою та дослідницькою діяльністю, виконують важливі соціальні завдання).

http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kultura_Zdioruk-beb1d.pdf

Для реалізації впровадження європейської моделі державно-приватного партнерства планується залучити такі джерела фінансування (рис.9):

- кошти державного бюджету;
- кошти міського бюджету.
- кошти меценатів;
- кошти власників будівель-пам'яток;
- залучені кошти громадськості.

Рис. 9. Впровадження європейської моделі державно-приватного партнерства.

7.2. Фінансування сфери збереження нерухокої культурної спадщини. Створення інституту меценатства.

Як уже згадувалось вище, щонайменше 300 пам'яток національного значення та більше двох тисяч пам'яток архітектури та містобудування потребують проведення негайних ремонтно-реставраційних або консерваційних робіт. Це не враховуючи майже цілковитого знищення культурної спадщини в регіонах Донецької та Луганської областей, що постраждали під час війни 2014 р.

Держава в умовах мирного часу зазвичай брала на себе значну частину витрат по фінансуванню цих робіт, хоча цього було абсолютно недостатньо. Певну частину коштів на реставрацію та ремонт пам'яток виділяють **благодійні організації**. За даними Єдиного державного реєстру благодійних організацій, станом на вересень 2009 року в Україні було зареєстровано 1021 благодійних організацій та фондів. Якщо в попередній період благодійна діяльність в Україні розвивалася незначними темпами і благодійницькі заходи часто відбувалися за рахунок зарубіжних коштів, то останнім часом зростають обсяги благодійної діяльності за рахунок внеску вітчизняних меценатів, які починають відігравати ключову роль у цій сфері. [9]

Ще в 2005 році **загальний фонд приватних благодійних проєктів** в Україні становив усього 4 млн дол., причому 95% цих грошей надходили зі США та Канади. А вже у 2008 році, наприклад, один тільки Фонд «Розвитку України» витратив на благодійні цілі 142 мільйони гривень³².

Переважаючу частку коштів на благодійницькі цілі виділяють представники великого бізнесу. На заклик Президента В.Ющенка ряд бізнесменів пожертвував десятки мільйонів на відновлення і реконструкцію визначних пам'яток зокрема, комплексу будівель Софійського собору в Києві, гетьманського палацу в Батурині та ін. На відновлення колишньої резиденції гетьманів України – міста Батурина – по 5 млн грн. виділили 17 представників великого бізнесу. У числі меценатів: Віктор Пінчук («Інтерпайп»), Сергій Тарута («Індустріальний Союз Донбасу»), Едуард Шифрін («Запорозжсталь») і Вадим Новінський (ІНГОК). Компанією «Запорозжсталь» виділено 5 млн грн. на відродження острова Хортиця, Рінатом Ахметовим виділено близько 1 млн грн. на реконструкцію православних храмів Донбасу, 600 тис. грн. відведені УСПП на реставрацію Софійського собору.

Активну підтримку програм збереження історико-культурної спадщини здійснює Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000», який започаткував ряд програм. Зокре-

³² Благодотворители требуют сократить налоги «на доброту» [Електрон. ресурс] // Благодійний фонд Рината Ахметова «Розвиток України» [веб-сайт] . – .Режим доступу: www.fdu.org.ua

ма слід згадати такі напрями: «Україна унікальна», яка спрямована на охорону, вивчення і популяризацію конкретних пам'яток матеріальної та духовної культури народу України (музейні колекції, пам'ятники архітектури, археології, історії, народні традиції і промисли тощо); «Уроки історії», що передбачає роботу з комплексними явищами або періодами в історії і культурі з метою їх осмислення та оцінки з сучасних позицій; «Програму підтримки музейних працівників України». З кожним роком фінансова підтримка проектів історичного спрямування збільшується. Якщо в 2007 році Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000» на ці цілі виділив 435 859 гривень, то в 2008 році було виділено вже 970 679 гривень [9; 35].

Законодавством передбачено податкові пільги в частині звільнення від плати за землю заповідників, музеїв та інших закладів культури, пільгове оподаткування прибутку при проведенні пам'яткоохоронних робіт, однак необхідно також врегулювати питання заохочення фізичних та юридичних осіб до участі у фінансуванні заходів із збереження об'єктів культурної спадщини, зокрема шляхом надання їм відповідних пільг.

Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з реалізації Стратегії та, з урахуванням змін у середовищі, вносить пропозиції щодо її уточнення та ресурсного забезпечення для врахування при підготовці проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік.

7.3. Стан нормативно-правового регулювання благодійної діяльності. Податкові пільги на реставраційну діяльність

В Україні прийнято ряд законів, що здійснюють нормативно-правове регулювання благодійної діяльності. Благодійна діяльність регулюється Законами України: «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. № 2460-XII; «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 р. № 531/97; «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22 травня 1997 р. № 283/97; «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 р. № 1192-XIV; «Про кредитні спілки» від 20 грудня 2001 р. № 2908-III та ін. Фінансові аспекти благодійної діяльності відображені в законах «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 № 334/94-ВР., «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 № 889-IV та інших.

Проте слід зазначити, що нормативно-правова база в сфері благодійності на даний момент вже є застарілою, більшість законів було прийнято ще в 90- роках минулого століття. Це значно стримує розвиток благодійницької та меценатської діяльності в Україні. За даними соціологічних досліджень, здійснених Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Мережі громадянської дії в Україні в червні 2008 року, протягом 2008 року близько 12,9 млн громадян України потребували благодійної допомоги. Тільки 20% від тих, хто потребував допомоги, або у перерахунку майже 2,6 млн. громадян, змогли її отримати. Однією з причин цього була недосконалість благодійного та податкового законодавства.

Ряд пунктів вітчизняного законодавства у сфері благодійницької діяльності частково чи повністю не відповідають європейським та міжнародним нормам.

Чинне законодавство України ***частково відповідає законодавству ЄС у пунктах:***

- звільнення від оподаткування доходів благодійних організацій від господарської діяльності;

- надання податкових пільг корпоративним донорам.

Українське законодавство ***не відповідає ні міжнародному, ні європейському законодавству у пунктах:***

- оподаткування благодійної діяльності податком на додану вартість;

- надання податкових пільг індивідуальним донорам;

- звільнення від оподаткування доходу бенефіціарів-фізичних осіб.

Очевидно, що останні три пункти потребують внесення змін до законодавства про оподаткування та до адміністративної і судової практики України у пріоритетному порядку. Слід зазначити, що адаптація національного законодавства до норм законодавства ЄС в сфері оподаткування благодійної діяльності ПДВ є міжнародно-правовим зобов'язанням України.

Для розробки та підтримки реформ у сфері благодійного та податкового законодавства шляхом доопрацювання і внесення змін до законів «Про благодійництво та благодійні організації», «Про оподаткування прибутку підприємств», «Про доходи фізичних осіб», «Про місцеві податки і збори» було створено коаліцію благодійних і громадських організацій, до якої долучилися Форум благодійників України, фонди «Східна Єв-

ропа», «Розвиток України», «Відродження», «Рідний дім», Фундація ім. князів-благодійників Острозьких, Інститут громадянського суспільства, Мережа розвитку європейського права, Український незалежний центр політичних досліджень, Центр філантропії. При підтримці даних організацій у кінці 2008 року в рамках підготовки пропозицій до Міністерства культури і туризму України щодо урядового законопроекту «Про благодійництво і благодійні організації» було проведено ряд круглих столів. В рамках експертних обговорень були визначені основні проблеми в галузі благодійницького законодавства та сформульовані можливі шляхи їх вирішення³³.

До **основних проблем благодійницького та податкового законодавства** ми можемо віднести:

- Недостатню ефективність податкових пільг для донорів благодійної діяльності;³⁴
- Нечітку визначеність ознак основної діяльності благодійної організації, що дають можливість отримати статус неприбутковості. Благодійні організації відповідно до діючого законодавства можуть здійснювати госпо-

³³ Благотворители требуют сократить налоги «на доброту» [Електрон. ресурс] // Благодійний фонд Рината Ахметова «Розвиток України» [веб-сайт] . - Режим доступу: www.fdu.org.ua

³⁴ Діюче податкове законодавство України встановлює для корпоративних донорів податкові пільги у розмірі не менше двох і не більше п'яти відсотків прибутку за попередній фінансовий рік. На думку більшості експертів, безальтернативна прив'язка підтримки благодійної діяльності до наявності прибутку в конкретному році не виправдана. По-перше, це по суті позбавляє донора наданого законом права перенести ці витрати на наступні п'ять фінансових років. По-друге, витрати на підтримку благодійної діяльності у багатьох суспільних сферах мають включатися до валових витрат підприємств незалежно від наявності прибутку. Крім того, у жодній європейській країні не встановлено мінімального відсотку доходу або прибутку, пожертва якого на благодійну діяльність дає корпоративним донорам право на податкові пільги. Адже це спричиняє штучний конфлікт між інтересами акціонерів (власників), бенефіціарів, і вимогами фінансової звітності, що часто змушує донорів завищувати розмір пожертв [9].

дарську та основну діяльність, але які види належать до основної діяльності, – тобто звільненої від податку на прибуток, – закон чітко не встановлює. Це дає підстави податковим органам відмовляти благодійним організаціям у наданні статусу неприбуткових, позбавляти цього статусу в разі одержання доходу від діяльності, що не визнана основною.

- Недосконалість та неузгодженість норм законодавства про оподаткування одержувачів благодійної допомоги.³⁵
- Неможливість отримання податкового кредиту. Суб'єкти благодійної діяльності в Україні позбавлені права на податковий кредит щодо вартості переданих для благодійної діяльності товарів та послуг. Це стосується й реставраційної галузі. Проблему загострено тим, що реальна ставка податку на додану вартість в Україні є найвищою серед країн, які запровадили цей податок. Крім того, в Україні не застосовується знижена ставка ПДВ, як того вимагає законодавство Європейського Союзу.
- Наявність територіального статусу благодійної організації. Якщо благодійна організація має районний чи обласний статус, то вона може здійснювати свою діяльність тільки в межах даної адміністративно територіальної одиниці.
- Невизначеність правового статусу благодійних фондів, установ, спонсорів і меценатів.

Для вирішення цих проблем можна запропонувати наступні кроки:

1) внесення змін у податкові пільги для донорів шляхом збільшення відсотку оподаткованого доходу (прибутку), що

³⁵ Чинне законодавство не встановлює чіткого розміру благодійної допомоги, звільненої від оподаткування, і для його визначення в законі "Про податок з доходів фізичних осіб" необхідно аналізувати принаймні п'ять положень, що не узгоджуються між собою. При цьому органи податкової служби неухильно додержуються тлумачення, що пільга стосується суми благодійної допомоги протягом року, а не місяця, хоча сукупний оподаткований дохід визначається за обидва періоди.

включається до валових витрат або податкового кредиту донорів (до 10-20%, як у більшості країн ЄС); звільнити від оподаткування певний відсоток суми окремих пожертв без обмеження загальної суми; встановити альтернативну податкову базу для звільнених від оподаткування благодійних внесків в межах відсоток валового (сукупного) доходу та/або окремих витрат³⁶;

2) звільнення від оподаткування доходів від основної діяльності в межах певної максимальної суми, або відсотку загального річного доходу благодійної організації, або доходів від видів діяльності, які звільнені від податку на додану вартість;

3) встановлення чіткого критерію основної діяльності (не більше 40% загального доходу благодійної організації за три роки має знаходитися від господарської діяльності);

4) поширити на суб'єктів благодійності права на податковий кредит, зменшити ставку податку на додану вартість;

5) підвищити фіксований розмір звільненої від оподаткування благодійної допомоги фізичним особам; підвищувати розмір звільненої допомоги відповідно до розмірів прожиткового мінімуму;

6) скасування вимог щодо територіального статусу благодійних організацій;

7) визначення особливостей правового статусу благодійних фондів та установ, спонсорів і меценатів.

Крім внесення змін до закону «Про благодійництво та благодійні організації» та податкового законодавства **варто було б також прийняти Закон про меценатство**. Термін «меценатство» згадується в статті 1 Закону України «Про благодійництво і благодійні організації» як специфічна форма благодійництва, але не визначаються його основні ознаки. Нова редакція проекту закону «Про меценатство» №. 6176 від 22.09.2004, розроблена Міністерством культури і туризму України у 2007 році, вже містить не лише більш розроблену термінологію щодо меценатської діяльності, а й систему дер-

³⁶ . УНЦПД матеріали круглого столу: "Як оподатковувати благодійну діяльність? Європейські стандарти в Україні". 23 грудня 2008 р. [Електрон. ресурс] //Український незалежний центр політичних досліджень[веб-сайт]. - Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op>

жавного протекціонізму стимулювання розвитку даної галузі. Після відповідного доопрацювання і узгодження з положеннями Закону «Про благодійництво і благодійні організації» даний проект потрібно подати на розгляд Верховної Ради.

7.4. Новітні форми та тенденції розвитку благодійної діяльності

При внесенні змін до благодійницького та податкового законодавства потрібно також враховувати європейські та світові законодавчі норми, які стимулюють розвиток новітніх форм та тенденцій розвитку благодійної діяльності. Серед них можна назвати:

1) **Відсоткова філантропія** – правова норма ряду країн Східної Європи, зміст якої полягає у можливості переадресувати 1% сплаченого податку на суспільні/культурні потреби безпосередньо окремій організації у цій сфері. Даний механізм надання благодійної допомоги є ефективним засобом залучення широких верств суспільної підтримки розвитку та формування громадської відповідальності за культуру. Відсоткова філантропія сприяє формуванню громадянського суспільства та популяризації благодійної діяльності серед широких верств населення.

2) **Венчурна філантропія (ВФ)** – це галузь благодійної діяльності, в якій моделі приватної власності/венчурного капіталу застосовуються у неприбутковому і благодійницькому секторах. Європейська асоціація венчурної філантропії розробила таке визначення: ВФ – це такий підхід до благодійності, при якому в соціальному секторі застосовуються принципи венчурного капіталу, такі як довготривале інвестування та практична підтримка. Венчурні філантропи працюють у партнерстві з широким колом організацій, які мають чіткі соціальні цілі. Це можуть бути благодійні інституції, соціальні підприємства чи соціально спрямований бізнес із організаційною формою, що відповідає законодавству даної країни та культурним нормам [36].

3) **Ендавмент** – сума коштів або цінних паперів, які вносяться благодійником у банк або небанківську фінансову установу, завдяки чому набувач благодійної допомоги отримує право на використання процентів або дивідендів, нарахованих на суму такого ендавменту. При цьому такий набувач не має права витратити або відчужувати основну суму такого ендав-

менту без згоди благодійника. Фактично всі великі організації культури, музеї, благодійні фонди Заходу мають ендаументи, які складають 10-15% річного прибутку.

Отже, віднаходження фінансування для охорони культурної спадщини, дослідження та реставрації пам'яток повинно спиратися на систему податкових і державних пільг, надання пільгових банківських кредитів меценатам та користувачам спадщини для її відновлення та реставрації.

Пріоритетними напрямками розподілу благодійних пожертвувань на збереження нерухомої культурної спадщини повинні бути заходи з охорони об'єктів нерухомої культурної спадщини в межах районів історичної забудови; ремонтно-реставраційні заходи на об'єктах нерухомої культурної спадщини, які перебувають під загрозою руйнування, причому адресного спрямування.

8. Міжнародне співробітництво в сфері збереження та розвитку нерухомої культурної спадщини.

8.1. Антикризова програма повоєнного відновлення. «План Маршалла» щодо культурної спадщини

На сьогодні Україна, як член міжнародних інституцій, несе відповідальність перед світовим співтовариством за збереження культурної спадщини.

План антикризових дій може включати:

- проведення в Києві в 2015 р світового Конгресу з питань збереження, відновлення та реставрації культурної спадщини України;
- прийняття звернення до міжнародної спільноти;
- впровадження «Плану Маршалла» стосовно культурного надбання: стажування спеціалістів, надання технічної допомоги та методів інвентаризації.

На жаль, дика війна призвела до руйнування багатьох будівель, які заслуговували на те, щоб бути врахованими як «культурна спадщина». Житлові будинки, церкви, замки, університети, школи, театри, бібліотеки і музеї – тобто те, що символізує справжню культурну ідентичність, повинні бути відновлені.

Зважаючи на масові пограбування і руйнації, окупацію і пограбування українського надбання, величезної фінансової потреби, повинен бути заснований **фонд реконструкції, подіб-**

ний американському плану Маршалла, який повинен підживлюватися багатими країнами.

Країни Західної Європи несуть певну відповідальність за східну і південно-східну периферію Європи, яка час від часу протягом століть піддавалася ворожим вторгненням. Розруха впливає на всі країни Європейського співтовариства і, таким чином, завдає величезної шкоди культурній спадщині континенту.

Повоєнне відновлення має бути в центрі уваги, воно має бути першочерговим і проводитися передовими методами, забезпечуючи захист тих, хто постраждав.

Важлива роль має бути відведена **консультантам**. Їх дії повинні бути націлені на відновлення зруйнованої спадщини і історичних арелів, з концентрацією уваги до людей і до їх потреб.

Має бути створена мережа **інформаційних центрів з проблем реконструкції та відновлення**, що працюють на міждисциплінарних засадах, включаючи до свого складу підрозділу університетів, підрядні організації, містобудівників, архітекторів, фахівців з культурної спадщини і т.п. Призначення такої мережі – прямий обмін досвідом.

Угоди про партнерство між містами і місцевими громадами повинні довести свою спроможність у такі часи, коли програми допомоги особливо необхідні.

Зважаючи на невідкладність питання – «відновлення старого або будівництво нового», наступні аспекти повинні розглядатися як пріоритетні:

Яка емоційна значимість для населення зруйнованої або сильно пошкодженої будівлі? Наскільки значимість зруйнованої або сильно пошкодженої будівлі пов'язана з ідентифікацією даного міста, села чи регіону?

Чи є можливим зберегти окремі частини старого при відновленні будівлі, або легше його зруйнувати і відбудувати наново? Завжди необхідно мати на увазі те, що тільки висока архітектурна якість відбудованої наново споруди може служити виправданням для здійснення вибору.

Треба зробити все можливе для того, щоб зберегти оригінальні будівельні матеріали для проведення будь-якої роботи з відновлення та реконструкції.

Наскільки відбудоване наново, що користується формою і мовою нашого часу, є сумісним з історично цінною сутністю?

Типовими прикладами, навіть при тому, що вони ні в якій мірі не пов'язані з війною, були відбудови після пожеж Віндзорського Замку (Windsor Castle)³⁷ і Віденського Хофбургу (Hofburg – імператорський палац)³⁸.

Навіть якщо предмет відбудови – звичайна будівля, яку сильно пошкоджено, потрібне експертне рішення для того, щоб вирішити: чи дозволити бульдозерам знести або зрештою зберегти постраждалий будинок.

Міські громади та місцеві управління охорони пам'яток повинні організувати **сховища для оригінальних будівельних матеріалів**. Після Другої Світової війни дуже багато будівель було відновлено за рахунок використання старої очищеної цегли.

Існує точка зору, що нібито тільки міста, що мають світову значимість, повинні мати перевагу під час проведення міжнародних кампаній підтримки культурної спадщини, і що менш відомими селами і громадами можна знехтувати або виключити їх.

Необхідно враховувати досвід, отриманий під **Фріулі (Friuli)** в Венцоне³⁹ або у **Вірменії (Ленінакан)**⁴⁰.

³⁷ Однією з наймасштабніших була реставрація після пожежі в 1922 році, коли Віндзорський замок придбав сучасні риси, з новим інтер'єром історичного залу Святого Георгія. Також був розбитий новий Ювілейний сад, на честь золотого ювілею Єлизавети II

³⁸ Після пожежі 1992 року приміщення Редутензалу були частково реставровані із збереженням історичного вигляду, частково модернізовані і оснащені сучасним технічним обладнанням для проведення конгресів. Зал був знову відкритий в 1998 році.

³⁹ У 1976 році в північно-східній Італії стався найбільш руйнівний в історії країни землетрус. Він зачепила велику частину Європи, але найбільше постраждала територія Фріулі-Венеція-Джулія. Було зруйновано 35 міст, загинуло 935 людей, ще 2280 були поранені. Венцоне був повністю зруйнований. Майже всі жителі міста загинули. З 1977 року почалося відновлення міста, яке завершилося тільки в 1990 році. Венцоне був заново відбудований камінь за каменем. Частину одного з будинків зберегли як нагадування про трагічні події 1976 року.

Відтворено ратушу 1390-1410 рр. – зараз тут музей історії Венцоне, кафедральний собор св. Апостола Андрія (1308 -1338) та багато інших будинків.

В вигідному становищі перебувають ті громади, які володіють архівом документації по будівлях (плани міської забудови, проекти будівель, фотографії), розташованому, принаймні, в двох різних безпечних місцях і які продумали заходи на випадок лиха.

Як тільки катастрофа сталася, суттєвим є те, щоб допомога в надзвичайних ситуаціях була організована так, щоб в першу чергу гарантувати захист цивільного населення, а потім вже направляти її на порятунок будівель, їх конструктивних частин, а також інших цінних частин типу фресок, елементів художнього оформлення тощо, які повинні бути враховані і каталогізовані.

При виборі претендентів на отримання контрактів, перевага повинна надаватися тим компаніям, чий штат має необхідних фахівців з реконструкції та відновлення. Як у випадку реконструкції старої будівлі так і в разі будівництва нового, повинні застосовуватися випробувані методи і досвід зведення сейсмостійких конструкцій.

Для проведення післявоєнної реконструкції або відновлення після землетрусу ті народи, які уникли таких катастроф, покликані забезпечити гуманітарну допомогу і все те, що є життєво необхідним для того, щоб послабити страждання своїх побратимів, щоб вони могли відновити свої сили для нових починань. Ці величезні завдання вимагають міжнародної солідарності.

⁴⁰ В результаті землетрусу 1988 повністю було зруйновано місто Спітак і 58 сіл; частково зруйновані Ленінакан (нині Гюмрі), Степанаван, Кіровакан (нині Ванадзор) і ще більше 300 населених пунктів. За офіційними даними, 19 тисяч стали інвалідами, загинули щонайменше 25 тисяч людей. Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, який перебував в той момент з візитом в США, запросив гуманітарну допомогу і перервав свій візит, відправившись в зруйновані райони Вірменії. У відновленні зруйнованих районів взяли участь усі республіки СРСР. 111 країн, включаючи Ізраїль, Бельгію, Великобританію, Італію, Ліван, Норвегію, Францію, ФРН та Швейцарію, надали СРСР допомогу, надавши рятувальне обладнання, фахівців, продукти та медикаменти. Була також надана допомога у відновних роботах.

8.2. Шляхи культурного співробітництва й культурних обмінів

Сучасна європейська культура — це передусім цивілізаційний набуток. Але, крім розвинених культурних традицій, укорінених у побуті й щоденній активності європейців, привабливим у європейському досвіді є те, що культура у країнах Європи є сферою відповідальності, за винятком національних урядів, ще й численних та авторитетних міжнародних інституцій ЮНЕСКО, Ради Європи, а також структур Європейського Союзу, які спільно з громадськими організаціями розробляють і впроваджують механізми культурної політики. І ця відповідальність є зовсім не формальною, а має практичні позитивні наслідки для національних культур.

Культурна політика Європейського Союзу, як об'єкт дослідження, може розглядатися з різних позицій:

- вона може цікавити Україну як джерело цінного досвіду, який можна використовувати при аналізі перспектив і наслідків тих чи інших перетворень у гуманітарній сфері;
- вона може містити пропозиції вигідних для України умов інкорпорації до Європи, стимулюючи водночас процеси внутрішнього розвитку культурної галузі.

З іншого боку, і Україна є цікавою для Європи з огляду на багатство власної культури: і традиційної, і сучасної. Говорити про інтеграцію України до європейського гуманітарного простору, що є складовою євроінтеграційних процесів загалом, неможливо без врахування важливості культурного співробітництва й культурних обмінів.

Загалом *представлення української культури в світі* і, зокрема, у Європі можливе на кількох рівнях:

- створення відповідних інформаційно-культурних установ у європейських містах;
- підтримка державою окремих спільних культурно-мистецьких проєктів, ініційованих громадським сектором;
- підтримка програм і проєктів Європейської Комісії та Ради Європи.

Центри української культури діють у місцях, де компактно проживають українські громади. Традиційно подібні центри є осередками діяльності української діаспори. Це означає, що їхні працівники та активісти є зазвичай представниками старшого покоління. Відповідно серед їх програм переважають просвітницькі, фольклорні, на історичну тематику.

Модернізуючи існуючі центри, потрібно зважати на те, що первісно їхнім призначенням було задоволення потреб діаспори, а не представлення інтересів української культури за кордоном. Для того, щоб викликати певний інтерес і відкрити перспективи співпраці у сфері культури та мистецтва, треба врахувати такі моменти:

- для підняття авторитету нашої держави на міжнародному рівні необхідно залучити до діяльності подібних установ молодих фахівців, у т.ч. з менеджменту культурної галузі;
- представляти не лише традиційну архітектуру, а й сучасну;
- не обов'язково розташовувати подібні заклади у столицях, потрібно звернути увагу на міста, з якими Україна може мати культурні зв'язки, але які не є офіційними центрами або містами з великою кількістю населення.

Участь у європейських проектах, ініційованих Радою Європи, Європейської Комісією, іншими провідними інститутами ЄС, дає можливість не лише інтегруватися до європейської культури, а й сприяє виробленню сучасних механізмів взаємодії влади і громадськості. Зокрема, програму Європейської Комісії «Європейська столиця культури» неможливо реалізувати поза такою взаємодією. Ця й подібні європейські ініціативи передбачають поєднання громадської активності (а в реалізації подібних проектів зацікавлені не лише культурні діячі, а й мешканці міст-претендентів на участь) і дій влади, підтримуючи широкий спектр громадських обговорень готовністю державних установ реагувати на пропозиції громадськості й конкретними кроками сприяти їх втіленню.

Наприклад, у Польщі на етапі вироблення стратегій підготовки до участі у програмі *«Європейська столиця культури»* конкурували міста Гданськ, Люблін, Катовіце, Варшава і Вроцлав. У результаті переміг Вроцлав, який одержить нагороду в розмірі 1,5 млн. євро і просуватиме польську культуру в Європі в 2016 р. Разом із Вроцлавом функцію європейської столиці культури виконуватиме в 2016 р. одне з міст Іспанії. Показово, що Люблін створив прецедент, готуючи заявку на конкурс, запропонував провести місяць європейської культури в українському місті Львів.

Іншим важливим для України проектом є пілотний проект Регіональної програми «Київська ініціатива» Ради Європи

та Європейської Комісії *«Реабілітація культурної спадщини історичних міст»*, до реалізації якого долучилося Міністерство культури та представники виконавчої влади на регіональному рівні. Особливість проекту полягає в тому, що підхід до спадщини не обмежується заходами щодо вивчення, обліку, музеєфікації, охорони й реставрації об'єктів культурної спадщини. Вона розглядається як засіб для максимального задоволення потреб місцевої громади, створення нових робочих місць, збільшення туристичної привабливості регіону, залучення інвестицій.

Проте українська держава, якою б багатою культурою вона не володіла, не зможе здобути собі авторитету на міжнародному рівні, якщо буде виступати лише в ролі учасника європейських культурних ініціатив. Нині постає питання про те, з якими ініціативами може виступити Україна, крім пасивної чи навіть активної участі в іноземних проектах. З-поміж них можуть бути *запрошення на програми-студіювання із забезпеченням стипендій для учасників, або на творчі програми з мистецьких обмінів*. Наприклад, Польща створила цікавий прецедент, заснувавши стипендіальну програму «Вілла Деціуша» у Кракові. Польська сторона оплачує митцям перебування у країні протягом певного терміну, щомісяця ця сума становить 3 тис. злотих (750 євро), за що митець повинен «розрахуватися» перед Польщею допомогою в організації авторських вечорів, зустрічей, семінарів, а також у встановленні контактів із видавцями та літературними критиками своєї країни.

Звичайно, з державного бюджету складно виділити кошти на реалізацію подібних проектів, але вітчизняним професіоналам у сфері культурної політики було б цілком до снаги виявити свій організаторський потенціал, ініціювавши конкурс проектів у тій чи іншій галузі культури, забезпечивши систему певних пільг для приватних інвесторів цієї акції.

Зростанню державного престижу сприяло б заснування *Національної премії з відзначення зарубіжних діячів у будь-якій галузі культури* чи мистецтв. Така відзнака розповідала б світові про Україну, засвідчувала б її культурний рівень і широке коло інтересів. Українські письменники щороку ревниво обговорюють: кого можна висунути на Нобелівську премію у сфері літератури. Але найперша асоціація, яку викликає Нобелівська премія, це асоціація зі Швецією, її культурними

традиціями. Тож час замислитися про заснування української нагороди для неукраїнських діячів культури і мистецтв, яка підніме авторитет нашої держави та заохотить інтерес до її традицій.

Утім, необхідно також зауважити, що на рівні державної політики дуже важливо знаходити баланс між **розумінням культури як престижу** (проекти-презентації на міжнародному рівні, інвестиції в національні «візитівки», якими можуть бути культурні споруди в центральній частині міст, особливо у столиці) та **як внутрішнього інтересу громадян**, т.зв. щоденної культури в містах і селах. Нехтування цим інтересом, навіть на користь культури як престижу, є неприпустимим. Натомість поєднання високої культури із масовою, професійною з аматорською це і є завдання, яке вирішує соціальна функція культури за умов вивіреного планування та вмілого впровадження культурної політики. Резюмувати це доречно думкою відомих експертів у галузі культурної політики, що держава не повинна виступати в ролі арбітра культурних цінностей, натомість мусить модерувати ті чи інші суспільні дискусії та обговорення http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kultura_Zdioruk-beb1d.pdf

8.3. Залучення зарубіжних фахівців для участі у вирішенні найважливіших питань збереження культурної спадщини міста

Процеси інтеграції у світовому співтоваристві, прискорення «відкриття» національних систем для впливу ззовні, сформували необхідність уніфікації національного законодавства. Удосконалення системи державного управління, дієвий контроль за здійсненням пам'яткоохоронної політики головні чинники поліпшення стану охорони культурної спадщини України. Разом з тим необхідно запобігати надмірній відкритості до ринкових та глобалізаційних процесів, доволі небезпечних для національної культури. Охорона культурного надбання є пріоритетом держави і вимагає не формального приєднання до міжнародних актів, а відповідної адаптації до міжнародних стандартів з урахуванням національних традицій. Необхідно створити умови поєднання окремих елементів міжнародної та національної охорони культурних цінностей у відносно цілісну систему. А розвиток міжнародної співпраці допоможе перетво-

ренню та удосконаленню системи охорони спадщини, сутність якої буде визначатися формулою «збереження через розвиток, розвиток через збереження».

Використання просвітницької діяльності та науково-освітнє забезпечення щодо сталого розвитку туризму на місцевому рівні. Проведення семінарів, круглих столів, конференцій з метою формування постійного моніторингу внутрішнього та міжнародного туристичних ринків, стану місцевого туристичного ресурсу.

9. Популяризація збереження культурної спадщини.

Соціальні та освітні програми

9.1. Комплексна програма удосконалення спеціалізованої професійної освіти із підготовки кадрів

Необхідно готувати кадри для сфери охорони культурної спадщини та підвищувати їх кваліфікацію. Для цього слід забезпечити:

- запровадження **сертифікації фахівців-реставраторів** (науківців, проєктантів, виробничників) з подальшим її систематичним проведенням (Національна спілка архітекторів України);
- запровадження **атестації фахівців-дослідників** у сфері охорони пам'яток археології з подальшим її систематичним проведенням;
- підготовку та перепідготовку фахівців з питань охорони пам'яток у навчальних закладах усіх рівнів акредитації;
- розроблення **переліку спеціальностей у сфері охорони культурної спадщини**, в тому числі для наукових установ та навчальних закладів усіх рівнів акредитації;
- **підготовку фахівців-реставраторів у вищих навчальних закладах**, підвищення їх кваліфікації у вітчизняних спеціалізованих реставраційних організаціях, а також сприяння їх підготовці в організаціях і навчальних закладах інших держав (за участю МОН, Мінкультури, Національної спілки архітекторів України, МЗС);
- **підготовку та видання підручників** і навчально-методичних посібників для фахівців з пам'яткоохоронної і реставраційної справи.

9.2. Підвищення ролі громадськості та громадських організацій в сфері розвитку культурної спадщини

Збереження пам'яток відноситься до функцій державної влади, але разом з тим не може обійтися без суспільної підтримки. Так, велику роль в США і Канаді відіграють Національні трасти, які опікуються місцями історико-культурного та природного значення. Для них встановлені особливі привілеї від парламентів та конгресу, пільги в оподаткуванні майна та комерційної діяльності.

Неурядові товариства, об'єднання, фонди, маючи щільні взаємозв'язки з громадськістю через засоби масової інформації, освітні заклади, великою мірою впливають на формування культурної політики держави взагалі та пам'яткоохоронної справи зокрема. Благодійництво підтримується державними структурами, а благодійні внески позбавляються від сплати податків. Нерухомість, яка передається власником під опіку благодійного товариства або фонду, звільнюється від сплати податку на спадщину

Найбільш потужними неурядовими організаціями в Україні є Товариство охорони пам'яток історії та культури, створене у 1966 р., а також ***творчі спілки – Національні спілки архітекторів, художників, журналістів***, які мають певний вплив на громадську думку. Внесок громадських організацій у вивчення, виявлення, охорону, збереження пам'яток досить значний. Проте, вони фактично позбавлені державної підтримки, їх юридичний статус не дозволяє кардинально впливати на проблеми, що виникають в пам'яткоохоронній галузі. Залучення уваги широкої громадськості до проблеми стану національної культурної спадщини одне з головних завдань, які ставлять перед собою сучасні громадські організації.

Створення Єдиного громадського центру дослідження та збереження культурної спадщини при Національній спілці архітекторів України для координації волонтерської та студентської діяльності постійного моніторингу історичних ареалів, обмірів, складання облікових карток, розробки ескізних проєктів регенерації сприятиме залученню громадян до пам'яткоохоронної роботи.

Дуже цікавим є унікальний приклад відновлення історичної спадщини коштом і зусиллями приватних осіб – це ***реновація «Замку Радомишль»***

<http://rcchd.icomos.org.ge/?l=E&m=4-4&JID=3&AID=28&l2>

Занедбаний млин, перетворений в «Замок Радомисль» – музей домашньої ікони з експозицією «Душа України», яка складається з понад 5000 тис. ікон XVII-XXI ст. з усіх регіонів України, – став прикладом створення популярного й активно відвідуваного приватного музею. За півтора роки діяльності у комплексі побувало вже майже двадцять тисяч відвідувачів. Сьогодні у замку, окрім музею, функціонують виставкова зала для змінних експозицій, концертна зала, обрядова зала для розпису молодят, зала для проведення конференцій і семінарів, міні-готель з відтвореними інтер'єрами 18-19 століть, відроджена папірня.

Сьогодні історико-культурний комплекс «Замок Радомисль» є величною архітектурною спорудою загальною площею 2500 кв.м., що поєднує у собі декілька визначних історичних ролей фортифікації, давньої паперової мануфактури, музею українських домашніх ікон, ландшафтного парку, парку скульптур, пам'ятника на воді.

Архітектурний ансамбль витримано в стилі фортифікаційної споруди, з притаманною їй аскетичністю, величчю та функціональністю. Концертна зала замку призначена для камерної музики, її акустика відповідає найвищим європейським стандартам. У цих стінах вже виступали відомі музиканти і співаки.

«Замок Радомисль» – учасник та перший в Україні дипломант проекту Ради Європи «Via Regia – культурний шлях Ради Європи» є одним з найцікавіших туристичних об'єктів культурного шляху, що проходив через 8 європейських країн ще 1500 років тому.

«Замок Радомисль» продовжує активну громадську діяльність – співпрацює з молодими художниками, скульпторами, народними майстрами, колекціонерами та меценатами щодо організації та проведення майстер-класів, виставок предметів історії, культури та мистецтва. На останніх пленерах побували і молоді, і видатні художники України. В залах замку готують свої курсові роботи студенти культурологічних і релігійних вищих навчальних закладів.

Комплексний підхід до популяризації спадщини включає широкий спектр можливих форм застосування: це – публікації

та виступи в ЗМІ; проведення масових заходів і акцій, в тому числі протестних; створення інформаційних стендів; організація тематичних виставок.

Активізація України у світових та загальноєвропейських процесах, формування уявлення про нашу державу як країни з багатою культурою спадщиною, потребують широкої інформаційно-популяризаторської діяльності для підвищення міжнародного авторитету держави.

Проте основними завданнями можна вважати **виховання культурного менталітету українського суспільства, підвищення рівня обізнаності про необхідність охорони культурної спадщини, боротьба з вандалізмом**. Державна політика повинна перетворити освіту в галузі охорони культурної спадщини в один із ключових елементів стратегії розвитку держави.

9.3 Соціальна програма збереження культурної спадщини

Історичне середовище, нерухома спадщина України стає нині також **об'єктом соціального захисту**. В державі знищено навіть реставраційну галузь; бюджетне фінансування, що і донині проводилось за залишковим принципом, а в умовах економічної кризи та військового стану стає зовсім неможливим.

Отже, наразі найбільш актуальними стають соціальні програми збереження, обліку та популяризації культурної спадщини із залученням широких верств населення.

Що передбачає програма?

В стратегічному плані – перехід від охорони окремих пам'яток до збереження і розвитку середовища в цілому (Cultural Heritage Development vs Preservation), його активної адаптації до сучасних потреб, створення умов до збереження історичної пам'яті.

Залучення широких верств населення молоді, волонтерів, професіоналів різних рівнів, меценатів, політиків до всіх етапів роботи із спадщиною.

Перший етап – **виявлення нових та моніторинг існуючих об'єктів**. Волонтери-експерти, краєзнавці, архітектори, реставратори та всі, небайдужі до історичної спадщини, проводять постійний моніторинг та виявлення нових об'єктів культурної спадщини. Популяризація цієї діяльності, що буде проводитися через соціальні мережі, електронні видання та інші ЗМІ, поступово підвищуватиме значимість та цінність кожного на-

селеного пункту з його неповторною історією та недооціненими об'єктами спадщини. Такі дослідження можуть проводитися у вигляді маршрутів вихідного дня, короткого відпочинку з ознайомленням з історією краю в межах кожної області чи району.⁴¹

Інформація щодо виявлених пам'яток з фотофіксацією повинна направлятися до Єдиного громадського центру дослідження та збереження культурної спадщини, створеного наразі при Національній спілці архітекторів України. Тут з нею попередньо працюють експерти-волонтери, обробляючи та систематизуючи матеріали.

Другий етап – **обміри, фотофіксація та складання облікових карток**. Студенти профільних вишів (архітектори, дизайнери) 1-2 курсів в рамках обмірної практики можуть проводити обміри щойно виявлених об'єктів, збирати і доповнювати історичну довідку, складати облікові картки.⁴² Далі облікова інформація передається в Управління охорони культурної спадщини, звідки подають ці об'єкти до включення в Реєстр. Для прискорення процесу (експертні ради з такими повноваженнями існують лише при деяких державних установах) можливо створення Громадських експертних рад.

Третій етап – **розробка проектів реставрації, довідок та паспортів**. Студенти старших курсів розробляють паспорти об'єктів, переводять обміри в електронний вигляд, в разі потреби розробляють тривимірні моделі. Сертифікованими професіоналами із залученням студентів розробляються проекти адаптації, реставрації та пристосування окремих об'єктів; проекти регенерації кварталів та фрагментів середовища. Пріори-

⁴¹ Подібні роботи вже проводяться, наприклад в Київській області під керівництвом архітектора І. Бикова та віце-президента НСАУ, зав.каф. дизайну інтер'єру НАУ О.Олійник.

⁴² Такий пілотний проект також вже було розпочато в червні 2014 р. в рамках обмірної практики студентів-дизайнерів НАУ, які провели обміри та склали картки на п'ять щойно виявлених об'єктів. Робота проводилася п'ятьма групами з різною кількістю студентів від трьох до десяти, в залежності від складності об'єкту. Кожною групою керував викладач або експерт-реставратор. Попередньо проводились заняття з техніки безпеки та навичок польової роботи, надавався перелік необхідного обладнання та транспорт.

тетом в розробці таких програм повинно бути забезпечення прав, в першу чергу, існуючого середовища, як носія історичної пам'яті нації, та людей, що проживають або користуються цими пам'ятками.⁴³ Проекти подаються на розгляд Експертних рад, які, в свою чергу, вибирають проекти до реалізації.

Навіть реалізація цих попередніх етапів забезпечить наявність документації на більшість пам'яток, а, значить, і можливість їх відновлення або реставрації, якщо пам'ятка зазнає якихось втрат.

Четвертий етап – ***віднаходження фінансування для реставрації пам'ятки*** – повинен спиратися на розробку певних податкових пільг, надання пільгових банківських кредитів користувачам спадщини для її відновлення та реставрації.

Проте існує можливість і залучення приватних коштів не інвесторів, а меценатів. Мова повинна йти саме про відродження інституту меценатства та заохочення власників у вигляді державних пільг та бонусів. Так, можливе проведення соціальних акцій серед забезпечених людей «Обери собі пам'ятку»: кожна пам'ятка архітектури, що потребує захисту і допомоги, закріплюється за певною людиною, інституцією або підприємством, які утримують її, відновлюють та реставрують за затвердженим проектом. На фасаді будинку встановлюється табличка з іменами меценатів, держава створює умови для забезпечення соціального захисту спадщини.

Отже, метою Програми є ***розвиток і збереження історико-архітектурного середовища України із активним залученням широких верств населення*** для дослідження, моніторингу, розробки проектів реставрації та раціонального використання нерухомих об'єктів культурної спадщини, а також приватних коштів для соціального захисту та забезпечення реалізації проектів.

⁴³ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича також в програмі обмірної практики передбачає вивчення методів обмірювання й графічної фіксації пам'ятників архітектури щодо предмету їхнього вивчення й реставрації.

Кожна територія України є потенційно привабливою і не-повторною – це джерело прибутку від туризму, спосіб залучення місцевого населення та підвищення патріотизму.

9.4. Популяризація спадщини та благодійницької діяльності

Значною проблемою в контексті популяризації благодійницької діяльності є недостатній рівень висвітлення цієї діяльності у ЗМІ, а відтак недостатній рівень обізнаності населення про благодійницькі заходи. Соціологічні дослідження, проведені Фондом «Демократичні ініціативи»⁴⁴ демонструють, що інформативність ЗМІ щодо питань благодійної діяльності в період 2006-2010 поступово знижувалась – роль телебачення зменшилася на 13%, преси на 12%, радіо на 8% (проте зросла роль Інтернету до 5%). Певна частина респондентів (18%) вважає, що насправді інформація про благодійництво та громадську діяльність була на той час фактично відсутня. Дослідження також вказують на неоднозначність думок населення щодо оцінок благодійництва: вірять у хороші історії про благодійництво 35%, не вірять 33%, решта не змогла дати певної відповіді. Тож низька інформаційна кампанія значною мірою унеможливило подолання негативних стереотипів та формування позитивного ставлення у суспільній свідомості щодо благодійної діяльності. Слід відзначити також недостатню зацікавленість владних структур у підтримці благодійницьких заходів.

Слід зазначити, що зріст патріотизму української нації під час подій 2014 року привів до спалаху благодійницької діяльності, проте переважна більшість благодійних коштів населення спрямовується на допомогу армії, пораненим та хворим дітям. Разом з тим не слід забувати, що історичне середовище, нерухома спадщина України стає нині також об'єктом соціального захисту та її права повинні враховуватись в соціальних програмах так само, як соціально незахищених верств населення – інвалідів, дітей та людей похилого віку.

⁴⁴ Результати загальнонаціонального опитування: «Благодійна Україна: практика та ставлення населення України до благодійництва» [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.philanthropy.org.ua/filestorage/File/Survey.pdf>

Значну увагу потрібно приділяти формуванню серед громадян іміджу **престижності статусу «благодійника» та «мецената»**. Зокрема, у Франції одним з таких стимулюючих механізмів є щорічна спонсорська премія «Les Oscars», заснована у 1980 році незалежною організацією Admical. Премія має національний статус, а її основною ідеєю є заохочення розвитку благодійництва у сфері культури.

В Україні подібні ініціативи проявляють певні громадські організації та фонди. Зокрема, Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000», Всеукраїнський благодійний фонд «Дитячий світ» та інші структури організують конкурс «Благодійник року», на Чернігівщині започатковано конкурс «Благодійник року» імені меценатів Тарновських. Варто було б відповідним Президентськими указом організувати щорічний конкурс «Меценат року», затвердити відповідні державні нагороди за благодійницьку та меценатську діяльність, які б вручалися особисто Президентом України з висвітленням у ЗМІ.

Необхідно створити механізм більш широкого залучення приватних коштів меценатів. Інвестиції в історичну спадщину – річ небезпечна для збереження спадщини; не треба ставити собі за мету, вкладаючи кошти в розвиток культурної спадщини, отримання від цієї діяльності найшвидшого прибутку. Тому мова повинна йти саме про відродження інституту меценатства та заохочення власників у вигляді державних пільг та бонусів. Так, можливе проведення соціальних акцій серед забезпечених людей щодо захисту і розвитку культурної спадщини, які утримують її, відновлюють та реставрують за затвердженим проектом.

Підготовка та видання підручників, книжок для дітей і навчально-методичних посібників для фахівців з пам'яткоохоронної і реставраційної справи теж є нагальним питанням.

Пропонується здійснити такі заходи з **популяризації та розвитку об'єктів культурної спадщини:**

забезпечення видання науково-методичної, навчальної літератури з питань дослідження, охорони та реставрації пам'яток;

сприяння діяльності громадських, науково-дослідних, проектних організацій, підприємств будівельних матеріалів, спеціалізованих організацій та майстерень у питаннях охорони культурної спадщини;

розроблення пропозицій щодо створення нових історико-культурних заповідників та археологічних парків;

забезпечення музеєфікації найбільш цінних і видовищних об'єктів культурної спадщини;

сприяння залученню об'єктів культурної спадщини до національних і міжнародних туристичних маршрутів; підготовка і видання інформаційних проспектів, туристичних карт, а також ілюстрованих путівників музеїв, заповідників, по найбільш визначних пам'ятках та історичних місцях України (з їх відповідною категоризацією);

включення до навчальних планів навчальних закладів заходів з ознайомлення учнів та студентів з визначними об'єктами культурної спадщини України, навчальних курсів з пам'яткознавства;

сприяння діяльності в Україні міжнародних пам'яткоохоронних фондів та організацій, зокрема Українського комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), Українського комітету міжнародної ради музеїв (ICOM);

вивчення питання щодо умов вступу України до Європейської мережі археологічних парків (EXARS) та до Міжнародного центру вивчення, охорони та реставрації культурних надбань (ICCROM); підготовка пропозицій щодо доповнення Списку всесвітньої спадщини об'єктами культурної спадщини України;

забезпечення виконання міжнародних договорів України з охорони пам'яток, ратифікованих Верховною Радою України.

Засоби масової інформації та зокрема Інтернет значною мірою впливають на формування історичної пам'яті українського народу. Але їхній потенціал не використовується повною мірою.

Потрібно активізувати зусилля відповідних державних структур на підвищення ефективності використання ЗМІ та зокрема Інтернету в даній сфері, насамперед – посилити державний протекціонізм щодо відношення до масових друкованих та електронних видань, створення національної стратегії оцифрування національної культурної спадщини та збереження цифрового контенту, зокрема створення електронних бібліотечних фондів української книги (в тому числі пам'яткоохоронної тематики).

Відповідними державним структурам слід розробити заходи щодо забезпечення умов інтеграції вітчизняних електронних бібліотечних ресурсів з зарубіжними бібліотечними фондами, представленими в електронному вигляді. Необхідно також розробити *Програму популяризації вітчизняної історико-культурної спадщини*, зокрема створення експозицій у віртуальному просторі. Реалізація цих проектів сприятиме підвищенню ефективності державної політики пам'яті та формуванню позитивного іміджу України як європейської країни з багатою культурно-історичною спадщиною.

10. Першочергові заходи. Висновки. Очікувані результати

Реалізація Концепції повинна дати поштовх позитивним зрушенням у сфері охорони культурної спадщини. Це стосується передусім усвідомлення суспільством необхідності збереження пам'яток для нинішнього і майбутніх поколінь як важливого чинника патріотичного виховання громадян, розвитку національної свідомості Українського народу, підтримки національно-культурної самобутності національних меншин в Україні.

Реалізація Концепції сприятиме:

удосконаленню нормативно-правової бази у сфері охорони культурної спадщини;

поліпшенню фінансування заходів із збереження та використання пам'яток, залученню інвестицій до цієї сфери, що повинно забезпечити скорочення у 2015 році видатків державного бюджету на пам'яткоохоронні заходи, спрямованих на збереження і реставрацію пам'яток;

розвиткові туристичної галузі;

входженню України до європейської спільноти як держави, що виконує свої міжнародно-правові зобов'язання у сфері охорони культурної спадщини.

Контроль за реалізацією Концепції має здійснювати Міністерство культури України за участю інших міністерств, центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Першочерговим питанням є також проведення в Києві в 2015 р. світового *Конгресу з питань збереження, відновлення та реставрації культурної спадщини України* з прийняттям звернення до міжнародної спільноти. Україні необхідний аналог *«Плану Маршалла» стосовно культурного надбання* ста-

жування спеціалістів, надання технічної допомоги та методів інвентаризації. Зважаючи на масові пограбування і руйнації, окупацію і пограбування українського надбання, величезної фінансової потреби, повинен бути заснований фонд реконструкції, подібний американському плану Маршалла, який повинен підживлюватися багатими країнами.

Країни Західної Європи несуть певну відповідальність за східну і південно-східну периферію Європи, яка час від часу протягом століть піддавалася ворожим вторгненням. Війна і розруха в Україні впливає на всі країни Європейського співтовариства і, таким чином, завдає величезної шкоди культурній спадщині континенту.

Важлива роль має бути відведена консультантам, їх дії повинні бути націлені на відновлення зруйнованої спадщини і історичних ареалів, з концентрацією уваги до людей і до їх потреб. Має бути створена **мережа інформаційних центрів з проблем реконструкції та відновлення**, що працюють на міждисциплінарних засадах, включаючи до свого складу підрозділу університетів, підрядні організації, містобудівників, архітекторів, фахівців з культурної спадщини і т.п. Призначення такої мережі – прямий обмін досвідом.

На сьогодні **понад 300 пам'яток архітектури національного значення потребують проведення найневідкладніших протиаварійних та консерваційних робіт**. Враховуючи, що державне забезпечення галузі було й буде незначним, слід забезпечувати **участь недержавних фінансових фондів** у справі збереження об'єктів культурної спадщини.

Розв'язання проблем пам'яткоохоронної сфери, її розвиток та фінансове забезпечення потребують і **вдосконалення нормативно-правової бази**. Актуальним, зокрема, є питання внесення змін до Земельного кодексу України, до Кримінального кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення, що стосуються відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, фізичних осіб за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини.

Слід передбачити **систему податкових пільг** в частині звільнення від плати за землю заповідників, пільгове оподаткування прибутку при проведенні пам'яткоохоронних робіт, однак необхідно також врегулювати питання заохочення фізич-

них та юридичних осіб до участі у фінансуванні заходів із збереження об'єктів культурної спадщини, зокрема шляхом надання їм відповідних пільг.

Потребує подальшого вдосконалення система обліку, використання, консервації, реставрації, музеєфікації об'єктів культурної спадщини, контролю за виконанням власниками, уповноваженими ними органами, користувачами зобов'язань щодо утримання пам'яток у належному стані.

Словник термінів

Автентичність – термін походить від пізньо-латинського *authenticus* – справжній, достовірний. Згідно ДБН А.2.2-6-2008 «Автентичність – це ознака (характеристика) пам'ятки, що полягає в достовірності її задуму, проектування, спорудження і застосованих вихідних матеріалів (субстанції) та технологій і дозволяє розглядати даний об'єкт як документ історії та твір архітектурного мистецтва і як оригінал; істотні модифікації і доповнення, набуті пам'яткою протягом історичного розвитку, можуть розглядатися як складова частина автентичності (відповідного історичного періоду)».

Термін «автентичність» – багатозначний і використовується часто в значеннях, суть яких протирічить одна одній. Автентичний матеріал стіни фіксує не автентичний вигляд споруди, а автентичний вигляд споруди вимагає застосування не автентичного матеріалу для його відтворення, тощо.

Згідно закону «Про охорону культурної спадщини»

Культурна спадщина – сукупність об'єктів культурної спадщини, успадкованих населенням місцем від попередніх етапів його розвитку.

Об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

Нерухомий об'єкт культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного,

гічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

Пам'ятка культурної спадщини (далі **пам'ятка**) – об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Охорона культурної спадщини – система заходів для забезпечення захисту, збереження, використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини.

Предмет охорони об'єкта культурної спадщини – характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою. Тут є певні протиріччя визначень: «Предмет» – це матеріальна річ, скоріше за все автентична, а «властивість» – це річ нематеріальна, а відтак і не обов'язково автентична.

Зміна об'єкта культурної спадщини – дії, що призводять чи можуть призвести до часткового або повного зникнення предмета охорони культурної спадщини.

Територія пам'ятки – земельна ділянка пам'ятки в її історичних і природних межах. Термін не зовсім зрозумілий, який дає можливість неоднозначного трактування.

Зони охорони пам'ятки – встановлювані навколо пам'ятки охоронна зона, зона регулювання забудови, зона охоронюваного ландшафту, зона охорони археологічного культурного шару, в межах яких діє спеціальний режим їх використання з метою забезпечення сприятливих умов для збереження пам'ятки.

Історичне населене місце – місто, селище чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку, та занесене до Списку історичних населених місць України.

Історичний ареал населеного місця – частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку.

Зона охорнюваного ландшафту - природна чи переважно природна з розосередженою іншою традиційною забудовою територія за межами охоронної зони, з якою пам'ятка має активний візуальний зв'язок. Вона визначається для збереження і реабілітації природних територій та утворень, які є характерним історичним середовищем пам'ятки і відіграють важливу роль в образі населеного місця або окремого пейзажі, що містить пам'ятку.

Територія пам'ятки ландшафту – це земельна ділянка, на якій розташована пам'ятка ландшафту з усіма складовими, і яка пов'язана з нею історично і функціонально та забезпечує збереженість і функціонування пам'ятки ландшафту як об'єкта культурної спадщини.

Консервація – сукупність науково обґрунтованих заходів, які дозволяють захистити об'єкти культурної спадщини від подальших руйнувань і забезпечують збереження їх автентичності з мінімальним втручанням у їх існуючий вигляд.

Музеефікація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування.

Пристосування – сукупність науково-дослідних, проектних, вишукувальних і виробничих робіт щодо створення умов для сучасного використання об'єкта культурної спадщини без зміни притаманних йому властивостей, які є предметом охорони об'єкта культурної спадщини, в тому числі реставрація елементів, які становлять історико-культурну цінність.

Реабілітація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини (приведення їх у стан, придатний для експлуатації).

Ремонт – тут: сукупність обґрунтованих заходів на об'єктах культурної спадщини, що забезпечують їх функціонування, покращення технічного стану та фізичне збереження в існуючому вигляді і не зачіпають історичної субстанції, конструктивних і декоративних елементів цих об'єктів та не змінюють характеристичних властивостей, які є предметом охорони пам'ятки.

Ремонтно-реставраційні роботи – сукупність виробничих заходів щодо збереження об'єктів архітектурної спадщини на

основі науково-проектної документації, які включають консервацію, реставрацію, реабілітацію та пристосування.

Реставрація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням їх автентичності.

Згідно ДБН А.2.2-6-2008 терміни, яких немає в законі «Про охорону культурної спадщини»;

Дослідження пам'ятки – науково-пошукова та науково-практична діяльність, спрямована на одержання нової інформації про об'єкт культурної спадщини, його історію, історичні зміни та характер середовища.

Науково-проектна документація – затверджена в установленому порядку сукупність матеріалів для консерваційних, реставраційних чи реабілітаційних робіт на пам'ятках, що вміщують необхідні архітектурні обміри, натурні та архівні дослідження, фотофіксацію, креслення, розрахунки, схеми, обґрунтування прийнятих рішень тощо.

Науково-проектна робота – робота, пов'язана із створенням проектної документації для ремонтно-реставраційних робіт на основі натурних та архівних дослідних робіт.

Науково-проектні роботи – комплекс робіт з досліджень, науково обґрунтованих проектних рішень та розроблення проектно-кошторисної документації на консервацію, реставрацію, реабілітацію, пристосування об'єктів архітектурної спадщини та регенерацію об'єктів містобудівної спадщини.

Використана література

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141)
2. Закон України «Про охорону культурної спадщини»
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
3. *Сердюк О.М., Бобровський Т.А., Кириленко Л.М.* Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини — Чернігів: ВАТ «РВК «Деснянська правда», 2011 – 796 с.
4. *Олійник О.* Проблеми формування національної політики України щодо культурної спадщини [Електронний ресурс]: сайт „Regional Co-operation For Cultural Heritage Development”. Режим доступу: <http://rcchd.icomos.org.ge>
5. *Прибега Л.В.* Національна нормативно-правова та міжнародна охорона культурної спадщини. – Спадщина. Інформаційний ресурс Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень.
6. *Вечерський В.В.* Спадщина містобудування України. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 С.
7. *Андрес Г.О.* Історична та культурна спадщина. // Аналітичний огляд. Культурна політика в Україні (підготовлений в рамках участі України в програмі оглядів національних культурних політик Ради Європи). Під ред. О. Гриценка. – К.: УЦКД. 2007. С. 60-65.
8. <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=325442>.
9. *Чупрій Леонід.* Благодійництво у сфері збереження та популяризації історико-культурної спадщини. – Режим доступу:
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26751/25-Chupriy.pdf?sequence=1>
10. *Сердюк О.* Попередній Список всесвітньої культурної спадщини. Проблеми та перспективи. – Режим доступу:
<http://www.spadshina.org.ua/index.php?SID=11&itemID=231>
11. *Пламеницька О.А.* Казус «предмету охорони» пам'ятки архітектури як методологічна проблема / Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. Вип. 21.– К., 2013.– С. 133-146.
12. Співробітництво України з ЮНЕСКО у сфері охорони культурної спадщини: стан та перспективи (оглядова до-

відка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованих документів 2011-2013 рр.) Випуск 8/5, 2013 р.
http://nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematch_ogliadi/2013/Lunesko.Pdf

13. *Здіорук С. І.* Культурна політика України: національна модель у європейському контексті: аналіт. доп. / С. І. Здіорук, О. М. Литвиненко, О. П. Розумна; за ред. С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2012. – 64 с.
14. http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BE%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2_%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%AE%D0%9D%D0%95%D0%A1%D0%9A%D0%9E_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96
15. Narodowy Instytut dziedzictwa
http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/
16. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (статті 810).
17. *Пламєницька О.* Ціннісна категоризація архітектурної спадщини у Державному реєстрі пам'яток містобудування і архітектури України / О. Пламєницька // Теорія та історія архітектури і містобудування: Зб. наук. праць Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування. – Вип. 6. К., 2005. – С. 313–328.
18. Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини. К.: Фенікс, 2008. С. 127, 147.
19. *Черкес Б. С.* Національна ідентичність в архітектурі міст. Монографія. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2008. – 268 с.
20. *Лосицький Ю., Власова Т.* Про архітектурну історичну спадщину // Архітектура України: 1992. – № 1. – С. 16-18.
21. *Лосицький Ю.* До питання архітектурних копій у відтворенні Національного архітектурного спадку. [Електронний ресурс]: сайт Спадщина. – Інформаційний ресурс Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. Режим доступу:
<http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=32&itemID=38>

22. *Прибега Л.В.* Сучасна архітектура в історичному середовищі міста. Концептуальний аспект. [Електронний ресурс]: сайт Спадщина. Інформаційний ресурс Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. – Режим доступу:
<http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=32&itemID=71>
23. *Маслов Ю.А.* Основные положения политики стратегии сохранения недвижимого культурного наследия Киева. [Електронний ресурс]: сайт «Regional Co-operation For Cultural Heritage Development». Режим доступу:
<http://rched.icomos.org.ge/?l=G&m=4-4&JID=1&AID=3&l2>
24. *Олейник Е.* Международное сотрудничество для сохранения и развития культурного наследия. Доклад на конференции НСАУ «Украина в мировом архитектурном сообществе» 7.11.2013. [Електронний ресурс]: сайт www.nsau.org Режим доступу:
[http://nsau.org/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/430/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%9D%D0%A1%D0%90%D0%A3%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%8B%D0%9E%D0%9B%D0%95%D0%99%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BB%D1%8F%D1%81%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%8F%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE7.11.2013%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%B8%D0%9D%D0%A1%D0%90%D0%A3%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%](http://nsau.org/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/430/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%9D%D0%A1%D0%90%D0%A3%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%8B%D0%9E%D0%9B%D0%95%D0%99%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BB%D1%8F%D1%81%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%8F%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE7.11.2013%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%B8%D0%9D%D0%A1%D0%90%D0%A3%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%8)

82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%81%D0%B
E%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2
%D0%B5

25. ДБН Б.2.2-3:2012 Склад та зміст історико-архітектурного плану населеного пункту /Офіційний сайт Мінрегіонбуду [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/attachments/files/bydivnitstvo/tehnichne-regulyuvannya/normuvannja/DBN_B.2.2-3-2012.pdf
26. Про схвалення Концепції проекту Земельного кодексу України у новій редакції: проект розпорядження Кабінету Міністрів України, підготовлений на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 1230-р «Деякі питання удосконалення та забезпечення виконання законодавства у сфері земельних відносин» /Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів України (заявлена дата 03.11.2010 р.) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/dlia-livoho-meniu/45-land-legislation/zatyramy-normatyvno-pravovoho-aktu/draft-legal-documents/95689-proekt-rozporjadchennya-kabinetu-ministriv-ukrayny-pro-shvalennya-koncepciyi-proektu-zemelnoho-kodeksu-ukrayny-u-noviy-redakciyu.html>
27. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 06.09.2005 р. //Відом. Верхов. Ради України. – 2005. № 49. – 517 с.
28. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. 1996. – №30. –Ст. 141.
29. Всесвітня спадщина та сучасна архітектура - управління історичним міським ландшафтом. – Спадщина. Інформаційний ресурс Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Режим доступу: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=32&itemID=34>
30. *Чупрій Л.В.* Історико-культурні проблеми та перспективи гуманітарної безпеки України. //Вісник Національного авіаційного університету. Філософія, культурологія. Збірник наукових праць. –К.: НАУ, №2(12) 2010. С. 36-42.
31. *Чупрій Л.* Оптимізація державної політики Української держави в сфері культури [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://bulava.info/chupriy_optymizatsiya_kultura.html

32. *Копитько О.* Усе на продаж. Приватизація культурної спадщини. Хто перший добіжить?! *О.Копитько* // Дзеркало тижня. –№9. 8-14 березня 2008 р.
33. *Андрес Г.О.* Розвиток культурного туризму перспективний напрямок у справі збереження культурної спадщини України культури]. – Режим доступу: www.culturalstudies.in.ua/knigi_6_2.php
34. Туристический бизнес: прогноз до 2020 года. – Режим доступу: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1266022,00.html>
35. Фінансовий звіт Фонду «Україна 3000» за 2008 рік [Електрон. ресурс] // Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000» [веб-сайт] – Режим доступу: <http://www.ukraine3000.org.ua/statements.html>
36. Що таке венчурна філантропія. [Електрон. ресурс] // Український форум благодійників[веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.ufb.org.ua/international/651.html>
37. Міжнародні засади охорони нерухомої культурної спадщини. Збірник міжнародних нормативних документів – К. Фенікс, 2008. – 176 с.
38. *Прибега Л.* Національна нормативно-правова та міжнародна охорона культурної спадщини. – Режим доступу: www.spadshina.org.ua/File/Pribega.doc
39. *Olena Oliynyk.* The Principles of Organizing Urban Redevelopment Projects in the Buffer Zone of the St. Sophia Cathedral and Related Monastic Buildings in Kiev. – Режим доступу: http://www.icomos.org.ge/conference/wp-content/uploads/2011/06/olena_oliynyk.pdf

Концепція національної політики щодо культурної спадщини
в Україні (Проект).
Під ред. О.П. Олійник.

Підписано до друку 24.11.2014. Формат 60×84 1/16. Папір офсетний
Умовн. друк. арк. 8,5. Обл.-вид. арк. 6,43. Зам. № 63.
Наклад 1000 прим.

Видавці: «Архитектура и престиж»
Київ, 01015, Старонаводницька, 4а;
«ФОП Середняк Т.К.», 49000, Дніпропетровськ, 18, а/с 1212
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №
4379 від 02.08.2012.

Ідентифікатор видавця в системі ISBN 7029
49000, Дніпропетровськ, 18, а/с 1212
тел. (063)-401-55-03, (056)-798-22-47
E-mail: archiprestig@gmail.com,
s-k-y@ukr.net,
www.isbn.com.ua

Віддруковано на базі
Експрест-типографія "Глобус"
03039, м. Київ, пр-т. Червонозоряний, 119,
бізнес-центр „Кришталь”, оф. 222
тел. (38044) 561 9531, (38067) 506 5755
e-mail: poly1@ukr.net

EUROEAST
CULTURE

REGIONAL CO-OPERATION
RCCHD
FOR CULTURAL HERITAGE DEVELOPMENT